

VILNIAUS UNIVERSITETAS
ISTORIJOS FAKULTETAS
KULTŪROS ISTORIJOS IR ISTORIJOS TEORIJOS KATEDRA

Dalia Blažulionytė

INTEGRALIOJI KULTŪROS IR GAMTOS PAVELDO APSAUGA:

REGIONINĖ PERSPEKTYVA

Magistro darbas

Darbo vadovas: dr. Rasa Čepaitienė

Vilnius, 2006

TURINYS

Įvadas

1. Temos mokslinis naujumas ir problemos aktualumas.....	3
2. Esminių sąvokų eksplikacija.....	4
3. Tyrimo objektas.....	6
4. Darbo tikslas ir uždaviniai.....	6
5. Tyrimo metodai.....	7
6. Šaltiniai.....	7
I. Integraliosios paveldosaugos konceptualizavimo ištakos.....	9
1. Kultūros ir gamtos paveldas: skirtumai ir bendri aspektai	9
1.1. Kultūros ir gamtos paveldo verčių konfliktai.....	9
1.2. Kultūros ir gamtos paveldo bendri aspektai.....	10
2. Kultūrinių kraštovaizdžių sampratos raida.....	15
2.1. Pasaulinis kultūrinio kraštovaizdžio koncepto ir sampratų raidos kontekstas.....	16
2.2. Kultūrinių kraštovaizdžių sampratos vystymasis Lietuvoje.....	20
II. Integraliosios paveldo apsaugos formavimasis (pasaulinis kontekstas).....	23
1. Integralumo idėjų paieškos moderniosios paminklosaugos formavimosi laikotarpiu.....	23
1.1. Kultūros paveldo apsaugos slinktis link struktūrinės- kompleksinės paveldosaugos....	23
1.2. „Heimatschutz“ judėjimas- kraštovaizdžių ir regioninio identiteto apsauga.....	25
1.3. JAV ‘laukinės gamtos’ apsauga- gamtosauginis integraliosios paveldosaugos formavimosi kontekstas	27
2. Regioninė paveldosauga- integralumo principo paveldosaugoje įtvirtinimo galimybė	34
2.1. Regionalizmo ir paveldosaugos sąsajų paieška	34
2.2. Ekomuziejaus apibrėžtis šiuolaikinėje muzeologijoje	39
3. Integraliosios paveldosaugos sampratos įtvirtinimas oficialiojoje paveldosaugoje	42
3.1. Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencija	44
3.2. Saugomų kraštovaizdžių koncepcija	48
III. Integraliosios paveldosaugos koncepcija Lietuvoje.....	50
1. Integraliosios paveldosaugos užuomazgų Lietuvoje paieška.....	50
2. Regioninis visuomeninis kraštotyros judėjimas.....	53
2.1. Lietuvos paveldas kaip erdvinis fenomenas: regioninis lygmuo.....	55
3. “Kraštovaizdinės” paveldo sampratos įtvirtinimas Lietuvos paveldosaugos sistemoje.....	52
3.1. Gamtos ir kultūros paveldo teritorijos Lietuvoje.....	62
3.2. Lietuvos integraliosios paveldosaugos analizė teisiniu aspektu.....	66
Išvados.....	72

Santrauka.....	73
Iliustracijų šaltiniai.....	75
Šaltiniai (teisiniai dokumentai).....	75
Literatūra.....	77
Priedai.....	86

Santrumpos:

EEK- Europos kraštovaizdžio konvencija

CRM- Cultural Resource Management - kultūros išteklių vadyba

ICOM- Tarptautinė muziejų taryba

ICOMOS- Tarptautinė paminklų ir vietovių apsaugos taryba

IUCN -Tarptautinė gamtos ir jos išteklių apsaugos sąjunga

JTO- Jungtinių Tautų Organizacija

LA- Lietuvos Aidas

LMD- Lietuvių Mokslo draugija

NP- Nacionalinis parkas

NPS-JAV Nacionalinė parkų sistema

PPK-Pasaulio Paveldo Komitetas

UNEP-JTO aplinkos programa

VSTT – Lietuvos Valstybinė Saugomų Teritorijų Tarnyba

IVADAS

1. Temos mokslinis naujumas ir problemos aktualumas

Šis darbas yra vienas pirmųjų Lietuvoje, pretenduojantis į detalią integraliosios kultūros ir gamtos paveldo apsaugos problematikos pasaulyje ir Lietuvoje analizę. Gamtos ir kultūros santykis vienas seniausių diskusijų objektų, paveldosaugos sferoje iškilęs XIX a. pabaigoje, tuo tarpu teisiškai ir praktikoje įsitvirtinęs tik prieš 50 metų. Paskutiniaisiais dešimtmečiais, daugelio su paveldu susijusių organizacijų dėmesys nuo tradicinio susidomėjimo pastatais ir artefaktais pakrypo, viena vertus, link ištisų kraštovaizdžių ir integralios aplinkos svarbos paveldosaugoje akcentavimo, o kita vertus link pripažinimo nematerialaus ir dvasinio paveldo vertės. Taigi integralioji paveldosauga yra viena iš aktualiausių sričių paveldosaugoje. Nežiūrint į tai, ši tema Lietuvoje atsispindi vos keleto mokslininkų darbuose, o išsamios objekto analizės nėra. Vienintelis mokslininkas plačiau analizuojantis šią problematiką – prof. Jurgis Bučas, su kuo galima susipažinti jo straipsniuose ir pranešimuose kraštovarkos ir paveldosaugos tematika.

Be mokslinio naujumo, kitas motyvas, paskatinęs gilintis į pasirinktą temą, yra problemos aktualumas. Iki šiol Lietuvos teisinėje paveldosaugos bazėje ir praktikoje integralumo ir regionalumo perspektyva teatsispindėjo *Saugomų teritorijų įstatyme* ir administravimo sistemoje. O ir daugumos Lietuvos saugomų teritorijų kultūrinė ir visuomeninė reikšmė kompleksiskai nėra įvertinta nei nacionaliniu, nei tarptautiniu lygiu. Atsižvelgiant į 1992 metais Lietuvos ratifikuotą *Pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvenciją*, išskirtinį dokumentą, kuriame kalbama apie bendrą kultūros ir gamtos saugojimą, taip pat į Europos naujosios kultūros politikos nuostatas ir į integralios paveldosaugos plėtros aktualijas, nužymėtas įvairiuose tarptautiniuose įstatymuose ir rezoliucijose, reikalaujančiose paveldą suprasti kaip sisteminių darinį, kuriame atskiri kultūros ir gamtos objektai negali būti išsaugoti be ryšio vienas su kitu ir juos supančios aplinkos ir skatinančiose kuo skubiau pereiti nuo atskirų paminklų prie paveldo teritorijų apsaugos, Lietuvos saugomų teritorijų (nacionalinių ir regioninių parkų) kultūros ir gamtos paveldas vertinamas kaip kompleksinė kraštovaizdžio vertybių sistema. Deja praktikoje tai neatsispindi. Kur slypi to priežastys? Galima pažvelgti į teorinių išvalgų Lietuvos paveldosaugoje stadiją. Valstybinė Paminklosaugos Komisija, atsakinga už valstybinės paveldo apsaugos politikos koncepcijos kūrimą, 2004 m. priėmė sprendimą „*Dėl nacionalinės integralios paveldosaugos strategijos metmenu*“. Šio dokumento neišbaigtumas, abstraktumas kalba ir apie paveldosaugos apskritai, ir apie integraliosios paveldosaugos būklę šalyje.

Kita ne ką mažesnė problema- kultūros ir gamtos paveldo vieta įvairių tipų teritoriniame planavime. Integralioji paveldosauga sukuria galimybę įtraukti vietinius žmones į gamtos ir kultūros paveldo apsaugą gyvuose kraštovaizdžiuose. Tai išplečia apsaugos strategijas ir užtikrina subalansuotą žemės panaudą. Tokia apsauga reikalauja naujų planavimo priemonių, kurios būtų susijusios su platesniais teritoriniais

dariniais, krašto teritorijomis, neapsiribojant vien tik specifinėmis vietomis. Kaip viena iš teritorinio planavimo galimybių pasirinktina regiono skalė, teritoriškumo išraiška paveldosaugoje. Šiuo metu visuotinai pripažįstama, kad regioninė įvairovė ir savitumas yra vertingiausi žmonijos turtai, ekonominė plėtra turi būti palanki kultūros ir gamtos paveldo racionaliam panaudojimui, nes būtent paveldo apsauga ir gali užtikrinti regioninės įvairovės išsaugojimą. Lietuvoje sunku apibrėžti regionus- kaip tad įmanoma padaryti pasitelkus paveldo kategoriją kaip dominantę?

Šios problemos ir paskatino gilintis ir įvertinti dabartinę pasaulio ir Lietuvos paveldosaugos sistemą gamtos ir kultūros paveldo integralumo ir teritorinės apsaugos aspektu, šią perspektyvą pateikiant kaip optimaliausią paveldosauginę strategiją globaliame kintančiame pasaulyje, kur Lietuvos- kaip mažos valstybės likimas yra neaiškus.

2. Pagrindinių sąvokų eksplikavimas

Ištisų kraštovaizdžių ir integralios aplinkos svarbos paveldosaugoje akcentavimo tendencijos bendrojoje paveldosaugos teorijoje visų pirma atsiskleidžia per esminės - paveldo sampratos eksplikavimą. Paveldas- sisteminis darinys, kuriame atskiri kultūros ir gamtos objektai negali būti išsaugoti be ryšio vienas su kitu ir juos supančia aplinka. Toks paveldo supratimas vestų link paveldo teritorijų apsaugos, kuri skiriasi nuo tradicinės pavienių išskirtinių gamtos ar kultūros paminklų kaip paveldo sampratos.

Integralumas čia yra gamtos ir kultūros paveldo ir jų bruožų vientisumo ir sveikumo matas. Tai yra esminių elementų ir verčių suma, būtina atskleisti vertybių visumai. Turi būti išlaikomos sąryšinės ir dinaminės funkcijos, esančios kultūriniuose kraštovaizdžiuose, istoriniuose miestuose ar kitose gyvenamose vietovėse, pažyminčios jų išskirtinį pobūdį. Ekosistemų integralumas- gamtos ir žmonių ryšio funkcionavimas gamtoje. O, kalbant apie paveldosaugą, anot J. Jokilehto, akcentas yra bendruomenės dalyvavimas paveldosaugoje, kaip planavimo procesų sudėtinėje dalyje.

Paveldo apsauga– tai mokslinė ir praktinė veikla, susijusi su praeities kultūros ir gamtos vertybių išsaugojimu esamoms ir būsimoms kartoms. (Bučas 2001:70). O be išsaugojimo, paveldosauga yra ir galimybė permąstyti paveldo poveikį ir simbolinę vertę. Gyventojų savimonės ir institucijų lygmenyje paveldosauga tiesiogiai įtakoja lokalų vystymąsi, bendruomenės atgaivinimą. Paveldas vietos gyventojams pabrėžia bendrumo ir priklausymo prasmes.

Bet kokia apsauga: ar ekologinė, ar kultūros paveldo - geriau organizuojama regionalizavus saugomus objektus. Regiono skalė yra itin patogi integruoti paveldą, ypač Lietuvos mastu. Čia regiono terminą vartosime gana apstrakčiai. Regionas- tai procesas, kuris sykį pradėtas, individų ir institucijų dėka vėl ir vėl atgaminamas (Anssi Paasi). Regionas yra XVIII amžiaus konceptas, būtent šiame amžiuje galime išvelgti pokyčius, susijusius su kintančiu erdvės įsivaizdavimu, kas leido struktūruoti regioninių stereotipų atsiradimą ir viešosios erdvės supratimą, suteikė išskirtinus bruožus ne tik specifinėms

valstybėms, bet ir specifiniams regionams. Moksliniame vartojime regiono sąvoka buvo įvesta XIXa. antroje pusėje Prancūzijoje, bendraamžio regionalizmo lopšyje. (Brenz 1996:9) Pirmiausia ši sąvoka reiškė atribotą erdvės dalį. E. Reclus (1885, 1887) ir dar tiksliau *Geographie Universelle* suformulavo regiono konceptą: tai populiarus terminas, susijęs su regioninėmis erdvėmis, suvokiamas kaip pagrindas nacionalinės valstybės administraciniam suskirstymui. (Bailly 1998:2) Dabar labiausiai paplitęs apibrėžimas - regionas- tai vientisa (sąryšinė) erdvė, apibrėžiama pagal tam tikrus kriterijus ir pagal juos išskirtina iš kaimyninių sričių ar regionų.

Kalbant apie regionus ir paveldą, neapsieisime be teritoriškumo sampratos. Regionalizmas ir teritoriškumas yra pasaulio įvairiapusiško charakterio erdviškai išorinė forma socialiniame lygmenyje. Pasaulio įvairiapusiškumas ir pasireiškš regionų individualume. Teritoriškumas yra “erdvinė strategija, kontrolinių sričių pagalba paveikianti, įtakojanti ar kontroliuojanti resursus ir žmones.”(Sack 1986: 21-34) Geografinė erdvė naudojama idant klasifikuotų socialinius fenomenus, įtakotų ar kontroliuotų išteklius, daiktus, informaciją, simbolius ir žmones, atibojant ir įtvirtinant tam tikrą kontrolės formą teritorinėms riboms. Paveldą taip pat galime traktuoti kaip žinias, sudarančias tiek ekonominį, tiek kultūrinį kapitalą, kas yra pagrindas išivaizduojant regionus ir jų identitetus ir kas yra klasifikuotina tam tikrose teritorinėse ribose

O regionalizmas- regionalizavimo forma nacionalinės valstybės viduje, siekianti decentralizuoti šalies valdymą. Kaip ir regiono, taip ir regionalizmo sąvoka, šiame darbe bus susijusi su nacionaliniu lygmeniu. Iš teritorijų planavimo (zonavimo) politikos požiūrio taško, regionų kūrimas kaip instrumentas turi organizacinį pobūdį. Čia išskiriama: 1) planiniai ir administraciniai regionai (pirmieji siejasi su politiniais tikslais (pvz.:regioninių ekonominių struktūrų pagerinimas), o antrieji yra valstybės valdymo srities sudėtinės dalys. (Ringleb 1991: 58) 2) Regioninėje ekonomikoje išskiriami –funkciniai ar ekonominiai regionai (bendrų įplaukų naudojimas, regioninė darbo rinka ir pan.). 3) Istoriniai/etniniai regionai, pagrįsti regioniniais judėjimais. (Šie trys tipai buvo išskirti N. Veggeland (Veggeland “Region”<...>). M. Keating ir J. Lauglin Europos Sąjungos sudėtyje be aukščiau išskirtųjų mato ir ketvirtą tipą, tai politiniai regionai (vieneto valdžios renkamumas). (Graužinis 2001: 145)

Galiausiai priartėjame prie integraliosios paveldosaugos. J. Bučas pateikia tokį apibrėžimą: “Integruota paveldosauga¹ - tai gamtosaugos ir kultūros vertybių apsaugos bendrų veiksmų veikla, siekiant išsaugoti ir panaudoti kultūros ir gamtos paveldo vertybes kaip valstybės turtą ir kraštovarkos išteklius. (Bučas 2001)

Integraliosios paveldosaugos objektu šiame kontekste galėtume įvardinti paveldo regioną. Tai-kompleksinis, dinaminis, kultūrinis kraštovaizdis, jungiantis praeitį ir dabartį, gamtos ir žmogaus jėgas. (Aulig, Bohm 2001).

¹ Integruota čia yra tolygu integralioji, kadangi lituanistai nurodė būtent antrąjį terminą kaip atitikmenį angliškajam ‘integrated’.

Kultūrinis kraštovaizdis turi tiek istorinę vertę, tiek atlieka identiteto formavimo funkciją. Atsižvelgdami į istorinę raidą, matysime, kad skirtingi laikotarpiai ir skirtingos įtakos bei ribų padėtis paliko pėdsakus kraštovaizdyje, o tai savo ruožtu formuoja ir esti pradžia tolesniam planavimui. Istorinis kraštovaizdžio aspektas visada įtraukia visuomeninį ir socialinį komponentus.

3. Tyrimo objektas

Šio darbo tyrimo objektas- integralioji paveldosauga, kaip ji yra apibrėžiama oficialiosios paveldosaugos rėmuose. Gamtosaugos ir kultūros vertybių apsaugos bendra veikla, anot J. Bučo, siekiama suvienyti gamtos ir kultūros vertybių teises ir administracines pastangas praeities vertybių išsaugojimui ir įtraukti praeities vertybes į aktyvų visuomenės gyvenimą ir krašto tvarkymą planavimo, projektavimo bei kitomis praktinės veiklos priemonėmis. (Bučas 2001:78) Išryškėja du ir darbe pagrįdė analizuojami akcentai, tai - jungtinė teisinė ir administracinė gamtos ir kultūros paveldo apsauga ir poreikis į šią veiklą įtraukti arčiausiai paveldo esančius žmones jų teritoriškai apibrėžiamoje aplinkoje. Pirmasis akcentas susijęs su gamtos ir kultūros paveldų apibrėžtimis. Tai, kad ilgą laiką šios dvi kategorijos buvo atskirų disciplinų tyrimo objektai, apsprendžia paveldosaugos ir gamtosaugos mokslų teorinių prielaidų permąstymą istorinėje eigoje. O kultūrinio kraštovaizdžio kaip pagrindinio integraliosios paveldosaugos objekto samprata įtraukia paveldo ir geografijos santykio fenomeną. Lietuvoje šių sričių bedradarbiavimas nėra išsivystęs, ypatingai ryškus humanitarinių ir gamtos mokslų atstovų susipriešinimas, kas trukdo plėtoti integraliosios paveldosaugos koncepciją.

4. Darbo tikslas ir uždaviniai

Šio darbo tikslas išsiaiškinti integraliosios paveldosaugos koncepto prasmę ir teorinius bei praktinius (juridinius, administravimo ir apsaugos technologinius) jos taikymo aspektus.

Siekiant nurodyto tikslo, šiam darbui iškelti tokie uždaviniai:

- išsiaiškinti, ką integralumo samprata įneša naujo lyginant su gamtos ir kultūros paveldais kaip skirtingomis ir savarankiškomis apsaugos priemonėmis?
- nustatyti integraliosios paveldosaugos raidos etapus, išskiriant kultūros ir gamtos paveldo kultūrinės aplinkos prasme ir gamtos aplinkos prasme kryptis;
- išsiaiškinti šių krypčių skirtumus ir panašumus, regionalumo kategorijos įtaką jų raidai;
- įvertinti naujai kilusių teorinių išvalgų poveikį oficialiajai paveldosaugos praktikai; atsakyti į klausimą, kaip naujai kilusios teorinės išvalgos buvo/yra įtvirtintos praktikoje?
- nušviesti regionalizmo istorinę raidą, ieškant paralelių su integralumo sampratos įtvirtinimu paveldosaugoje;
- atsakyti į klausimą, kokiomis formomis atsiskleidžia regionalumo plotmė integraliosios paveldosaugos praktikoje?

-nustatyti, kaip teorinis integralumo konceptas reišėėsi Lietuvos paminklosaugos sistemos formavimosi sąlygomis?

-panagrinėti, kokį pobūdį ir formas integralioji ir regioninė perspektyva įgavo šiuolaikinėje Lietuvos paveldosaugos sistemoje?

5. Tyrimo metodai

Šiame darbe daugiausia buvo naudotas *istorinis* metodas, kadangi pagrindinis darbo tikslas - atskleisti procesų istorinę raidą nuo XIX a. iki šių dienų. Buvo stengtasi laikytis *chronologinio* temos išdėstymo principo.

Kadangi analizuojami du probleminiai procesai: kultūros ir gamtos paveldo integraliosios apsaugos idėjų sklaida ir regionalizmo indėlis moderniosios paveldosaugos raidoje, ieškant paralelių ir sankirtos taškų, vieno iš procesų tyrimas atkartoja ir papildo naujomis išvalgomis jau ištirtąjį laikotarpį. *Lyginamasis* metodas leidžia papildyti pasaulinių reišėėnių analizę Lietuvos situacijos apžvalga. Tuo pačiu *lyginamasis-istorinis* metodas suteikia galimybę palyginti integralumo ir regionalumo perspektyvų raidos paraleles: panašumus, sąveikas ir įtakas.

Galiausiai, *atvejo studija*, pasirinkus reprezentatyviausius integraliosios paveldosaugos įgyvendinimo regioninėje skalėje pavyzdžius, siekiama pailustruoti integraliosios paveldosaugos efektyvumą, akcentuojant tam tikrą teritorinį apibrėžtumą.

6. Šaltiniai

Pagrindinis tyrimo šaltinis - tarptautiniai dokumentai, Lietuvos Respublikos įstatymai, Vyriausiosios paminklosaugos komisijos nutarimai, susiję su kultūros ir gamtos paveldo apsauga ir teritoriniu matmeniu joje.

UNESCO skatina žvelgti į paveldo išsaugojimą, jungiant abu aspektus: gamtinį ir kultūros, suvokiant ir plečiant žinias apie biologinės ir kultūrinės įvairovės sąsajas ir šia kryptimi ugdat visuomenę, todėl pirmiausiai naudojamos šios tarptautinės organizacijos priimtoms objekto apibrėžtimis. Būtent šie dokumentai sudaro teisinio integraliosios paveldosaugos reglamentavimo pagrindą.

Spaudos analizė atskleidė aptariamų procesų funkcionavimo Lietuvos viešojoje erdvėje lygį. Deja, šie šaltiniai užima tik labai mažą dalį dėl aptariamo objekto, analizuojamų procesų naujumo, nefunkcionavimo viešojoje erdvėje, kas vėlgi leidžia daryti tam tikras išvadas. Daug dėmesio darbe buvo skirta pasaulinėms integraliosios paveldosaugos raidos tendencijoms, čia teko remtis antriniais šaltiniais, prieinamais temos tyrimais, nušviečiančiais istorinę eigą.

Paveldo, kaip integralaus koncepto prasmė įtakoja šios temos literatūros pasirinkimą. Čia naudojamą literatūrą galima suskirstyti į gamtosauginės ir kultūros paveldo aplinkos tyrimus integraliosios paveldosaugos konceptualizavimo kontekste.

Ieškant integraliosios paveldosaugos koncepcijos teorinių ištakų Europos kontekste, didžiausias dėmesys teko Moderniosios paminklosaugos doktrinos, susiformavusios vokiečiųkalbėje aplinkoje, atstovams ir jų veikalams, visų pirma tai 1903 m. pasirodęs pagrindinis Aloiso Rieglio teorinis darbas „Modernus paminklų kultas; jo esmė ir kilmė“ („Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen und seine Entstehung“) ir 1916 m. - Maxo Dvorako „Paminklosaugos katekizmas“ („Katechismus der Denkmalpflege“). Šie darbai svarbūs dėl paveldosaugos teorinių pagrindų suformavimo, paveldo sampratos interpretavimo, o taip pat jų sąsajų su, šios temos ribose svarbiu, XIX- XX a. pradžios kraštotyros judėjimu.

Šiaurės Amerikos kontekstą atstovauja gamtosauginį požiūrį, taigi svarbiausieji aplinkos apsaugos pagrindėjai: Henry David Thoreau (1854 „Voldenas“ („Walden“)), John Muir'as (1901 „Mūsų nacionaliniai parkai“ („Our National Parks“)) ir George Perkins Marsh'as (1862 „Žmogus ir gamta“ („Man and Nature“)). Šiame kontekste svarbus ir istoriko Lewi Mumford'o indėlis, pirmiausia kaip regioninio planavimo pagrindėjas.

Šiuolaikinė paveldosaugos teorija yra formuluojama įvairių mokslo šakų, bene didžiausias įnašas yra geografijos mokslininkų: David Lowenthal, J. E. Turnbridge ir Brian Graham. Pirmiausia dėl paveldo kaip erdvinio fenomeno apibrėžties, svarbios šios temos ribose. Paveldo ir geografijos santykį apibrėžė B. Graham išskirdamas objektų sąryšio dimensijas. Čia paveldas- pirmiausia erdvinis fenomenas. Tokio fenomeno tyrimuose svarbu atkreipti dėmesį į *lokaciją* (vietos nustatymą); *pasiskirstymą* ir erdvinius *lygmenis*. Paveldas yra pasiskirstęs lokaliniam, regioniniam, nacionaliniam, kontinentiniam ir tarptautiniam lygmenyje. (Graham 2000:4)

Lietuvoje dėl jau minėto tarpdisciplininio dialogo nebuvimo, integraliosios paveldosaugos koncepcijos pagrindimo tenka ieškoti geografų, kaip kraštovaizdžio tyrėjų gretose ir architektų, susijusių su teritorinio planavimo, kraštovarkos specialistų. Pagrindinis dėmesys tenka architekto, paveldosaugininko prof. Jurgio Bučo straipsniams ir pranešimams paveldosaugos ir kraštovarkos, kraštovaizdžio, kraštovaizdžio vertybių apsaugos, kultūrinio kraštovaizdžio formavimo tematika, knygai „Kraštovarkos pagrindai“ (2002) ir vieninteliam Lietuvos saugomų teritorijų kultūros paveldo apsaugai skirtam leidiniui „Kuršių nerijos nacionalinis parkas“ (2001). Geografų gretas atstovauja prof. Paulius Kavaliauskas, kraštovarkos metodologijos pagrindėjas su eile straipsnių kraštovaizdžio ir paveldo apsaugos, teritorijų planavimo tematika.

Aktualiausias kultūros paveldo problemų, o ir istorinių paminklosaugos sistemos raidos tyrimų klausimu remtasi Jūratės Markevičienės straipsniais, Rasos Čepaitienės monografija „Laikas ir akmenys“ (2005), Dangiro Mačiulio tarpukario Lietuvos kultūros istorijos tyrimu „Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927- 1940 metais“ (2005), Nastazijos Keršytės Lietuvos muzeologijos tyrimais („Lietuvos

muziejai iki 1940 metų” 2003). Integralumo kaip vienos svarbiausių paveldosaugos kategorijų Lietuvos paminklosaugos sistemoje atsiradimo, vystymosi: istorinės raidos klausimas nėra išsamiai tyrinėtas.

I. Integraliosios paveldosaugos konceptualizavimo ištakos

1. Kultūros ir gamtos paveldas: skirtumai ir bendri aspektai

Gamta ir kultūra viena kitą papildo. Kalba, papročiai, etninės tradicijos, amatų tradicijos yra tokios, kokios galėjo susiformuoti teritorijai būdingomis biologinės įvairovės sąlygomis. Skirtingų tautų kultūrinė tapatybė susiformavo jų gyvenamojoje gamtinėje aplinkoje, nuo kurios neretai priklauso ir pačių nuostabiausių paminklų, pastatų bei vietovių grožis. Kai kurios išpūdingiausios gamtos paveldo vietovės saugo daugelį šimtmečių trukusios žmonių veiklos pėdsakus, kitos vietovės yra ypatingai reikšmingos tautoms dėl savo dvasinės, kultūrinės ar meninės vertės. D. Lowenthalio žodžiais kalbant, “gamtos paveldas- tai žemė ir vandenys, kurią mes esame apgyvendinę ir eksploatuojame, dirvožemiai ir augalai, gyvūnai, kurie sudaro pasaulio ekosistemas, vanduo, kurį mes geriamo, oras, kuriuo kvėpuojame. Žmonių veikla ženkliai pakeitė visus šiuos gamtos elementus, bet mes vistiek juos laikome pakankamai skirtingais nuo mūsų kultūros paveldo- pastatų ir inžinerinių kūrinių, menų ir amatų, kalbų ir tradicijų, kuriuos žmonės patys sukūrė, tiesa, naudodamiesi gamtos medžiagomis.” (Lowenthal 2005: 82)

Gamtos ir kultūros santykio problema – šimtmečių senumo diskusijų objektas. Senovės Graikijos laikais ryšys tarp žmonių ir gamtos buvo pagrindinė filosofinių debatų tema. Taigi ir santykių tarp kultūros ir gamtos istorija yra ilga ir sudėtinga. Šios istorijos pradžioje matome žmogų, priklausantį nuo gamtos, kuris palaiapsniui augant socializacijai, vystantis jo protiniams ir darbiniais sugebėjimams išsikovoja išskirtinę padėtį gamtos pasaulyje. “Taigi, konstatuodami akivaizdžią tiesą, jog kultūra yra žmogaus kūrybinės veiklos produktas, neturime pamiršti, kad patį žmogų sukūrė gamta, o jis savo ruožtu - “antrinės gamtos”, arba kultūros, universumą.” (Andrijauskas 2003:360)

Šiandien vis dar kalbama apie šių sričių panašumus ir skirtumus, bandoma suderinti abi sritis, pripažįstama, kad visa, ką paveldime, gimsta iš dviejų šaltinių: gamtinės aplinkos ir žmonių kūrybos. Šis paveldas nuolatos persipina, nes nėra gamtos aspektų, nepaveiktų žmonių veiklos, kaip ir artefaktų, atsiradusių be aplinkos įtakos.

Tradiciskai abi šios sritys buvo traktuojamos skirtingai. Nors abiejų paveldo rūšių apsauga turi bendrų bruožų, ir šioms sritims dažnai vadovauja panašūs ar net tie patys lyderiai, santykiai tarp abiejų krypčių yra dažniau konkurencingi nei draugiški. Tai atspindi vakarietiškoji tradicijai būdingą žmogaus kaip subjekto ir gamtos kaip objekto dualizmą, svetimą Rytų tautoms, iškeliančioms žmogaus ir gamtos vientisumą.

Padidėjęs dėmesys Rytų filosofijai, blogėjanti ekologinė situacija, naujų problemų sprendimo būdų paieška įtakuoja ir naujų paveldosaugos teorijų, jų pritaikymo praktikoje galimybių paiešką, kas paskutiniaisiais dešimtmečiais išsikristalizavo į dvi ryškias tendencijas: ištisu kraštovaizdžių ir integralios aplinkos apsaugą, o kita vertus nematerialaus ir dvasinio paveldo verčių akcentavimą. Tradicinis Rytų civilizacijų suformuotas gamtos ir kultūros santykių modelis tampa vis aktualesnis šiuolaikinės

ekologinės krizės akivaizdoje, sutrikus per amžius susiklosčiusiai pusiausvyrai tarp žmogaus ir gamtos. Tad integralioji paveldosauga, visų pirma kaip sąmonės kategorija, o taip pat ir jos praktinė išraiška yra vienas svarbiausių kelių šios visuotinės problemos sprendime.

1.1. Kultūros ir gamtos paveldo verčių konfliktai

Kalbėdamas apie gamtos ir kultūros skirtumus D. Lowenthalis pirmiausia pastebi, kad mes žavimės gamta kaip pirmesne už istoriją, o tuo pačiu metu ir kaip dabarties dalimi. Anot jo, laukinė gamta ypatingai talpina savyje tiek ilgaamžiškumą, tiek artimumą, stebint jos raminamai artimus ir stulbinamai pirmapradžius sezoninius virsmus, o tuo tarpu istorijos ženklai visuomet kalba apie žmonijos palikimo trumpalaikiškumą. Taigi gamtos ir kultūros paveldas skiriasi dėl savito žmonių santykio su juo. Gamta atrodo kitaip nei mes, o kultūros paveldas suteikia galimybę įsijausti. Todėl mes lengviau susitapatiname su žmonių palikimu, nei su gamta, nors pastarąją irgi mylime.

Skiriasi ir pirminės kultūros ir gamtos paveldo apsaugos priežastys. Dauguma gamtos apsaugos motyvų remiasi ilgalaikė ekonomine ir ekologine nauda, tuo tarpu senovės liekanos saugomos dėl kultūrinės ar estetinės naudos. (Lowenthal 2005: 87) Žinoma, kultūros paveldas taip pat yra ekonominis išteklius, jeigu kalbėsime apie turizmo pramonę, tačiau tai nėra pagrindiniai apsaugos motyvai, čia žymiai svarbiau emocinės, dvasinės ar estetinės paskatos. Kultūros paveldui galima priskirti estetinę, istorinę, mokslinę ar socialinę vertę praeities, dabarties ir ateities kartoms. Savo ruožtu gamtinio paveldo vertės varijuoja nuo egzistencinių iki socialinių.

Gamtos paveldą nuo kultūros paveldo labiausiai skiria ekologinių procesų, nuolatinės natūralios evoliucijos ir ekosistemų gebėjimo save išsaugoti ir atkurti kategorijos. Gamtos apsauga retai remiasi pavienių objektų apsauga, dažniausiai tai rūšių ar ekosistemų apsauga. Išimtis – gamtos paminklai (kaip matome iš pavadinimo, pats šis terminas yra atėjęs iš kultūros paminklų apsaugos, kurios dėmesio centre pavieniai artefaktai - elementai). Šiandien akivaizdus posūkis link kompleksinės-struktūrinės paveldosaugos keičia situaciją, bet nenustelbia elementinės paveldo apsaugos sampratos - mes išskiriame pačius svarbiausius objektus, kalbame apie jų autorius, sukūrimo datas ir kitus požymius, atspindinčius jų vertę, ko paprastai nedarome gamtos saugos kontekste. Šie skirtumai, akivaizdu, sukelia sunkumus, siekiant įgyvendinti integraliąją paveldosaugą.

Būtina pažymėti, kad skirtis tarp gamtos ir kultūros paveldo apsaugos yra labai giliai įsišaknijusi instituciniame lygmenyje. Lietuvoje tiek tarpukariu, tiek atkūrus nepriklausomybę išliko ryškus gamtos saugos (aplinkosaugos) bei kultūros paveldo apsaugos organizacinis atribojimas, lemiantis ir metodologinius bei profesinius skirtumus šiose srityse. Už kultūros paveldo apsaugą Lietuvoje kaip ir daugelyje kitų šalių yra atsakinga Kultūros ministerija, už gamtos paveldo - Aplinkos ministerija. Tik nedaug šalių galime išvysti integruotą apsaugą instituciniame lygmenyje, kaip kad yra Norvegijoje. Kultūros paveldas ir gamta Norvegijoje tradiciškai yra laikomi lygiaverčiais bendros aplinkos elementais,

todėl Aplinkos ministerija yra atsakinga už paminklų ir teritorijų apsaugą. Svarbų vaidmenį čia atlieka *Planavimo ir statybos aktas*, kuris suteikia tvirtą kultūros paveldo apsaugos ir vietinių planavimo procesų suvienijimo pagrindą. Tačiau muziejais ir nematerialiu kultūros paveldu rūpinasi Kultūros ir Bažnyčios reikalų ministerija. Kitos ministerijos (pvz., Gynybos, Naftos ir energijos, Transporto ir komunikacijų ir t.t.) privalo įtraukti kultūros paveldo apsaugą į savo bendrą veiklą. (Kultūros paveldas...2003)

Visgi didžiausios problemos, kalbant apie kompleksinę gamtos ir kultūros paveldo apsaugą, iškyla praktinėje apsaugos plotmėje. Dažnai kultūros paveldo apsaugos poreikiai yra netapatūs gamtos paveldo apsaugos poreikiams. Daug konfliktų būtų išspręsta, jeigu jie sutaptų, bet, deja, taip nėra. Vienas pavyzdžių galėtų būti piliakalnių apsauga Lietuvoje. Žemaitijoje esantis Medvėgalio piliakalnis ilgą laiką kraštovaizdyje buvo nustelbtas aukščiausio Žemaitijos kalno- Medvėgalio kalno (nesupratau, ar tai skirtingi kalnai?). 2006 m. pradėjus vykdyti Medvėgalio komplekso tvarkymo darbus buvo “nuplikintas” Medvėgalio piliakalnis taip atskleidžiant jo istorinę, estetinę, kraštovaizdinę vertę. Tai sukėlė neigiamą gamtosaugininkų reakciją. Šioje situacijoje atsiskleidė dvejų sričių specialistų tarpusavio nesupratimas, iš paveldosaugininkų - archeologų pusės nesuvokimas, kodėl turi būti kruopščiai saugomas plotelis medžių, tuo tarpu, kai iškertami ištisi miškų plotai, o aplinkosaugininkai nesuprato, kokia prasmė plynai iškirsti piliakalnį. Beje, archeologams, tyrinėjantiems ir besirūpinantiems piliakalnių apsauga tenka pastebėti, kad aplinkosaugininkų žodis Lietuvoje svaresnis už kultūros paveldo specialistų. Tai sukelia ir archeologų vienpusišką vertinimą - pasipiktinimą dėl sudėtingo želdinių tvarkymo darbų tarpinstitucinio derinimo procesų.

1,2 pav. Medvėgalio piliakalnis iš šiaurės pusės. 1- XXa. pradž. (L.Kšivicko nuotr.) 2- 2005m. (G. Zabelos nuotr.)

3pav. Medvėgalio piliakalnis iš šiaurės pusės po tvarkymo darbų atlikimo. 2006m. (L. Šedvilo nuotr.)

Panašios problemos kyla ir kitose paveldosaugos srityse. Pavyzdžiui, Norvegijoje esančių Bronzos ir Geležies amžiaus uolų aplinka kinta plečiantis miškui. Brėsdamas miškas įgauna vertę, tuo tarpu augalija kelia grėsmę objekto kultūrinei vertei. Aplinkosaugos tikslais senas, subrendęs miškas yra neišgenėjamas. (Fry 2004) Dauguma atvejų gamtos objektuose rodo, kad archeologų, paveldosaugininkų tikslai yra nepasiekiami. Kita vertus dauguma kultūros paveldo apsaugos įstatymų, kurių ištakos slypi Vakarų istoriniame mąstyme, remiasi kultūros paveldo vietų identifikavimu ir išskyrimu, ypač koncentruojantis į architektūrą. Šiandien jau pripažįstamos nematerialiosios kultūros paveldo vertės, bet gamtinės vertės dažnai lieka pradinėje identifikavimo stadijoje ir tik kaip sudėtinė kultūrinių verčių dalis.

Skirtumai atsiskleidžia ir paveldo regionų apsaugoje. Dauguma gamtos parkų yra didelės geografinės teritorijos, o dauguma paveldo vietų yra mažos geografinės teritorijos. Čia pateikiama lentelė leidžia atskirti gamtinių saugomų teritorijų požymius, išimtinai kultūrinių- istorinių ir pateikia terpę galimam požymių integravimui.

1 lentelė Saugomų teritorijų, istorinių vietovių ir kultūrinių kraštovaizdžių verčių palyginimas

	Saugomos teritorijos (Nacionaliniai parkai)	Istorinės vietos	Kultūriniai kraštovaizdžiai
Įvertinimo kriterijus	Gamtinės vertės	Kultūrinės ir istorinės vertės	Kultūrinės ir gamtinės vertės
Geografinės teritorijos dydis	Didelė geografinė teritorija skirta ekosistemų ir vandens baseinų apsaugai	Mažos geografinės teritorijos, skirtos pastatų, pastatų kompleksų ir archeologinių vietų apsaugai	Didelės geografinės teritorijos, apimančios visas vertes
Paviršinė apsauga	Yra	Nėra	Reikalinga
Materialios ir nematerialios vertės	Materialios ir nematerialios vertės, susijusios su gamtos bruožais	Materialios ir nematerialios vertės, susijusios su istoriniais/kultūriniais bruožais	Materialios ir nematerialios vertės, susijusios tiek su gamtos, tiek su kultūros bruožais ir kraštovaizdžiu kaip visuma
Balansas tarp gamtos ir kultūros verčių teritorijos apsaugoje	Kultūrinės ir istorinės vertės yra antrinės	Gamtinės vertės yra antrinės	Kultūrinės ir istorinės vertės yra integruotos

(Lentelė sudaryta pagal E. English A.J., Lee E. 2004)

Istorikas W. Cronon teigia, jog vystant integralųjį apsaugos modelį, apimantį ištisą gamtinio kraštovaizdžio, kuris taip pat yra ir kultūrinis, aplinką, yra panaikinama tradicinė dichotomija, sukurta atskirai konceptualizuojant gamtą ir kultūrą.

1 schema Kultūros ir gamtos santykis

KULTŪRA		GAMTA
	Kultūrinis kraštovaizdis/ Saugomas kraštovaizdis Middle Ground „Home“	
civilizacija žmogiškas profaniškas		tyrlaukis gamtinis sakralus

(Schema sudaryta pagal Cronon 1995) (Vertimas „Home“(“Namai”), “Middle Ground” (“Vidurio pozicija”))

Ši vidurio pozicija, beje, paremiama ir kitų mokslo sričių, yra itin vaisinga naujai paveldosaugos kryptims.

Kalbėdami apie kultūros ir gamtos paveldo bendrus aspektus neapsieisime be kultūrinio kraštovaizdžio koncepto, ką demonstruoja ir aukščiau pateiktos pozicijos. O J. Bučas kultūros ir gamtos paveldo apsaugos organizavimo pagrindu mato ne tik materialinę ir kultūrinę, bet ir kraštovaizdinę paveldo vertę. (Bučas 1999)

1.2 Kultūros ir gamtos paveldo bendri aspektai

Tenka konstatuoti, kad kultūros ir gamtos paveldo studijos yra skirtingos, bet turi ir bendrų aspektų. Gamtinės aplinkos tyrimuose dominuoja požiūriai, tipiški gamtos mokslams su jų kiekybine metodologija, o kultūros paveldo tyrimai glaudžiai siejasi su humanitarinių ir socialinių mokslų tyrimų tradicijomis. Nepaisant to, dabartiniai tyrimai demonstruoja didėjančius sąryšius tarp minėtų subjektų. J.E. Turnbridge'o žodžiais, kultūros išteklių daugeliu būdų sąveikauja su gamtos ir tai atspindi tamprų ryšį tarp žmogiškosios ir fizinės geografijos bei paraleles su šių išteklių apsauga, kas veda link idėjos, jog “žalia” ir “pilka” aplinkos gali būti tvarkomos pasiremiant viena kita kaip papildiniu, o iš esmės, naudojant tas pačias apsaugos koncepcijas. (Turnbridge, Ashworth 1996)

Kultūros ir gamtos jungties teoriniai svarstymai įtakojo paveldosaugos teorijos formulavimo eigą. Ieškant sąsajų tarp kultūros paveldo apsaugos ir aplinkosaugos, iš aplinkosaugos srities buvo įvestos esminės, šiandien bene populiariausios sąvokos paveldosaugoje. 1970- 1980m. padidėjęs dėmesys ekologiniam aspektui ir aplinkosaugai paveldo apsaugoje įtakojo, visų pirma, kultūros paveldo kaip kultūros išteklių sampratos įvedimą. Tradiciška išteklių sąvokos prasmė - tai neišsibaigianti žaliava,

paprastai teisė jų gavybai suteikiama plėtos vystytojams. Gamtos ištekliai įgyja vertę transformuoti technologinių procesų metu, o praranda - palikti savo pradinėje būklėje ir vietoje (Pvz.: kalnakasyba, miško ūkis ir pan.). O būdami kartu gamtos ir kultūros paveldo ištekliai praranda vertę transformuoti, o ją įgyja išsaugoti savo pirminėje ar natūralioje būklėje ir vietoje (Understanding heritage resources 2004).

Dauguma plėtos skatintojų tikisi tą pačią schemą pritaikyti ir kultūros paveldo ištekliams, kas, be abejo, veda prie paveldo naikinimo ir praradimo, realizavus tik mažąją jų potencialios vertės dalį. Kultūros išteklių samprata skiriasi nuo kultūros paveldo artefaktų sampratos, nes pastarieji gali arba ne būti pritaikomi šiandienos poreikiams (pvz.: muziejaus eksponatai, kadangi praktiškai nenaudojami, t.y. nenaudojami kaip kultūriniai ištekliai). Kultūros ištekliai yra žinių, surinktų iš kasdienio konteksto tam tikroje kultūrinėje terpėje, elementai, kurie gali įnešti pozityvių permainų individų ar grupių gyvenimo kokybės tobulinime. (Crawhall 2004)

Iš čia atsiranda ir „kultūros išteklių vadybos“ (CRM- Cultural Resource Management) terminas, daugiausiai naudojamas JAV archeologų, dirbančių federalinėms ar valstybinėms agentūroms ar privačioms firmoms, sudarančioms kontraktus su tokiomis agentūromis. (Pvz. Peter J. Fowler) Paveldo vadyba (Heritage management) yra panašus terminas, naudojamas daugumoje pasaulio dalių, tačiau tiek pirmas, tiek antras gali būti naudojami pakeistinais. Šia prasme, gamtos ir kultūros paveldas yra ekonominiai ištekliai, tampantys itin svarbiais regionų vystymėsi.

XX a. 8 deš. padidėjęs dėmesys ekologiniam aspektui ir aplinkosaugai apskritai, įtakojo „darnaus vystymosi“ arba „tvarios plėtos“ sąvokos įvedimą ir išpopuliarinimą. Angliškas *subalansuotumo, darnumo* [sustainability] terminas buvo sukurtas 1970 m. Atitinkama prancūziška jo išraiška - *development durable*- taip pat nesenas konstruktas. Vokiečių terminas –*Nachhaltigkeit* kilo iš tradicinio XIX a. miško pramonės eikvojamojo pobūdžio suvokimo (neimti daugiau, nei gamta gali duoti). Terminui vystantis toliau, ėmė dominuoti ekonominė interpretacija. Subalansuotumo suvokimas pasikeičia po 1987 m. Bruntland Pasaulio aplinkos ir plėtos komisijos ataskaitos *Mūsų bendra ateitis* ir 1992 m. Rio de Žaneiro (Brazilija) Jungtinių Tautų Aplinkos ir plėtos konferencijos ir joje priimtose *Rio deklaracijos apie aplinką ir plėtrą*, kada pasukama link išteklių išsaugojimo sampratos, aplinkosaugos ir subalansuotos raidos dimensijų. Šis terminas koncentravosi ties išteklių vadyba ir skurdo neturtingose šalyse mažinimo problema, tad kultūros paveldas čia tiesiogiai nebuvo liečiamas. Tačiau subalansuotumo problema po šio pranešimo visgi buvo praplėsta ir pritaikyta ne vien aplinkos sferai, bet ir istorinėms gyvenvietėms ir ištisoms teritorijoms. (Jokilehto 1999:63) Aplinkosauginio įvertinimo svarbą išskėlė tiek žaliųjų judėjimas, tiek kitos akademinės ir socialinės bendruomenės, tokios kaip kultūros paveldo bendrijos ar Trečiojo pasaulio judėjimai ir pan. (Hassler 2005) Taigi įvertinimo metodai palaipsniui ėmė apimti ekonomines struktūras ir kultūros paveldą, reflektuojant jų ryšį su ekologinėmis problemomis. Šių pastangų rezultatas buvo visuomenės raidos darnaus vystymosi akcentas, turint omeny tiek ekologinius

aspektus - ekologinį integralumą, bešališkumą, dalyvavimą ir orientaciją į ateitį, tiek ir kultūros paveldą. (Hassler 2005)

Pagrindinis subalansuotumo principų pritaikymo paveldosaugoje pobūdis apibrėžtinai iš ekologijos judėjimo atėjusiu šūkiu „mąstyti globaliai, veik lokaliai“. Pagrindiniai išskirtiniai principai šie: visuomenės įtraukimas- vietinio lygmens skatinimas domėtis savo gyvenamąja aplinka; augimo- raidos ribų suvokimas; darnios išteklių vadybos poreikis. (Jokilehto)

Viena akivaizdžiausių subalansuotumo principų taikymo potencialių sričių, kalbant apie paveldo apsaugą ir ypač turint omeny gamtos ir kultūros išteklių naudojimą - turizmas, kuris šiuo metu yra tapęs pagrindine pasaulio ekonomikos šaka, įkūnijantis visus su globalizacija susijusius pavojus ir galimybes. Pasaulio Turizmo Organizacija (WTO) apibrėžė ‚tvarų turizmą‘ kaip vietų lankytojų industrijos raidą, apimančią ekologinį subalansuotumą, socialinį ir kultūrinį subalansuotumą ir ekonominį subalansuotumą (išteklių vadyba nukreipta ateities kartų paramai).²

Kultūriškai darnus vystymasis ir aplinkos darnus vystymasis, anot J. Jokilehto, eina išvien. Pirmoji - kaip būtinybė, pripažįstanti kultūrinę įvairovę ir tęstinumą. Taigi subalansuotumas kaip idealusis modelis buvo pasiūlytas ir paveldosaugos politikos vykdyme (Pvz.: „English Heritage“ programa *Sustaining the Historic Environment*) D. Throsby’s pasiūlė eilę principų, kurie galėtų formuoti paveldosaugos planavimo modelio pagrindus. Šie principai remiasi subalansuotos raidos samprata ekologinės apsaugos ir ekonominės raidos srityje, adaptuojant ją kultūros kapitalui (paveldo ištekliams) kaip analogija gamtos kapitalui. Iš čia ateina ir šiuolaikinės paveldosaugos, kaip kaitos kontroliavimo, vadybos mechanizmo samprata (Jokilehto 1999) ir tuo pačiu kaip neatsiejamą teritorinio planavimo proceso dalies, įtraukiant vietinę bendruomenę, apibrėžtis. Tai integralaus planavimo - daugiau kompleksinio, holistinio, nei skatinamo vienakryptės eksploatacijos ir trumpalaikės ekonominės naudos tikslų, taikymas, kuris siekia subalansuoti ekologines funkcijas ir bio-įvairovę, įtraukdamas ir siekdamas suderinti kuo įvairiausių požiūrius: nuo vietinių (pvz.:aborigenų) iki pramonės atstovų ir pan.

2. Kultūrinio kraštovaizdžio sampratos raida

Tiek gamtos, tiek kultūros paveldo apsauga keitėsi nuo vietų apibrėžimo iki kraštovaizdžių kaip apsaugos pagrindo apibrėžimo. D. Lowenthalis išskyrė 3 kraštovaizdžiui būdingas savybes, suvokiant jį kaip paveldą: *materialumas* (kraštovaizdžiai yra suvokiami visomis mūsų jauslėmis, kas juos daro apčiuopiamais (materialiais)); *turtingumas* (kraštovaizdžiai naudojami kaip rezervuarai dideliai artefaktų įvairovei, suteikdami jiems platų kontekstą ir padidindami jų individualias vertes); *stabilumas*

² Subalansuotumo principų paveldosaugoje svarbą akcentavo ir 2002m. UNESCO Pasaulio Paveldo Komitetas, priėmęs Budapešto deklaraciją, pripažįstančią 1972m. konvencijos universalumą ir nuolatinį poreikį užtikrinti, kad ji bus taikoma paveldui, pripažįstant visą jo įvairovę, kaip visų visuomenių priemonę subalansuotai raidai, dialogo ir bendro supratimo pagalba.

(kraštovaizdis yra fiksuočiausias nekilnojamas fenomenas mūsų aplinkoje). Pastaroji savybė suteikia kraštovaizdžiui saugumo ir patikimumo prasmę. (Lowenthal 1997:180- 188)

Kultūriniai kraštovaizdžiai yra kompleksiškesni paveldosaugos pastangų ir politikos objektai. Gamta ir kultūra yra integruotos per amžius evoliucijos bėgy susiformavusiuose kraštovaizdžiuose.

2.1. Pasaulinis kultūrinio kraštovaizdžio koncepto ir sampratų raidos kontekstas

Kultūrinio kraštovaizdžio sąvoka yra itin glaudžiai susijusi su kraštovaizdžio sąvoka. Kraštovaizdžiai yra suvokiami labai įvairiai. Viena iš reikšmių - kraštovaizdis kaip administracinis vienetas, sritis, kitoje pabrėžiama vizulinė- peizažo reikšmė, galiausiai ,kraštovaizdis – tai tam tikro fizinio pobūdžio teritorija, topografija, nulemta specifinių formų ir jų santykių. Visas čia pateiktas apibrėžtis vienija išsiskiriančio iš kitų fizinio vieneto samprata. Čia kraštovaizdis – tam tikrų parametrų fizinė realybė. Be fizinės plotmės, Antropas išskiria dar ir dvasinę, kraštovaizdžius suprantant kaip egzistencinius fenomenus su stipriomis simbolinėmis vertėmis ir tikėjimais arba kaip mentalinius konstruktus, apimančius interpretacijos, suvokimo ir žinių lygmenis.³ (Antrop 2005)

Kraštovaizdžiai skirstomi į žmogaus paveiktus ir nepaveiktus. Mus domina pirmieji - taip vadinami kultūriniai kraštovaizdžiai. Gamtą ir kultūrą integruotai traktuojame kultūriniuose kraštovaizdžiuose; juos suvokiame kaip tas aplinkos dalis, kurios yra iš esmės pakeistas žmogaus, tuo tarpu, kai gamtiniuose kraštovaizdžiuose žmogaus įsikišimo ženklai nėra tokie akivaizdūs.

Kultūrinio kraštovaizdžio terminas pradėtas vartoti XIX a. pabaigoje Vokietijoje, (XX a. pradžioje jis buvo įvestas universitetinėje aplinkoje) bet jo prasmė susijusi su ankstesnio kraštovaizdžio termino raida.

Pats žodis į anglų kalbą buvo įvestas iš olandų 'landschap' XVI a. 'Landschap' kaip ir vokiečių kalbos bendrašaknis žodis 'landschaft', reiškė žmonių veiklos visumą, pabrėžiant priklausymo teritorijai aspektą, tiek pat kaip ir viską, kas galėtų būti tinkamais atvaizdavimo objektais. (Schama 1995:10) Olandų menininkai tapė plataus dangaus vaizdus, ilgus, žemus horizontus, vandenį, medžius, į šiuos vaizdus įtraukdami ir žvejus, galvijų varovus ir kitus paprastus žmones kraštovaizdyje. Kraštovaizdžio terminas plačiai išsaknijo Renesanso humanistų švietime⁴, kurio pagrindas buvo kultūra ir moralė, nors, P. Fowler teigimu, tai kas dabar suvokiama kaip kultūriniai kraštovaizdžiai, išreiškiantys gamtos ir žmonių sąryšį, buvo sukurta Kinijoje I m.e. tūkst. (Fowler 2003)

Į mokslinę literatūrą kraštovaizdžio (Landschaft) terminą 1805 m. įvedė vokiečių mokslininkas A. Hommeiris, tačiau pats kraštovaizdžio mokslas susiformavo vėliau- XX a. (žymiausi atstovai - Z.

³ Kraštovaizdžių kaip simbolių vienetų samprata ypač paplitusi tarp šiuolaikinės kultūrinės geografijos atstovų.

⁴ Viduramžiais kraštovaizdis buvo suvokiamas kaip pono, valdovo ar tam tikros socialinės grupės apgyvendinta žemės teritorija.

Passarge'as, K. Trollis, E. Neefas). Pirmiausia kraštovaizdžio teritorinis vienetas buvo suprantamas kaip paprasčiausia gamtinių komponentų, kurie buvo analizuojami atskirai, sankaupa. Vėliau susiformavo šių komponentų tarpusavio sąveikos, pagrįstos tiesioginiais ir atgaliniais ryšiais, koncepcija. (Jankauskaitė 2002) Vokiečių pradėtas kultūrinio kraštovaizdžio teoretizavimas rado atgarsį ir kitose Vakarų Europos šalyse, tačiau ypač didelę įtaką padarė amerikiečių geografui Amerikos kultūrinių kraštovaizdžių teorijos pradininkui Carlui O. Saueriui. Nuo jo teksto *Kraštovaizdžio morfologija (The morphology of landscape)* ir pradeda diskusija apie kraštovaizdžius.

C.O. Sauerio veikalas aprašė kultūriškai skirtingus regionus, skirtingų kultūrinių grupių suformuotus kraštovaizdžius. Tai buvo pirmoji JAV teoretikų pretencija apibrėžti specifinį kultūrinį kraštovaizdį kaip žmonių veiklos produktą. Šis kūrinys davė pagrindą XX a. kultūrinio kraštovaizdžio interpretacijai, aprašydamas kultūrinį kraštovaizdį kaip tokį ir nubrėždamas jo svarbą Amerikos geografijoje. C.O.Sauerio žodžiais, "kultūriniai kraštovaizdžiai yra suformuoti kultūrinių grupių ir gamtinio kraštovaizdžio. Kultūra yra veikėjas, gamtinė aplinka - tarpininkas, kultūrinis kraštovaizdis - rezultatas". (Human Geography 1999: 309- 310) Čia, kaip būdinga XX a. pradžios kultūrinių kraštovaizdžių interpretavimui, kalbama apie dirbtinius žmogaus sukurtus kraštovaizdžius, besiskiriančius nuo gamtinių kraštovaizdžių.

C.O.Sauerio požiūrį toliau plėtojo J. B. Jacksonas ("Landscape" 1951), kraštovaizdį apibrėždamas ne tik kaip vaizdingą ar ekologinį vieneta, bet ir kaip kultūrinę ar politinę visumą, kintančią istorijos bėgyje, ir kiti. (The Order of the Landscape 1979: 153) Tai geografijos moksle įsitvirtinusi kultūrinio kraštovaizdžio koncepto interpretacija, kuri varijuoja nuo senos (tiesa, dabar vėl atrastos) C.O. Sauerio sampratos iki D.Cosgrove ir S. Daniels idėjų, kad kraštovaizdis yra tik kultūrinis įvaizdis. Tarp šių dviejų pozicijų atsideria samprata, kad kultūriniai kraštovaizdžiai turėtų būti suprantami kaip tikslingai žmonių keičiamos teritorijos, arba kaip eilė sąveikų tarp skirtingų požiūrių ir sampratų. (Fry G., Palang)

Vėliau bus plačiau kalbama apie antropologinio požiūrio įdiegimą oficialiojoje paveldosaugoje, tačiau antropologų įtaka buvo ryški ir anksčiau: antropologai H. Lowie ir Alfred L. Kroeber stipriai įtakojo C.O. Sauerio požiūrį į geografiją, todėl jis akcentavo socialinės antropologijos ir geografijos susiliejimo į platesnį žmonijos mokslą svarbą. (Sauer 1999:315) Taigi čia matome neišvengiamą geografijos, antropologijos, istorijos mokslų sąveiką ir kraštovaizdžio, kaip unifikuojančio termino panaudojimą formuojant gamtos ir kultūros paveldo suvokimą.

Ilgainiui kraštovaizdžio teoretizavimo baruose išsikristalizavo dvi skirtingos pozicijos, suvokiant kraštovaizdį kaip santykį tarp žmonių ir aplinkos. Viena samprata yra biocentrinė, besiremianti esmine laukinės, nepalietos gamtos verte ir jos ryšių kompleksu. Kita – antropocentrinė samprata pabrėžia kultūrinių pasiekimų ir raidos aspektų svarbą. Biocentrinis požiūris aplinkosaugos mokslų kontekste apibrėžtas (Brown, Harris) naujaja išteklių apsaugos paradigma, taip jį priešpriešinant dominuojančiai

išteklių apsaugos paradigmai: antropocentriniam požiūriui. (Steel) Kriškaitai nubrėžti atskirtį tarp šių analizių būdų ypatingai imamasi po ‚tvarios plėtros‘ termino įtvirtinimo ir aktualizavimo.

2 lentelė Konfliktuojančios gamtos apsaugos paradigmos

Naujoji išteklių apsaugos paradigma	Dominuojantis išteklių apsaugos paradigma
Biocentrisis požiūris	Antropocentrisis požiūris
Gamta dėl savęs pačios	Gamta- pirmiausia žmonių naudai” išteklių ir paslaugų gaminimui
Akcentuoja gamtos apsaugą santykyje su gamybos našumu	Akcentuoja gamybos našumą santykyje su gamtosauga
Bendra užuojauta ateities kartoms	Pagrindinė užuojauta esamai kartai
Mažiau intensyvus miškų ūkis, atrankinis kirtimas, ugnies , vandenskyrų apsaugos nurodymai,t.t.	Intensyvesnis miškų ūkis, plyni kirtimai, herbicidų naudojimas, vėjovartų deginimas, kelių statymas, ugnies slopinimas, t.t..
Išteklių augimo ir panaudos ribojimas, matomos aiškios žemės našumo ribos	Nestokojama išteklių, mokslas ir technologija išspręs produkcijos stygių
Nauja: konsultacinė ir dalyvavimo politika	Sena: ekspertų nulemiama politika
Decentralizuotas ir plėtra paremtas sprendimų priėmimas	Centralizuotas ir hierarchinis sprendimų priėmimas

(Lentelė parengta pagal Brown and Harris, 1992 (Steel)

Biocentrinė samprata yra artima taip vadinamai teritorinio gamtinio komplekso (konkreto lokalinio ir regioninio rango žemės komponentų, susietų erdviniais bei funkcionavimo ryšiais, derinio) koncepcijai. XX a. viduryje ir antroje pusėje iškilus fizinio geografinio rajonavimo būtinybei tiek socialistinio bloko šalių, tiek Vakarų Europos mokyklose susiformavo vyraujančios tradicijos pabrėžti gamtinių komponentų svarbą gamtinio kraštovaizdžio optimizavimo bei racionalaus naudojimo tikslais, taip pat įsisavinant naujas teritorijas. Čia pagrindinis dėmesys teikiamas gamtiniams kraštovaizdžio komponentams, pabrėžiant svarbiausią - geomorfologinio komponento - vaidmenį.

Antropocentrinė koncepcija ar, kitaip tariant, antropogeninio t.y. įvairiu laipsniu žmogaus paveikto kraštovaizdžio samprata pasirodė gerokai vėliau ir yra susijusi su S. Tian-Šanskio vardu (XX a. pradžia), kuris sujungė ūkininkavimo tipus su kraštovaizdžio erdvinės organizacijos ypatumais.

Ši kryptis toliau buvo vystoma L. S. Bergo. L. S. Bergas žmonių bendruomenės ir kultūrinį palikimą analizavo kaip sudėtinę kraštovaizdžio dalis. Panašios pozicijos laikėsi amerikiečių ekologas P. Dansereau, kuris ekosistemas suprato kaip socialinius–ekonominius kompleksus.

Amerikietiškoje, europietiškoje bei rusiškoje geografijoje jau 1920–1930 m. atsiranda *antropogeninio* ir *kultūrinio kraštovaizdžių* sampratos, neretai traktuotos kaip sinonimai. Iš pradžių

kultūrinis kraštovaizdis buvo suprantamas kaip žmogaus pakeistas, bet besivystantis savarankiškai gamtinis kraštovaizdis, o kiti mokslininkai kultūriniu laikė kraštovaizdį, pritaikytą žmogaus gerovei tenkinti ir reguliariai patiriantį jo poveikį. (Jankauskaitė 2002: 10)

Vienas gamtos ir kultūros sąsajų konceptualizavimo pavyzdžių yra tarpinės padėties tarp biocentrinės ir antropocentrinės koncepcijos galimybė - 1960- 1970 m. Norvegijoje išsivysčiusi ekofilosofijos kryptis (Sigmundas Kaloy'us Saeterengas, Arne'as Naessas ir kt.). Ekofilosofija yra žmonių požiūrio į gamtą ir santykių tarp kultūros ir gamtos permąstymas, tiek ontologijos, tiek etikos lygmenyje. Teorinė ekofilosofijos svarstymų dalis yra bandymas nusakyti ką žmonės turi omeny, kai kalba apie kultūrinius kraštovaizdžius, ir ką siūlo įvairios kultūrinio kraštovaizdžio koncepcijos ryšium su žmogaus ir kultūros santykiu su gamta. Praktinė dalis rūpinasi, kokios rūšies kultūriniai kraštovaizdžiai reprezentuoja žmonių santykį su gamta, kultūrinio ir gamtinio elementų integraciją. Vertingi kultūriniai kraštovaizdžiai yra tie, kurie integruoja žmones ir gamtą. Taigi aplinkosauga apima tiek gamtos, tiek kultūros apsaugą. Kaip ir W. Crononas, ekofilosofija pasaulį mato su visais natūraliai jame gyvenančiais dalykais, neiškeliant ir nežemint kurio nors, o traktuojant jį kaip kompleksinės integralios visumos dalelę. Kompleksiniai kraštovaizdžiai yra priešingybė komplikuotiems kraštovaizdžiams, kuriuose žmonės ar kultūros elementai matomi kaip įsiveržėliai: žemė ir jos egzistavimo sąlygos čia nesuderinamos su žmonių planavimo ir konstravimo pasekmėmis (pvz.: šiuolaikiniai miestai, pastatai, prekybos centrai ir pan.) Kompleksinis kraštovaizdis, įkūnydamas ekofilosofinę vertę, bus ir darnus kraštovaizdis.

Anot S. Arntzeno, tradiciškai tam tikrų kultūrinių kraštovaizdžių apsauga yra panaši į meno kūrinių ir kultūros paminklų apsaugą. Tokia apsauga siekia objektą palaikyti fiksuotoje praeities ar dabarties būklėje, daugiau kaip muziejaus dalį (kraštovaizdžių muzeologizavimo koncepcija). Tačiau žiūrint iš ekofilosofijos požiūrio taško, apsaugos tikslas - siekti palaikyti dinaminį žmonių santykį su žeme, tęsiant jų tarpusavio sąveikos ir abipusės įtakos istoriją. (Arntzen 2004)

Priimant 1972 m. UNESCO *Konvenciją*, buvo bandoma suderinti biocentrinę ir antropocentrinę pozicijas, bet anot H. Plachterio ir M. Rosslerio, susidurta su sunkumais, kad ir kalbant apie meno kūrinių ir gamtos apsaugos skirtybes. Tik kultūrinių kraštovaizdžių kategorijos įvedimas sudaro galimybes suderinti dvi pozicijas. (Plachter 1995)

Gamtinis ir kultūrinis aspektai formuoja visumą kaip kraštovaizdį, kuriame mes gyvename, *tad* jie negali būti atskirti viens nuo kito. (Ingold 1993: 155) Tokio vieningo (gamtos ir kultūros) kraštovaizdžio prasmė formuoja žmonių laiko ir erdvės patirtį. Kultūriniai kraštovaizdžiai, įtraukdami kultūros ir gamtos išteklius, palaiko bendruomenių jungtį su praeitimi, vietovės prasmę ir jos integralumą.

UNESCO kultūrinius kraštovaizdžius apibrėžia kaip „ gamtos ir žmogaus suderintus kūrinius, iliustruojančius žmonių visuomenės ir gyvenvietės evoliuciją laike, veikiant fizinėms kliūtims ir /ar galimybėms, suteiktoms jų gamtinės aplinkos ir sėkmingų socialinių, ekonominių ir kultūrinių, tiek vidinių, tiek išorinių, galių.“ (World Heritage Convention Operation Guidelines 1995) Panašiai

kultūrinius kraštovaizdžius apibrėžia ir kitos tarptautinės valstybinės organizacijos (JAV- NPS, IUCN). UNESCO apibrėžtis demonstruoja vieną iš kultūrinio kraštovaizdžio traktavimo galimybių: kraštovaizdis yra vizualizuotas kaip paveldo tinklo segmentas, atskirtas nuo gamtos, urbanizuotos aplinkos ir kitų sferų (kaip parkų ar kitų kraštovaizdžio segmentų apsauga).

Su nedideliais skirtumais, tačiau kiek kitaip, kraštovaizdis apibrėžiamas Europos Tarybos *Florencijos Konvencijoje*: kraštovaizdis yra vieta, kurioje atsiskleidžia kitos paveldo sferos, tai - kompleksiškas, įtraukiantis ne tik paminklus, gamtą, bet ir įvairias veiklas ir kitus nematerialaus paveldo aspektus kraštovaizdis. Ši samprata padėjo generuoti kraštovaizdžio problemas santykyje su paveldu.

1970- 1980 m. kintanti paveldo samprata - pagrindinis impulsas kultūrinių kraštovaizdžių sampratos vystymuisi. Jau 1990-aisiais paveldas suprantamas kaip ištisi kraštovaizdžiai, išsivystę ir besivystantys, kintantys laike, tiek natūraliai, tiek biologiškai. Tuo pat metu, įtakojant Pasaulio Paveldo Komitetui, paveldosaugos kontekste buvo pripažinta profesionali kultūrinio kraštovaizdžio vadyba. Anot M. Rossler, kultūrinių kraštovaizdžių konceptas buvo naujas terminas *Pasaulio paveldo konvencijos* interpretacijoje, apjungęs gamtą ir kultūrą ir leidęs naujai pažvelgti į konvenciją apskritai. Įsivyravo kultūrinių kraštovaizdžių kaip prasmingo būdo organizuoti kultūrinius duomenis apie vietas ir jų ryšius viena su kita samprata.

Pats konceptas kyla iš požiūrio, kad žemė egzistuoja žmonių mintyse ir kad jų vaizdiniai ar žinios apie žemę yra universalios ir perduodamos iš kartos į kartą. Ši samprata implikuoja, kad skirtingos kultūrinės grupės turi skirtingus, net konfliktuojančius vietovių vaizdinius (pvz. Vilnius, Vilne ir Wilno vaizdiniai). Žmonių palaikomas topografinis išivaizdavimas yra rezultatas jų praeities patirties su žeme ir kitų kultūrinių perspektyvų. Kultūrinio kraštovaizdžio perspektyva išplėtoja mintį, kad tam tikra vieta gali turėti daugybę kultūrinių reikšmių. Čia aktualus E. Zedeno požiūris, kad ne visos vietos kultūriniame kraštovaizdyje turi tapačias kultūrinės vertes net tai pačiai etninei grupei. Vietos įgauna vertę iš sąveikos tarp žmonių ir gamtos fenomenų. (Zedeno 2000: 98- 100) Žmonės gali susieti daugiau nei vieną kultūrinį kraštovaizdį su tam tikra vieta. Tai galima pavadinti "kultūrinio kraštovaizdžio susisluoksniavimu" (pvz. vienas kraštovaizdis lankomas dvasiniais tikslais, kitas – kariniais ir t.t.) (Stoffle 2003: 99)

2.2. Kultūrinių kraštovaizdžių sampratos vystymasis Lietuvoje

Dauguma Centrinės ir Rytų Europos mokslų, studijuojančių kraštovaizdį, buvo veikiami vokiečių - rusų mokyklos, šiuo atveju daugiau besikoncentruojančios į fizinius kraštovaizdžius, nei į kultūrinio kraštovaizdžio suvokimą, tuo tarpu kalbant apie integraliąją paveldosaugą išskiriame vieną iš svarbiausių - kraštovaizdžio *kaip mentalinio konstrukto* prasmę. Padėtis aptariamame regione pasikeitė po komunizmo žlugimo, kai vietinės bendruomenės ir grupės su savo papročiais ir tradicijomis įgavo

svarbesnį vaidmenį formuojant jų pačių aplinką, remiantis etiniais ar praktiniais pagrindais. Nauja kraštovaizdžio samprata tapo reikalinga, kada pokyčiai visoje Vidurio-Rytų Europoje parodė, kad socio-ekonominės formacijos sukuria laiko barjerus kraštovaizdyje, kurie nėra lengvai permatomi. Mat ankstesniais laikais negyvenusi jaunesnioji karta nebesugeba suvokti to meto kraštovaizdžių. Pavyzdžiui, elementai sukurti kolūkių reformos metu yra vis dar aiškiai matomi kraštovaizdyje, bet jų prasmė ir funkcija lieka nebesuvokiama jaunesniajai kartai ir žmonėms, gyvenusiems užsienyje. Tokiu atveju kraštovaizdžių tyrimuose svarbūs tiek istorija, tiek kasdienybės kontekstas, kas reikalauja tarpdisciplininio požiūrio.

8- 9 deš. Lietuvoje imta vystyti peizažinė kraštovaizdžio samprata, apimanti gamtos ir žmonių sukurtų objektų visumą. Čia kraštovaizdis buvo suvokiamas kaip gamtinė–sociogeninė geosistema (Basalykas 1986), tačiau kompleksiniame teritorijos rajonavime tai neatsispindėjo. Ši kraštovaizdžio interpretacija artima *Europos kraštovaizdžio konvencijoje* (EKK) nusakytajai: “kraštovaizdis – žmonių suvokiamas arealas, kurio bruožai yra gamtinių ir (arba) žmogiškųjų veiksmų veiklos bei sąveikos rezultatas“ (Europos..., 2001).

Ilgą laiką gamtininkų ir architektų tyrimuose buvo taikoma peizažinė kraštovaizdžio koncepcija. Ir nors A. Basalykas teigė, jog kraštovaizdis gali būti ir gamtinis, ir antropogenizuotas, tačiau gamtinio komponento svarumas geografulių darbuose bei teoriniuose svarstymuose lieka neabejotinas. Antropogenizuotas yra žmogaus veiklos pakeistas gamtinis kraštovaizdis, o pertvarkytas vadinamas antropogeniniu. Lietuvoje tokios kraštovaizdžio atmainos vadinamos tiesiog sukultūrintu kraštovaizdžiu. (Bučas 2001: 15)

Nuo XX a.7–8 dešimtmečio kraštovaizdžio tyrimai, veikiami pasaulinių tendencijų, išsiskyrė į kelias kryptis: į kraštovaizdžio ekologinius (geoekologinius) tyrimus bei, remiantis M. Jankauskaitės apibūdinimu, į detalesnę antropogeninio kraštovaizdžio analizę („kultūrinio krašto rūbo“, technosferos koncepcijos ir pan.). (Jankauskaitė 2002) Beje, 7 deš. V. Gudelis net užsimena apie kraštovaizdžio sielą, tačiau, anot P. Kavaliausko, tik psichologinės juslinės pajautos aspektu. (Kavaliauskas 2000 86)

Integruoto kraštovaizdžio sampratą Lietuvoje išvystė P. Kavaliauskas, pirmasis apibrėžęs kraštovaizdį kaip gamtinį- technogeninį teritorinį kompleksą, kuriame egzistuoja glaudūs ryšiai tarp socio- ir geo-komponentų, o atitinkamas technostruktūros vystymasis lemia kultūrinio kraštovaizdžio funkcionalumo pobūdį (Kavaliauskas 1986).

Teritorijų planavimo tikslais atliekant kompleksinį Lietuvos teritorijos rajonavimą, hierarchinės kraštovaizdžio struktūros pakopos buvo išskirtos ne tik fizionomiškai (ruožai, sritys), bet ir atsižvelgiant į teritorijos sukultūrinimo pobūdį (rajonai, porajoniai). Tačiau šis rajonavimas nesusilaukė platesnio taikymo. Toliau sekė panašaus pobūdžio darbai (atsižvelgiant į teritorijos sukultūrinimo pobūdį išskiriant kraštovaizdžio morfologines apylinkes Vilniaus apylinkėse (?Vaitkevičius), Kuršių nerijoje (P. Kavaliauskas, ?Kriauciūnienė, J. Bučas). Bendradarbiaudami architektai ir geografuliai (P. Kavaliauskas, R.

Devinduonis, D. Bagdonaitė) sudarė Vilniaus miesto kraštovaizdžio rajonavimo žemėlapi. Tai reprezentuoja pastarųjų kelių dešimtmečių Lietuvos šios srities specialistų integruotą (kompleksinį) požiūrį į kraštovaizdį.

Lietuvos teisiniuose dokumentuose, susijusiuose su kultūros ir gamtos paveldo apsauga, kultūrinio kraštovaizdžio samprata nėra nusistovėjusi: *Saugomų teritorijų įstatyme* ir *Nekilnojamojo paveldo apsaugos įstatyme* tai yra “žmogaus veiklos sukurtas ir jo sambūvį su aplinka atspindintis kraštovaizdis”, o 2004 m. priimtame *LR kraštovaizdžio politikos kryptių apraše* - “teigiamas žmogaus ir aplinkos darnaus sambūvio rezultatas”.

2002 m. Lietuvai ratifikavus *Europos kraštovaizdžio konvenciją* valstybiniu mastu buvo pripažinta kraštovaizdį esant kultūros paveldo objektu. Tačiau J. Bučas pastebi, jog kultūrinio kraštovaizdžio kaip praeities saugotino ir perspektyvos formuotino/ kuriamo gamtinio-kultūrinio komplekso koncepcija Lietuvoje dar nesubrendusi, o Lietuvos geografsai kultūrinį kraštovaizdį vis dar supranta kaip žmogaus sukurtą aplinką be gamtos komponento, o kultūrologai - kaip paveldinį saugotiną relikvą, be kūrybos ir perspektyvos aspekto. (Bučas 2005: 13)

2 lentelė Paveldosaugos ir integraliosios jos pakraipos paradigmėnė kaita:

Paveldosauga	Integralioji paveldosauga
Nuo Antikos iki Apšvietos ANTIKVARIZMAS	-----
Nuo 1800 m. ELEMENTINĖ PAMINKLOSAUGA XXa. pradž. A. Riegl (kultūros paveldo verčių išskyrimas) M. Dvorak (paveldo sampratos išplėtimas)	Elementinė pavienių unikalių objektų selekcija XX a. pradž. A. Riegl (kultūros ir gamtos sąsajas mato griuvėsiuose) <i>Heimatschutz</i> judėjimas Gamtos ir kultūros vertybių apsauga - skirtingos problemos
XX a. II pusė KOMPLEKSINĖ IR STRUKTŪRINĖ PAVELDOSAUGA	XX a. 5-6 deš. Kultūrinė ekologija
~1970 m. POSTMODERNIZMAS PAVELDO IŠTEKLIŲ KOMERCIALIZACIJA PAVELDO PRAMONĖ	~1970 m. Nuo 1972 m. <i>PP Konvencijos</i> . Gamta ir kultūra - žmonijos paveldas, Gamtos apsaugos vertybių prioritetas, Elementinė ir struktūrinė selekcija, orientuota į sukultūrintos aplinkos vertybių apsaugą.
1987 m. subalansuoto vystymosi / tvarios raidos paradigma	Nuo 1992 m. Gamta ir kultūra neatsiejamai susietos: visuomenė (kultūra) gyvena gamtos prieglobstyje. Gamtosaugos institucijų prioritetas, elementinė ir struktūrinė selekcija, orientuota į sukultūrinto kraštovaizdžio relikvinių teritorijų apsaugą.
	Nuo 1996 m. Kultūra ir gamta neatsiejamai susietos: gamta gyva visuomenės (kultūros) prieglobstyje, sisteminė selekcija, orientuota į kultūrinio kraštovaizdžio apsaugą.

(Paveldosaugos paradigmų lentelė pagal R. Čepaitienė 2005 ir J. Bučas 1999)

II. Integraliosios paveldosaugos formavimasis (pasaulinis kontekstas)

1. Integralumo idėjų paieškos moderniosios paminklosaugos formavimosi laikotarpiu

1.1. Kultūros paveldo apsaugos slinktis link struktūrinės- kompleksinės paveldosaugos

Gamtos ir kultūros santykio problema paveldosaugos akirtyje pasirodė kartu su moderniosios paminklosaugos doktrinos iškilimu, permąstant ne tik apsaugos pobūdį, bet ir paveldo sampratą apskritai. Taigi pirmuoju etapu, kuomet susidomėta kultūros ir gamtos paveldo apsauga, galime įvardinti XX a. pradžią. XXa. Pradžioje - esminių pokyčių paminklosaugoje metu, vokiečių kalboje aplinkoje, „Vienos mokyklos“ prieglobstyje, pasirodo trys darbai, kurių autoriai traktuotini kaip modernios paminklosaugos doktrinos pagrindėjai: 1903 m. - Aloiso Rieglio „Modernus paminklų kultas; jo esmė ir kilmė“ („Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen und seine Entstehung“), 1905 m. - Georg Dehio kalba, pasakyta Strasbūre „Paminklosauga ir paminklotvarka XIX amžiuje“ („Denkmalschutz und Denkmalpflege in neunzehnten Jahrhundert“) ir 1916 m. - Maxo Dvorako „Paminklosaugos katekizmas“ („Katechismus der Denkmalpflege“).

Anot M. Petzeto, A. Rieglio veikalas dar ir šiandien yra geriausias paveldosaugos teorijos darbas, bet tik neseniai tapęs žinomu tarptautiniame lygmenyje, išvertus jį į anglų kalbą. (Petzet 1995). Dar įdomesnė M. Glendinningo mintis, jog A. Rieglio pranašystė, kad senumo vertė bus dominuojantis XXa. konceptas, nebuvo itin tiksli, vietoj to įvyko baisus senumo vertės sąvokos iškreipimas ir tik dabar, XXI amžiuje, mes priartėjome prie jos įgyvendinimo. (Glendinning 2001) Šios minties esmė ta, jog A. Rieglio amžiaus vertės apibrėžimas buvo susijęs ne su senumo, bet natūralaus irimo ir praeinamumo išsaugojimu. Šiandien „subalansuotumo“ retorika ir analogijos su gamta yra naudojamos kaip argumentas didesnei paveldosaugos kontrolei, o A. Rieglis ir teigė, jog „netrukdomi gamtos procesai ves prie visiško paminklų sunaikinimo“ ir, kad „amžiaus vertės kultas yra visiška opozicija paminklų apsaugai“, taigi „iš amžiaus vertės požiūrio taško žiūrėti reikia rūpintis ne amžinu paminklų išsaugojimu, bet daugiau nuolatinio kūrybos ciklo reprezentavimu, ir šis tikslas yra įvykdomas tik tada, kai ateities paminklai pakeičia šiandieninius“. (cituota pagal Glendinning 2001) Žmogus kaip individas čia atpažįstamas kaip dalis produktyvaus ir destruktivaus gamtos cirkuliavimo. „Visa žmonių kūriamoji veikla yra ne kas, kita kaip susumavimas tam tikro skaičiaus gamtoje paplitusių ar beformėje gamtos bendrybėje kilusių elementų į vientisą, formą ir spalvą apribotą visumą. Šiame kūrime žmogus elgiasi taip pat kaip pati gamta: abu gamina ribotus individuumus.“ (Riegl 1903: 23) Taigi kūrinių šaltinis gamta ilgainiui, vykstant natūraliai gamtos raidai, gamtos jėgos ima siekti savo kūrinių- elementų susujungimo su ‘amorfinė visumine gamta’. Tai nuolatinis gamtos tapsmas, nenutrūkstamas tęstinumas.

4 pav. Heidelberger pilis: apaugę griuvėsiai taip vadinamo “Ott-Heinrichs-Bau” 1855 (Iš M. Chlumsky, dass Heidelberger Schloss in der Fotografie vor 1900, Heidelberger 1990) (Falser 2006)

A. Riegl'io suformuotoje koncepcijoje gamta, menas ir kultūra sąveikauja. Veikale “Vaizduojamųjų menų istorinė gramatika” A. Rieglis rašo: “Meno paminklų ir juos atitinkančių gamtos paminklų sutapimo pajautimas yra visų grynai estetinių pasitenkinimų šaltinis” (cituota pagal Falser 2006) A. Rieglis kultūros ir gamtos sąsajas mato griuvėsiuose kaip anti-paminklą žmogiškosios galios užmojams santykyje su praeinamumu (laikinumu). M. Falseris teigia, jog paminklų ir gamtos apsauga, pagal A. Rieglį, yra viena. (Falser 2006) Tai dar labiau sustiprina A. Rieglio kaip šiuolaikinės paveldosaugos koncepcijos pagrindėjo įnašą. Būtent jo darbuose galime išvelgti kultūros paveldo apsaugos artėjimą link integralumo per struktūrinę-kompleksinę prieigą. A. Rieglis tvirtina, kad žmogiškos *Kunstwollen* (meninės ambicijos, valios menui) raida vis daugiau remiasi pavienio meno kūrinio sąsajomis su jo aplinka, kas rodo artėjimą prie struktūrinės paveldo sampratos. Moderniosios paminklosaugos doktrinos teorinį pritaikymą išvelgtumėm 1964m. ICOMOS Venecijos chartijoje ir tolesnėj paminklosaugos paradigminėj raidoj. (Žiūrėti į priedą Nr. 1)

Būtent po 1960-ųjų metų Vakarų Europos šalyse ima įsivyrėti platesnis požiūris į paveldą, kurį dar XX a. pradžioje akcentavo M. Dvorakas (A. Riegl'io idėjų tęsėjas). Pagrindinė jo knyga „Paminklosaugos katekizmas“ remiasi stipriu praktiniu pagrindimu: autoriaus, kaip Austrijos centrinės paminklosaugos komisijos generalinio konservatoriaus patirtimi. (Knyga, atstovaujanti moderniajai paminklosaugos teorijai, yra pirmoji praktinės paminklosaugos instrukcija.) Šioje knygoje autorius praplečia paminklosaugos supratimą iki interjerų, kraštovaizdžių, vietinių tradicinių pastatų, gamtos,

visos kultūros erdvės, ne vien statinių apsaugos. Tai ryškus teorinis postūmis link kompleksinės paveldosaugos sampratos, siekęs apimti viską, kas tik yra istoriškai susiformavę. Viskas potencialiai gali būti saugoma, kaip kad viskas potencialiai gali būti planuojama ar mobilizuojama. Visam šiam plačiam konceptui nužymėti tuo metu vokiečių kalboje aplinkoje buvo vartojama „Heimatschutz“ (tėviškės apsaugos) apibrėžtis, kurios užuomazgos matomos XIXa. pabaigoje.⁵

1.2. „Heimatschutz“ judėjimas- kraštovaizdžių ir regioninio identiteto apsauga

„Heimatschutz“ judėjimas Vokietijoje yra vienas ankstyvosios kultūrinių kraštovaizdžių apsaugos pavyzdžių⁶. Šio judėjimo atsiradimas yra vienalaikis su gamtos apsaugos⁷ ir istorinių paminklų išsaugojimo judėjimų formavimusi, vėliau tapusiu Vokietijos Imperijos nacionaliniu interesu.⁸ Pirmaisiais XX amžiaus dešimtmečiais buvo koncentruojamasi į *Heimatschutz* ir gamtos paminklų apsaugą, pastarųjų apibrėžimas buvo sukurtas kaip paralelė kultūros paminklams, pabrėžiant atskirus gamtos bruožus kaip kad seni medžiai ar išpūdingos uolų sankaupos. Taigi stengiamasi pabrėžti gamtos apsaugos svarbą. Žmonių vaidmuo atsispindi *Heimatschutz* idėjoje, tačiau tik tiek, kiek tai yra susiję su tradiciniu, neindustriniu gyvenimo būdu. (Jax 2004: 350) Taigi „Heimatschutz“ judėjimas įgyvendino integralų gamtos apsaugos ir paveldosaugos traktavimą, kaip mes tai suprantame šiandien. Tiesa, šiandien pereinama prie kitokios šio kompleksiskumo kokybės. Kultūros ir kraštovaizdžio homogenizavimas, niveliavimas dabar vyksta ne nacionaliniu, bet daugiau pasauliniu mastu.

„Heimatschutz“ termino suformuotojas ir judėjimo pagrindėjas, vienas pirmųjų regioninio identiteto apsaugos propoguotojų muzikos profesorius Ernstas Rudorffas jau 1880 m. išvelgė šią sąsają: „Kraštovaizdžio vaizdingumas ir poetiškumas atsiranda ten, kur jo elementai yra laisvai susieti, kaip juos suformavo gamta ir lėtas istorijos viešpatavimas.“ (cituota pagal Gunzelman 2002)

Ernstas Rudorffas skundėsi, jog grožis dievinamas su visišku abejingumu, vien praktiniais sumetimais. Jo idėjos vedė prie bendros „estetinės civilizacijos kritikos“ su siūlymais priimti įstatymus

⁵ Šveicarijoje 1905 m. susikūrė *Schweizer Vereinigung für Heimatschutz* (Šveicarijos tėviškės apsaugos sąjunga), sudariusi gamtos apsaugos, paminklų apsaugos, papročių ir kt. tematinės grupes. Nuo 1906 m. pasirodė mėnesinis žurnalas *Heimatschutz*. Teisiniame lygmenyje, 1962 m. pirmą kartą šalies konstitucijoje įtrauktas straipsnis apie gamtos apsaugą ir tėviškės apsaugą (*Heimatschutz*). Dar ir dabar paveldosaugai apibrėžti naudojamas *Heimatschutz* terminas, valstybinė Šveicarijos paveldosaugos organizacija tebesivadina *Sweizer Heimatschutz*.

⁶ Apie šį judėjimą bus kalbama ir analizuojant regioninės paveldosaugos formavimąsi, kas vėlgi rodo integralumo ir regionalumo aspektų sąsajas paveldosaugos kontekste.

⁷ Netgi gamtos apsauga ankstyvojoje jos institucionalizavimo stadijoje Vokietijoje buvo pavadinta „Naturdenkmalpflege“ (gamtos paminklosauga), o 1906 metais įkurta Prūsijos valstybinė tarnybos vieta „Naturdenkmalpflege“.

⁸ Vokietijoje pati paveldosauga vystėsi netolygiai, priklausomai nuo konkrečios iš žemių priimtų paminklų apsaugos nurodymų, įkurtų inspekcijų. Iki XIXa. antros pusės Vokietijoje nebuvo centralizuotos, valstybės organizuotos paminklų apsaugos. Iš XIXa. užmegstų žemių paveldosaugos politikos pradmenų išsivystė ir dabartinė paveldosaugos politika: kiekviena Vokietijos federacijos žemė priėmė savo paveldosaugos įstatymus, įtvirtino apsaugos organizacines struktūras: paveldosaugos tarnybas, su architektūros, meno, žemės paminklų padaliniais su savom restauravimo dirbtuvėm.

dėl paminklų ir kraštovaizdžių apsaugos, kaip ir gamtos apsaugos, reikalaujant kurti nacionalinius parkus pagal JAV „Rocky- Mountains- Park“ pavyzdį. „*Heimatschutz*“ buvo susijęs su viskuo, kas priklausė regioniniam identitetui, šalia architektūros ir gamtos taip pat papročiais, liaudies menu, tarmėmis ir pan. (Overdick 1999:4) „*Heimatschutz*“ sąvoka savyje talpino apsaugą gamtinės aplinkos ir kraštovaizdžių, formuojančių urbanizuotos aplinkos bruožus, gyvybingą liaudies meno išsaugojimą, kuris buvo suprantamas kaip pavyzdinis ateičiai. Taigi gimtinei priklausė ne tik statiniai, bet ir gamta, urbanizuota aplinka, daugialypės regioninės kultūros, kalbos ir gyvenimo būdo savybės. (Donath 2003: 1) Tokia paveldosaugos samprata buvo formuojama ir Maxo Dvorako.

Čia išryškėja kita, ne ką mažesnė šio judėjimo iškelta problema - regioninio identiteto apsauga. Gamtinis ir žmogaus sukurtas kraštovaizdis įsivaizduojamas kaip regioninio identiteto įsikūnijimas. 1903m. *Kreipimėsi dėl regioninių vertybių apsaugos alianso įkūrimo* buvo išsakytos tokios mintys: „Mums reikia „*Heimatschutz*“ (regioninio identiteto apsaugos)!- nors mes ir neturime bijoti pašaliečių grobikų, mes turime būti atsargūs dėl vandalų viduje. Nuo Vokietijos Reicho įkūrimo, vokiečių interesai, patriotinės pastangos ir panašios replikos buvo kiekvieno lūpose, daugiau nei kada prieš šį periodą; bet niekas nepaneigs ir negarbingo mūsų regioninio identiteto iškraipymo, mūsų Vokietijos, kuri suteikė turtingą dirvą mūsų civilizuotai elgsenai. Civilizuoti žmonės visada laikė garbe saugoti ir išlaikyti tai, ką kilnaus ir jautraus būdo žmogus jų tarpe sukūrė.“ (Voegen 2003:1) Taigi Judėjimo tikslas buvo išsaugoti praeities liudijimus istorinių paminklų forma nuo nykimo, grobimo, apleidimo. Sunerimta buvo ir dėl tradicinių kūrimo metodų padėties dėl industrinio kičo, standartizacijos ir stilių suplakimo tendencijos, mat amatininkų produkcija buvo keičiama pigia fabrikinė masine gamyba. Gamyklos turėjo itin neigiamą poveikį žemei, kraštovaizdis buvo sudarkytas laukų nusausinimo. Galiausiai – suardyta regioninė kasdienybės kultūra, liaudies dainos, šokiai, papročiai ir tradiciniai vietiniai drabužiai. Taigi sugriautos buvo socialinės ir lokalinės sferos, seniau buvusios regioninio identiteto pagrindu.

Heimatschutz judėjimas atstovauja regionalizmo, XIXa. pabaigoje visoje Europoje virtusio masiniu judėjimu pradžia. Kaip Vokietijoje, taip ir kitose šalyse, kaip pavyzdžiui ir Švedijoje, XIXa. pradžioje gimsta pirmos regioninio identiteto ir provincialaus individualumo užuomazgos. Tuo metu pradeda kurtis pirmieji provincijų muziejai ir tarminės benrijos universitetuose, kurių nariai vyko į ekspedicijas į savo gimtąsias provincijas. (Rosander, 1988:131) Autoriai tiriantys tradicinio regionalizmo laikotarpį (Rosander G., Storm E.) pabrėžia regioninio identiteto konstravimo proceso įtaką augančiam domėjimuisi regioniniu kultūros ir gamtos paveldu. (Plačiau apie regionalizmo vystymosi sąsajas su paveldosauga sekančiame skyriuje).

1904 m. keletas organizacijų, pritariančių šios apsaugos idėjoms įkūrė „*Bund Heimatschutz*“, kurios tikslas buvo „nuo tolesnio juodinimo ginti vokiečių tėvynę, jos paminklus ir gamtos

poeziją.”(Gunzelman, 2002) Tačiau buvo itin sunku išlaikyti vienybę ir solidarumą šioje organizacijoje, viena to preižausčių - organizacijos narių regioninė ar su kraštovaizdžiu susijusi savivoka.⁹

Ilgainiui “*Bund Heimatschutz*” tapo skėtine organizacija. (Landschaft...2005:1) 1921 m. atskilo gamtos apsaugos grupė, nes jų interesai tapo daliniais aspektais *Heimat* ir istorinių paminklų išsaugojimo konferencijose. Po I pasaulinio karo “*Heimatschutz*” ir gamtos apsauga dar labiau nutolo viena nuo kitos, nors abiejų interesai buvo reikšmingai atspindėti 1919 m. Weimaro *Konstitucijoje* ir tiek istorinių paminklų, tiek gamtos ir kraštovaizdžių apsauga tapo svarbia nacionaliniu mastu. Judėjimai, priėmę nacionalsocializmo idėjas, buvo monopolizuoti naujosios santvarkos rėmuose. Šios sritys liko atskiriomis ir atnaujinus darbus po II pasaulinio karo.

Mokslininkai yra linkę šio judėjimo tikslus laikyti tiesiog estetinio gražinimo pastangomis ar dar blogiau - neo-romantizmo reakcija, mažai susijusia su realiomis ekologinėmis problemomis. Tačiau nors ir nebuvo analizuojama vandens, oro, dirvožemio taršos ir panašios problemos, buvo remiamasi vietinėmis žiniomis apie gamtą, pasiūlytas apsaugos modelis buvo daugiau artimas vietinėms sąlygoms, susijęs su individualiomis emocijomis, kas šiandien pripažįstama kaip ilgalaikės tvarios darnos vienas esminių pagrindų. *Heimatschutz* organizacijos apsaugos idėjos dėmesio centre buvo ne tik miškai, pievos, dykynės, bet ir istorinė architektūra ir kultūriniai artefaktai. Tikslas buvo sukurti estetiškai integruotą ansamblį, išlaikantį gamtos ir kultūros pusiausvyrą - ‘middle ground’, saugantį ‘laukinę gamtą’ ‘antrinės gamtos’ kontūruose. Būtent šios nuostatos galėtų paaiškinti, kodėl vokiečių aplinkoje paveldo apsaugos klausimai lieka taip tampriai susiję su regioninio identiteto apsaugos problematika. Tai buvo priešinga tuometinei Šiaurės Amerikos tyrilaukių, laukinės gamtos apsaugos etikai. Žmogaus vietos saugomose teritorijose numatymas nulėmė ir santykį su regionalizmo problematika. Dėl žmogaus neįtraukimo į saugojimo procesą, iki to svarbos suvokimo, paveldo apsaugos ir regionalizmo judėjimo keliai išsiskiria.

1.3. JAV ‘laukinės gamtos’ apsauga- gamtosauginis integraliosios paveldosaugos formavimosi kontekstas

“*Heimatschutz*” modelis, kuriuo siekiama saugoti ir atstatyti ištikus kultūrinius kraštovaizdžius išsivysčiusius žmonijos raidos bėgyje, skyrėsi nuo JAV pabrėžiamos ‘laukinių’, ‘nepalietų’ kraštovaizdžių apsaugos koncepcijos, vedusios prie neliestos gamtos rezervatų kūrimo. Pastaroji koncepcija atspindėjo H. D. Thoreau, J. Muir¹⁰, G. P. Marsho idėjose.

⁹ “*Heimatschutz*” ir *Naturschutz* (gamtos apsauga) Vokietijoje iš pat pradžių buvo susiję ne tiek stipriai su vokiečių charakterio bruožais, kiek su regioninėmis šalies savybėmis.

¹⁰ John Muir (1838-1914): Sierra-Club (1892) ikūrėjas, nepalietos laukinės gamtos, nacionalinio parko idėjos plėtotojas (Yellowstone: 1872), jo bendramintis Aldo Leopold (1886-1948): vystęs laukinės gamtos, tyrilaukių apsaugos strategijas, pramoninių kraštovaizdžių priešininkas.

Taigi JAV kontekste link integralumo sampratos buvo einama per gamtosauuginį kontekstą. Gamtosauuginio (aplinkosauuginio) suvokimo teorinius pagrindus ir gamtosaugos reformą JAV ir visame pasaulyje, anot D. Lowenthalio, pagrindė George'as Perkinsas Marshas. D. Lowenthalis, atmesdamas aplinkosauugininkų teiginius, jog G.P. Maršo požiūris buvo per daug optimistinis, praktiškas, technokratinis, manipuliatyvus gamtos atžvilgiu, mano, kad jo aplinkos apsaugos filosofija dabar yra aktuali tiek pat kaip jos sukūrimo laikmečiu. "Žmogus ir gamta" yra tikrai modernaus pasaulio matymo pradžia, Marshas, anot autoriaus, pirmasis parodė, kad žmonių veiksmai palieka nenumatomos reikšmės nenumatytas pasekmes. Tiek G.P. Marshas, tiek H.D. Thoreau atstovavo homocentrinį požiūrį, įtakotą vokiečių gamtos istoriko Alexanderio von Humboldto. Istorikas L. Mumfordas jo kūrybą pavadino "Žmogus ir gamta" gamtosaugos judėjimo šaltiniu. O D. Lowenthalis itin drąsiai teigia, jog "po Ch. Darwino ("On the Origin of Species"), G.P. Maršo "Mann and Nature" buvo įtakingiausias savo laikų tekstas, jungiantis kultūrą su gamta, mokslą su visuomene, kraštovaizdį su atmintimi." (cituota pagal Hall 2001). Giliausias G.P. Maršo išvalgos buvo susijusios su kultūros atspaudu gamtoje. Žmogus, pagal jį, trikdo gamtos harmoniją, bet ne gamtą savaime. Gamta (kaip ir kultūra) pakeitė žemę, bet gamta nėra žemė savaime.

Pirmasis JAV saugomas parkas - Yosemite Valley Sierra Nevada Kalifornijoje paskelbtas 1864 m., 1890 m. jis tapo nacionaliniu parku. 1872 m. paskelbtas pirmasis ne tik JAV, bet ir viso pasaulio nacionalinis parkas - Yellowstone Nacionalinis parkas. Šis parkas saugojo laukinį kraštovaizdį, kuris buvo suprantamas kaip nenaudojamas ir nekeičiamas žmogaus, tačiau sukurtas "žmonių naudai ir pasigėrėjimui". (Jax 2004: 353)

JAV Nacionaliniai parkai apsiribojo gamtos paveldu, tuo paskatindami nacionalinių istorinių parkų ar kultūrinės apsaugai skirtų vietų kūrimąsi. (Graham 2000: 13) Pats saugomų teritorijų sukūrimas buvo didėjančio žmonių poveikio kraštovaizdžiams pasekmė. Visgi Šiaurės Amerikoje industrializacija ir urbanizacija nebuvo pasiekusi tokio lygio kaip Europoje, nepaliestoms teritorijoms tegrėsė ekstensyvioji žemdirbystė. Nacionaliniuose parkuose saugomo nepaliestos, įstabios gamtos paveldo teritorijos imtos suvokti kaip dalis amerikiečių nacionalinio identiteto, kaip priešprieša senesniai Europos šalių kultūros paveldui. (Runte 1997)

3 lentelė Pirmosios saugomos teritorijos Vokietijoje ir JAV

	Vokietija	JAV
Pirma saugoma teritorija	1830 m. pirmasis gamtos paminklas (Drachenfels) Vėliau išsiplėtė į pirmąją konservacinę teritoriją (Naturschutzgebiet Siebengebirge)	1872: pirmasis nacionalinis parkas (Yellowstone)
Pagrindinis pabrėžimas ankstyvojoje apsaugoje	Kultūriniai kraštovaizdžiai, išteklių apsauga	Laukiniai kraštovaizdžiai (tyrlaukiai), išteklių apsauga
Žmonių vaidmuo	Pusiausvyra įtraukiant žmones	Pusiausvyra be (modernių) žmonių

(Lentelė sudaryta pagal Jax K., Rozzi R.. 2004)

Pirmoji saugoma teritorija Vokietijoje- Drachenfels kalva su senos pilies griuvėsiais Reino krante ir pirmasis JAV saugomas parkas- Yosemite parkas (Žiūrėti 5 ir 6 pav.) atskleidžia požiūrių į kraštovaizdžių apsaugą skirtį. Priežastis, kodėl imtasi saugoti Vokietijos Drachenfels objektą kaip gamtos paminklą,- grėsmė visiško pilies ir kalno sunaikinimo. Be to tiek Siebengebirge kalvos, tiek Drachenfels griuvėsiai turėjo simbolinę reikšmę romantizmo kontekste ir nacionalinio identiteto paieškose Vokietijoje. O Yosemite slėnio stačios uolos ir kriokliai įkūnijo monumentalizmo sampratą- JAV nacionalinių parkų judėjimo pagrindą, kaip atskleidė gamtos be žmogaus įtakos vertę. Tai ir žymi pagrindinius, lygiagrečiai Europoje ir Šiaurės Amerikoje besivystančių tendencijų link integraliosios paveldosaugos, skirtumus, kurių akivaizdumą iliustruoja ir santykis su regionalizmo raidos tendencijomis, kurios, kaip parodė *Heimatschutz* samprata, vaidino nemenką vaidmenį paveldo integralumo paieškose. Kalbėdami apie saugomas teritorijas negalime apeiti teritorijų planavimo klausimo, kurio teorinės ištakos aptinkamos JAV kontekste.

5 pav. Pirmoji saugoma teritorija Vokietijoje (įsteigta 1830 m.)- Drachenfels kalva su senos pilies griuvėsiais Reino krante į pietus nuo Bonos. Priežastis, kodėl imtasi saugoti šį objektą kaip gamtos paminklą,- grėsmė visiško pilies ir kalno (dėl karjero) sunaikinimo. Vėliau ši teritorija išplėsta, apimant šalimai esančias kalvas, į Siebengebirge gamtos apsaugos teritoriją (Naturschutzgebiet).

6 pav. Yosemite slėnio stačios uolos ir kriokliai – pirmasis JAV saugomas parkas (Ralph H. Anderson fotografija)

„Mūsų civilizacijos ateitis priklauso nuo gebėjimo atrinkti ir kontroliuoti mūsų praeities paveldą, keisti dabartinės pažiūros ir įpročius, ir projektuoti naujas formas, į kurias gali būti laisvai liejama mūsų energija.“ Ši L. Mumfordo ateities vizija neatsiejama nuo regioninio planavimo svarbos pabrėžties. Jis kvietė planuotojus užsiimti tikruoju regioniniu planavimu, kuris suformuos permanentišką (t.y. „subalansuotą“) regioninę bendruomenę, kurioje apgyvendinimas yra reintegruotas su gamtiniu regionu ir vietiniu paveldu. Autorius matė regionines vertes kaip galimą atsaką moderniam gyvenimui, kuris atrodė vis labiau fragmentuotas ir tampantis vis daugiau kultūriškai homogeniškas.¹¹

L. Mumfordas regionalizmo pradžia atseka XVIII a., kaip opoziciją „de-regionalizmo centralizacijos procesams“, įkūnyjantiems „mašinos civilizacijos“ formą. Kaip ir saugomų teritorijų sukūrimas, regionalizmas savo pirmajame etape regionus matė kaip pasipriešinimo industrializacijos ir modernizacijos procesams pradinį tašką. XXa. pradžia laikoma ir regioninio planavimo atsiradimo laikotarpiu¹².

Minėtas autorius atsiriboja nuo šios regionalizmo kaip aklos reakcijos formos, pasisakydamas už regioninį planavimą, kaip „tiek materialiai, tiek socialiai ir dvasiškai aukštesnės gyvenimo kokybės kūrimą“. (Mumford 1938: 376) Autoriaus išvalgos patvirtinamos jau šiandieninėmis regionalizmo teorijomis, kur randame tokį skirstymą: *senasis* arba *tradicinis regionalizmas* (1880- 1980) ir *naujasis* arba *neo-regionalizmas* (nuo ~1970). (Veggeland N. Wallis A.)¹³

Galima drąsiai teigti, jog Mumford išskirtas regioninio planavimo uždavinys turėjo stipresnį kultūrinį ir ekologinį pagrindą nei to meto aplinkosaugininkų požiūris, kuris, kaip matėme, rėmėsi laukinės gamtos/tyrlaukių apsauga nuo įsikišimo ir bandymais užkirsti kelią žalojančiam gamtos išteklių vartojimui. (Minteer 2003:69) Tokiu būdu, JAV, kitaip nei Vokietijoje regioninio planavimo, o ne paveldo apsaugos filosofijos rėmuose galime užčiuopti integraliosios paveldosaugos idėjas, akcentuotą žmonių aplinkos, įskaitant miestus, kaimus ir laukinę gamtą, patirčių kompleksinės visumos svarbą, saugant aplinką.

XX a. bėgyje situacija pasikeitė tiek Vokietijoje, tiek JAV. Vokietijoje kultūrinių kraštovaizdžių apsauga buvo praplėsta įtraukiant ypatingai retų augalų ir gyvūnų rūšis, o vėliau ir laukinių kraštovaizdžių apsaugą. Maždaug po 100 metų, kai buvo įkurtas pirmasis pasaulyje nacionalinis parkas,

¹¹ Šias idėjas šiandien matome kaip vieną svarbiausių Europos Sąjungos politikos elementų. Tai ir bendra Europos tendencija- kryptis link distinktyvumo (tai akcentuojama daugelyje tarptautinių dokumentų, ypač susijusių su paveldo apsauga), o tuo pačiu ir bendrapasaulinė tendencija, apie kurią kalba ir D. Lowenthal,- domėjimasis, posūkis nuo nacionalinio lojalumo link mažesnių ir silpnesnių darinių, kas stipriai paveikia paveldo traktavimą ir naudojimą visuose lygmenyse. (Lowenthal 1998:78)

¹² 1923m.- Goteburge tarptautinė miestų statybos paroda, pirma po I-ojo pasaulinio karo. Tuo metu JAV įkuriama „Regional Planning Association of America“, tai pirmasis regioninio planavimo institucionalizavimas. Pagrindiniai įkūrėjai: Henry Wright, Lewis Mumford ir Clarence Stein.

¹³ Kaip matome šis skirstymas sutampa su integruotos paveldosaugos raida, būtent šie tarpsniai: XIX a. pab. ir 1970-1980 metai, kada gimsta bendros gamtos ir kultūros paveldo apsaugos idėja ir kada ji yra įtvirtinama oficialiojoje paveldosaugos praktikoje.

Vokietijoje įsteigtas Bavarijos miškų nacionalinis parkas (pirmasis Vokietijoje). O paskutiniiais dešimtmečiais (kada?) Vokietija buvo kritikuojama dėl per daug konservatyvaus, pasenusio požiūrio į kraštovaizdžių apsaugą, gamtą paverčiančio rūšių muziejumi.

Kita vertus, JAV buvo mestas iššūkis 'nepalietos' gamtos sampratai. Tyrimai parodė, kad, prieš atvykstant europiečiams, Amerikos kraštovaizdis anaiptol nebuvo nelietas. Pripažinus vietinių gyventojų įtaką kraštovaizdžio susiformavime, imta netgi idealizuoti indėnų kultūrą. To pasekoje žmonės su jų tradicinėmis žemės panaudojimo praktikomis įtraukiami į nacionalinius parkus. Saugomos teritorijos, seniau besiremiančios gamtinėmis vertybėmis, ėmė pripažinti ir kultūrinės vertes. O šiuo metu JAV paveldo apsaugos sistema bene geriausiai įkūnija tiek integralumo, tiek regionalumo aspektus.

Esminiai pokyčiai yra susiję su lygiagrečiai nacionaliniams parkams besiformavusia istorinių parkų sistema. 1949 m. steigiant Nacionalinį istorinės apsaugos trestą ('National Trust for Historic Preservation') ir 1966 m. priimant *Nacionalinės istorinės apsaugos įstatymą* (*National Historic Preservation Act*) buvo suformuotas pagrindas Nacionalinių paveldo teritorijų sistemai. Nauja nacionalinių parkų projektavimo sistema (*National Heritage Area* programa), išsiskirianti didesniu dėmesiu vietinei bendruomenei, pradėta vykdyti nuo 1984 metų. (Eugster 2003: 53)

Vėlgi priartėjame prie 1960- 1970 m. laikotarpio, kada imamas akcentuoti žmonių ir paveldo teritorijų ryšys, ieškoma naujų kraštovaizdžio apsaugos būdų. Taigi ir *Paveldo teritorijų* akcentas - ryšys tarp žmogaus ir gimtinės, sociokultūrinės aplinkos. Tai populiaru, nes atspindi regioninį vystymąsi ir aplinkos apsaugos funkcijas. Į parkus ir specifinius kraštovaizdžius žiūrima kaip į vietas, kuriose gyvenama, ne tik lankomasi, todėl pabrėžiama gyvenimo kokybė ir žemėnauda, „vietos reikšmė“ tampa nacionaliniu ir bendruomenių tikslu.

Paveldo teritorija (paveldo regionas) - vieta, besiskirianti savo istorija ir geografija, kurios gyventojai siekia plėtoti jų gamtos ir kultūros paveldą, idant užtikrintų regionų klestėjimą. Parkai kaip paveldo teritorijos, apimančios ištikus junginius ir kraštovaizdžius, tampa pagrindine jungiančia jėga urbanistiniame ir regioniniame planavime.

Tokia paveldosaugos raida susijusi su „naujojo regionalizmo“ atsiradimu. Naujasis regionalizmas - tai pripažinimas, kad pasaulio žmonės yra išsiskirstę, tačiau taip pat susieina sudarydami naujas kombinacijas. Tai atspindi nuostatą, kad mažesnis gali būti veiksniumu tam tikrame lygyje, bet kartu veikiančios koalicijos, siekdamos bendrų tikslų, yra veiksmingiausios. Taigi šių laikų regionalizmas reiškia daugiau nei geografines ribas - tai socialinės bendrystės, susietumo filosofija. (Rosenbaum 1995)

Paveldo teritorijų judėjimas reflektavo ir „paveldo“ sampratos kaitą, parodydamas, kad jis gali būti naudojamas kaip organizacinis principas tiek valstybės valdymo lygmenyje, tiek privačiame sektoriuje. Šimtuose regionų paveldo idėja tapo vienijančiu principu, stiprinančiu bendruomenės ir padedančiu sėkmingai planuoti aplinkosaugą, kultūrinę ir ekonominę ateitį. Kaip ir subalansuotas vystymasis, *Paveldo teritorijos* yra apibrėžiamos kaip „harmoningas įsipareigojimas saugoti aplinkos ir kultūrinius

ištekliai". (Heritage Area 1997) Šis saugojimas vykdomas derinant istorinę, kultūrinę ir aplinkos apsaugą be priešpriešos turizmo raidai (turint omeny, jog tai trečia pagal svarbą ekonomikos sritis JAV) ir kitoms ekonominėms galimybėms. *Paveldo teritorijų* programos priklauso nuo gyventojų ir lankytojų informavimo apie jų bendruomenės istoriją, tradicijas ir aplinką, nepaliekant nuošalyje infrastruktūros raidos, rekreacijos ir kultūrinių išteklių plėtros ir propagavimo. Čia sujungiama išsaugojimo, ekonominio vystymosi pastangos ir išsaugojimo grupės su tikslu atnaujinti pagarbą paveldui, atgaivinti ekonomiką ir sustiprinti apsaugą. Paveldo vadyba šiose srityse, be abejo, neatsiejama nuo kultūrinio paveldo turizmo. Paveldo teritorija- tiek geografinis regionas, tiek vieta, rėmai vystymuisi - procesas. (Heritage Area 2004)

Tai nėra tapatu tradiciniams saugomų teritorijų tipams (nacionaliniams parkams, istoriniams nacionaliniams parkams), nes paveldo teritorijų planavimui, vystymui ir vadybai reikalingi specializuoti įgūdžiai tokių sričių kaip architektūros, planavimo, istorinės apsaugos, edukacijos, turizmo ir ekonominio vystymo specialistų, kurie imtųsi painingų, gyvame kraštovaizdyje egzistuojančių santykių, kurių apima paveldo sritis. (The Heritage Area Phenomenon 2003)

XX a. 7 deš. pradžioje panašus požiūris išsivystė ir Kanadoje. Tai vėlgi susiję su anksčiau aptartuoju naujojo regionalizmo raidos laikotarpiu. Kanadiečiai iš naujo atrado savo lokalius regionus, vėl užgimė pasididžiavimo jausmas esminiais vietos identiteto elementais: gamtine aplinka, senaisiais pastatais, kultūrine įvairove, tradicijomis, vietine pramone ir istorija. Tai – *Paveldo regionų* programa. *Paveldo regiono* konceptas buvo sukurtas 1985 m. *Heritage Canada*. Tai nacionalinė programa, skirta visos šalies mastu išskirtinių teritorijų tinklo paskelbimui. Šis tinklas sukurtas, remiantis sutartimis tarp tų teritorijų gyventojų ir *Heritage Canada*. *Paveldo regionų* specifiškumas atsiskleidžia jų mišrioje - kultūros, gamtos ir architektūros paveldo išteklių - apsaugoje. *Paveldo regionų* tikslai yra: kultūros paveldo, kraštovaizdžio, pavojuje esančių gamtos elementų, architektūros paveldo, tradicijų apsauga, ekonominės veiklos, susijusios su aplinkos apsauga ir tinkančios regionui, vystymas; informacijos prieinamumo lankytojams ir bendrai visuomenei užtikrinimas, organizuojant edukacinę, kultūrinę ar rekreacinę veiklą. Kultūrinis turizmas tampa vienu svarbiausių ekonominiu varikliu.

Taigi kultūrinių kraštovaizdžių koncepto ištakos yra Vokietijoje, tai davė impulsą homogeniškos gamtos ir kultūros paveldo apsaugos idėjai, kuri pilniausiai buvo išvystyta JAV, iš ten ir pasiekė Europą. Ši įtaka ryški per visą XX a., taigi ir *Paveldo teritorijų*, *Paveldo regionų* atitikmenys yra visame pasaulyje. Vietinė ir nacionalinė valdžia rėmė paveldo teritorijų kūrimą, taip kaip ir tarptautinės organizacijos - Europos Taryba, ES, UNESCO ir Pasaulio Bankas. Didžiausias taip vadinamų paveldo teritorijų skaičius yra Europos šalyse, kur sutiksime įvairiausių jų įvardijimų.

4 lentelė Integraliosios paveldosaugos raida kultūros aplinkos apsaugos ir gamtosaugos kontekstuose (Vokietija/Austrija ir JAV)

	Austrija/ Vokietija	JAV
Apsaugos laikysena	Kultūros vertybių aplinkos samprata	Gamtosauginis kontekstas
Pagrindėjai	A. Rieglis, M. Dvorakas	G. P. Marshas, H. D. Thoreau, J. Muiras, J. Muiras
Esminiai kūriniai	1903 „Modernus paminklų kultas; jo esmė ir kilmė“ („Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen und seine Entstehung“), 1916 “Paminklosaugos katekizmas” („Katechismus der Denkmalpflege“).	1862 “Žmogus ir gamta” (“Man and Nature”) 1854 “Walden” 1901 “Mūsų nacionaliniai parkai” (“Our national parks”)
Idėja	Pavienio meno kūrinio sąsaja su jo aplinka. Žmogaus kūrinys kaip natūralus organizmas.	Žmogus trikdo gamtos harmoniją, bet ne gamtą savaime.
Praktinė realizacija	<i>Heimatschutz</i> Aplinkosaugininkai pasitraukia dėl jų veiklos sumenkinimo	Griežti gamtos rezervatai - nacionalinių parkų sistema
~1960	Ekomuziejai	Paveldo teritorijų programa
1992-1994m. apsaugos apraiškos	Kultūriniai kraštovaizdžiai	Saugomi kraštovaizdžiai

2. Regioninė paveldosauga- integralumo principo paveldosaugoje įtvirtinimo galimybė

2.1. Regionalizmas ir paveldosauga: sąsajų paieška

Kultūros ir gamtos paveldo integralaus traktavimo paieškos XIX- XX a. atskleidė, jog paveldo sampratos išplėtojimas yra neatsiejamas nuo regioninio identiteto svarbos suvokimo, leidžiančio neapsiriboti vien nacionalinės reikšmės elitiniais paminklais, vertybėmis, o pažvelgiama ir į lokalinę aplinką, kur esantis kultūros ir gamtos paveldas vietinių gyventojų akyse yra ne ką menkesnis už pripažintąjį valstybiniu ar pasauliniu mastu, o jis ir yra svarbus dėl to, jog yra pagrindu vietinių žmonių identitetui. Valstybiniu lygmeniu ši identitetą ir tuo pačiu paveldą pripažinti yra svarbu norint prailginti centrinės politinės galios veikimą, kontroliuojant nacionalinės valstybės teritoriją. Tradiciniam

regionalizmui būdinga, kad valstybei reikėjo regionalizmo, idant išplėstų ir išsaugotų savo egzistavimą. (Veggeland „Region“ <...>) Todėl „*Heimatschutz*“ judėjimas svarbus ir dėl „Heimat“ termino, kuris gali sujungti du kitus terminus - regioną ir tautą. Tai yra labai svarbu, nes, remiantis tokiais autoriais kaip Heinz- Gerhardas Hauptas, Michaelis G. Muelleris ir Stuartas Woolfas, santykis tarp regiono ir nacijos yra asimetrinis, t.y. be nacionalinės valstybės egzistavimo neįmanoma suprasti regioninio identiteto.¹⁴

Analizuojant integraliosios paveldosaugos koncepciją, tyrimo objektu tapo kultūrinis kraštovaizdis, paskutiniaisiais dešimtmečiais įvedamas į vis į daugiau mokslo šakų akiratį. Samprata, kad kraštovaizdžiai susiformavo žmogaus veiklos įtakoje, neišvengiamai kultūrinių kraštovaizdžių tyrimus patalpino istoriniuose ir paveldo tyrimuose. Į paveldosaugos kontekstą įtraukus regioninę perspektyvą, susiduriame su nauju tarpdisciplininiu objektu - regionu, susijusiu su daugeliu disciplinų - politikos mokslų, geografijos, ekonomikos, sociologijos, antropologijos, istorijos ir pan. Kalbėdami apie regioninę paveldosaugą, pasitelksime humanitarinius mokslus, kurie, visų pirma, yra susiję su paveldu - įskaitant istoriją, kultūrologiją ir etnologiją - yra idealiai tinkami, bandant suprasti šalių regionų svarbą, kaip juos beapibrėžtum. Humanitariniai mokslai turi galimybę nušviesti individų sąsajas su platesniais istorijos, visuomenės, literatūros, meno, geografijos modeliais. Svarbiausias humanitarinių mokslų tikslas šiuo atveju bus žemės ir gyventojų sąsajų pabrėžimas, kurios įtakoja gyventojų veiklą (agrikultūra ir pan.), idėjas, menines išraiškas, kultūrinės tradicijas, šios formuoja specifinį regiono individualumą - kompleksinį, unikalų savitumą. Tai geriausiai galime apčiuoti regioniniame kultūriniame pavelde, įtakojančiame ir atspindinčiame regionų raidą. Kalbant apie regioninį paveldą, geriau suprasime regiono vystymąsi, identitetą. Tai yra paveldo analizė erdvinio aspektu. Tačiau ne vien sudėliojant konkretų paveldą, konkrečiai nubrėžtose ribose, bet ir bandant suvokti žmonių santykį su tuo paveldu, juk regionai turės daug ir įvairaus paveldo, bet nebūtinai jis visas bus pasirinktas atstovauti tą regioną. Šį pasirinkimą, be abejo, formuoja ir valstybinė ideologija, pirmiausia per paveldosaugos institucijas, sprendžiančias, kuris paveldas yra vertingesnis. Taigi regioninės paveldosaugos buvimas įtakoja regioninio paveldo prioritetų išskyrimą, svarbų tiek nacionaliniu (šalies įvairumo išsaugojimas), tiek regioniniu (vietinės bendruomenės įtraukimas į paveldosaugą per savo aplinką). „Paveldo koncepto svarba, tiesiogiai susijusi su moderniuoju nacionalizmu ir nacionaline valstybe, ir nacionalinė skalė lieka žymi jo apibrėžime ir vadyboje. Tačiau, net kai paveldas apibrėžiamas daugiausia per nacionalinę prizmę, politikos ir jo tiesioginio valdymo vykdymas koncentruojasi labiau lokaliame regiono ar miesto lygmenyje.“ (Graham 2001:146)

Regioninio planavimo idėjos šiandien - vienas svarbiausių Europos Sąjungos politikos elementų, o ši politika bus itin svarbi kalbant apie regioninę paveldosaugą, nes būtent šios institucijos veikla įtakoja

¹⁴ Regioninių identitetų simbolių ir modelių viešas pateikimas buvo būdas reklamuoti nacionalinius identitetus liaudies lygmeny. Pvz.: Keliuose Wilhelmo Vokietijos regionuose, „Heimat“ meilė sukėlė „Vaterland“ meilę ir tai buvo naudojama konservatyvių nacionalistų ir lokalsios buržuacijos idant atkurti beklasės nacionalinės bendruomenės idėją, pasinaudojant švenčių ir festivalių progom. (Nunez 2001: 485)

regioninę raidą, kurios vienas svarbiausių ramsčių ir yra paveldas. Tai ir bendra Europos tendencija - kryptis link distinktyvumo (tai akcentuojama daugelyje tarptautinių dokumentų, ypač susijusių su paveldo apsauga), o tuo pačiu ir bendrapasaulinė tendencija, apie kurią kalba ir D. Lowenthalis, posūkis nuo nacionalinės savivokos link mažesnių ir silpnesnių darinių, kas stipriai paveikia paveldo traktavimą ir naudojimą visuose lygmenyse. (Lowenthal, 1998:78)

Kultūros ir gamtos paveldas padeda pabrėžti išskirtinumą, pavyzdžiui, Švedijoje sunkiai surasime rajoninį muziejų, kuris nepretenduotų perteikti su taip vadinamu „lokaliu ir regioniniu identitetu“ susijusių žinių. Paveldas, be abejonės funkcionuoja ir kaip dalis lokalsios charakteristikos. (Frykman 2002:48) Legitimacijos funkcijos svarba kaip būdas regionams įtvirtinti savo pretenzijas, iškelia ir paveldo apsaugos būtinybę. Konstruojant ar reprezentuojant regioną itin svarbu tinkamai apibrėžti paveldą, turint omeny ir ryšį su tam tikra vieta (regioninis identitetas, labiau nei nacionalinis identitetas yra susijęs su fizine aplinka). „Šiuolaikinis kultūros paveldo konceptas turėtų būti matomas kaip simbolinė konstrukcija, teritorializuojanti kultūrinius skirtumus ir vaidinanti žymų vaidmenį simboliniame regionų, valstybių ir supranacionalinių vienetų, tokių kaip ES formavime.“ (Knecht 2002:90) Taip suvokiant paveldą paveldosaugos studijos tampa pagrindu suprasti šiuolaikinį regionų formavimą.

Šiandieninėse regionalizmo teorijose, randame tokį skirstymą:

- Senasis arba tradicinis regionalizmas (1880- 1980),
- Naujasis regionalizmas arba neo-regionalizmas (~1970- ...). (Veggeland N. Wallis A.)

Pirmajame regionalizmo etape regionas reprezentavo pasipriešinimo industrializacijos ir modernizacijos procesams pradinį tašką. XXa. pradžia laikoma ir regioninio planavimo atsiradimo laikotarpiu¹⁵. Neo- regionalizmas modernizmą pasitelkia kaip savo pradžios tašką, o regioną mato kaip instrumentą pasiekti demokratijai ir dalyvavimui ‚iš apačios‘, sprendimų priėmimui Europos ir globaliame politiniame ir ekonominiame tinkle.

Naujasis- regionalizmas tęsdamas ankstesnes nuostatas, vėlgi apibrėžė regioninio identiteto poreikį. „Industrinis centralizmas sritį laiko lyg ši būtų nelokalizuota ten kur ji yra. Visi sprendimai daromi sostinėje centrinių jėgų. Tai pašalina asmeninį identitetą ir orumą. Todėl, mes dabar susiduriame su nauju anti- autoritariniu judėjimu, naujuoju regionalizmu.“(Gustafsson 1976, cituota iš Voegen, 2003: 4). Čia regionų formavimas jau yra administracinio ir ekonominio racionalumo reikalas. Sienos yra reliatyvios ir brėžiamos pagal esamą poreikį, Voegen tokius regionus įvardija kaip „erdvinio rezervuaro pobūdžio“, tuo, kad jie yra skirti gaminti potencialą, kuris iš principo yra pakeičiamas. Tokie „regionai rezervuarai“, skirtingai nuo regionų besiremiančių individualiu identitetu, derinami prie išorinio pasaulio, kad galėtų

¹⁵ 1923m.- Goteburge tarptautinė miestų statybos paroda, pirma po I-ojo pasaulinio karo. Tuo metu JAV įkuriama „Regional Planning Association of America“, tai pirmasis regioninio planavimo institucionalizavimas. Pagrindiniai įkūrėjai: Henry Wright, Lewis Mumford ir Clarence Stein.

reaguoti į pasaulio rinkos pokyčius ir suderinti savo potencialą su išorinio pasaulio dinamika. Visa tai lies ir paveldą, kuris regione suvokiamas kaip potencialas taip pat. Čia priename prie paveldo komercializacijos principų įgyvendinimo, kada paveldas įtraukiamas į regiono gerovės užtikrinimo projektus, taip įvedant jį į pasaulio rinką, pristatant jį, aktualizuojant pagal rinkos poreikius, tuo tarpu kai anksčiau tai buvo nepriklausomai nuo išorinio pasaulio- vien tik bendruomenei priklausantis turtas. „Regionų- rezervuarų“ atveju, kultūra yra tik vienas elementas tarp daugelio modernių regionų integruotos raidos konceptų. Šiems regionams dažnai trūksta emocijų ir jutiminio priėjimo, nes jie instaliuoti „top- down“

Taigi naujasis regionalizmas susisieja su 1970m. kilusia paveldo industrija, kurios pagrindas yra ekonomika. Regionai planuojami jau ne tiek kultūros, kiek ekonomikos pagrindu, todėl paveldas čia tėra vienas iš galimų ekonominių resursų.. (Tradicinio regionalizmo pagrindas- kultūra, taigi čia kalbėsime apie kultūrinius regionus.). B. Dicks, kalbėdama apie Anglijos situaciją, teigia, jog 1980-ųjų paveldo bumai įkūnija didėjančią laisvosios rinkos įtaką viešosios kultūros sferai ir nulemia XXIa. atmosferą, kur aukščiausią pripažinimą gauna vadybos, verslo, finansinės vadybos ir kainų efektyvumo vertės.

Anglijoje 1980 m. buvo pradėta eilė paveldo projektų, organizuotų ir dažnai subsidijuotų vietinės valdžios, suinteresuotos vietinės ekonomikos vystymusi, urbanistiniu regeneravimu, vietovės garsinimu ir turizmu. (Dicks „Heritage, Governance <...>“) Visos šios tendencijos, be abejo, yra lydimos gausios kritikos iš įvairių mokslo sričių. Galima apsisistoti ties viena siūloma alternatyva, kuri turėtų pakeisti paveldo apsaugos padėtį teritoriniu aspektu. Pagrindinis siūlymas - atsižvelgiant į esamą situaciją yra būtinas „prižeminimas“, sugrįžimas prie lokalsios aplinkos, bendruomenės pajautos, kas padarytina kaip jungiantį elementą pasitelkus būtent kultūros sferą - ypač paveldą (tiek materialų, tiek nematerialų).

H. Voegenas, kalbėdamas apie regionus, sukonstruotus „top- down“ principu, mato „down- to- earth“ požiūrio poreikį, kuris įtvirtintų sąryšį su pasirinktomis socialinėmis sferomis regioninėje raidoje. Naujų alternatyvų poreikis išryškėja peržvelgus teritorinių identitetų tyrimus, kad ir šiaurės Vokietijoje, Rytų Fryzijoje, kuri visuomet pasižymėjo itin stipriu regioniniu identitetu, kur ryški tendencija identifikuotis su kaimu ar mažu miesteliu, kaip atskira sritimi, kas, beje, akivaizdu ir Lietuvoje.¹⁶ Turint omeny tokią situaciją, regionai nėra tinkami apsaugoti individualų lokalinį identitetą, bet jie gali būti tiltais tarp lokalių ir globalių pasaulių. Bet koku atveju būtina atskirti, kokie projektai yra taikytini regiono, kurie lokaliniam lygmenyje. Kultūros politika, teigia H. Voegenas, turi likti vietinės valdžios atsakomybe, kad būtų įmanoma priimti sprendimus dėl nepriklausomo galimų fondų paskirstymo.¹⁷

¹⁶ Pakanka vien pasekti Lietuvos televizijos laidą, propoguojančią regionus, „Krašto garbė“, kur keturi atnokultūriniai regionai tebuvo atstovauti vos keliose pirmose laidose, o toliau pristatomi išimtinai tam tikri miestai, miesteliai ar kaimai, pabrėžiant jų išskirtinumą su visom būdingiausiom teritorinio identiteto apraiškomis, visų pirma simboliniais atributais: vėliavos, himnai, herbai ir pan.

¹⁷ Lowenthal, kalbėdamas apie gamtos ir kultūros paveldo skirtumus, pažymi, jog senienų (antiquities) apsaugos pastangos dažniau susilaukia vietinės paramos, nei gamtos apsauga. Pavyzdžiui, pasaulinė kampanija išsaugoti Tasmanijos pietvakarių laukinę gamtą sužlugo dėl vietinės valdžios interesų miškų ūkiui ir vandens energijos

Regionalizacija (turint omeny moderniuosius regionus - dirbtines struktūras) sukuria papildomus organus, kurie priima sprendimus dėl fondų paskirstymo. Viena vertus tai sąlygoja 'ES efektas', t.y. sprendimai daugiau nėra suprantami vietiniams žmonėms, ir kita vertus, tai stiprina tendenciją 'klausti ekspertų': grupė ekspertų rekomenduoja kuris muzikinis ar kitas projektas turėtų būti remiamas viešų fondų, o politikai remiasi šiomis rekomendacijomis.¹⁸ Tai silpnina lokalinę demokratiją ir lokalinės bendruomenės raidą.

K. Olsson teigia, jog fizinė aplinka yra lokali, ta prasme, jog aplinkos vertės yra erdviškai susietos su lokalia bendruomene (Olsson, 2002:1) Vietiniams gyventojams ypatingai svarbios yra kultūrinės ir gamtinės apčiuopiamos ir neapčiuopiamos vertės aplinkoje, kaip jų identiteto ir prasmės pagrindas, taigi aplinka yra egzistenciškai svarbi. Čia labai svarbus vaidmuo tenka lokalaus viešo planavimo sektoriui (t.y. savivaldybė). Jų užduotis koordinuoti įvairius viešus interesus, kaip ir balansuoti tarp viešų ir privačių interesų planavime tiek statytos aplinkos, taransporto, tiek paveldo apsaugoj, verslo vystyme.

Lietuvoje taip pat pripažįstama lokalaus lygmens svarba, tik deja, su tam tikromis išlygomis. Anot G. Tiškaus, planuojant nekilnojamųjų kultūros vertybių teritorijas, paminklosauginei politikai įgyvendinti svarbiausias yra savivaldybių lygmuo. Tačiau dabar galime stebėti šio vaidmens pripažinimą vos keliose didžiųjų miestų savivaldybėse. Minėto autoriaus nuomone, savivaldybė dabar yra nepajėgi organizuoti viso nekilnojamųjų kultūros vertybių teritorijų planavimo proceso. (Tiškus, 1998:17) O tai kad net ne visos savivaldybės Lietuvoje turi paveldosaugininkų etatus, labai aiškiai atspindi Lietuvos paveldosaugos situaciją lokaliame lygmenyje.

Kalbamame laikotarpyje į akis krenta dominuojanti tendencija: paveldo apsaugos neatsiejamumas nuo jo panaudojimo. Čia turima omeny kultūrinis turizmas, arba kultūrinis paveldo turizmas (JAV) ir galiausiai ekoturizmas (ypatingai Japonijoje ir kt.). Tvirčiausiai tarpinėje padėtyje tarp paveldosaugos ir turizmo įsitvirtinę ekomuziejai. Neo- regionalizmo etapo sąsajos su paveldosauga kristalizuojasi būtent ekomuziejaus idėjoje, vėlgi atspindėsiančioje tiek regioninius, tiek integralumo aspektus paveldosaugoje.

Aptarus du laikotarpius išryškėja esminė skirtybė, jau paliesta ir anksčiau. Ir "Heimatschutz" ir ekomuziejai siekia rūpintis regioninio tapatumo ir jo pagrindinių šaltinių- kultūros ir gamtos paveldo išsaugojimu, tačiau antruoju atveju, itin svarbus turizmo elementas, kuris, kad ir kaip jį pavadintume (ekoturizmas), vistiek savo esme siekia ekonominių tikslų, paveldą paversdamas vienu iš resursų.

panaudojimui, panaši situacija ir su Amazonės miškais. Kovotojų už gyvūnų teises kampanijos lieka nesuprastos lokaliame lygmenyje. O situacija su kultūros paveldo apsauga yra priešinga. (Lowenthal 2005:86) Ar negalėtume čia išvelgti gamtosaugos srities mokslininkų riboto požiūrio į gamtos apsaugą, koncentruojantis į realių ekologinių problemų sprendimą (beje dažnai "nuleidžiamą iš viršaus"), ko trūkumu kaltinamas XXa. pradžios *Heimatschutz* judėjimas, labiau rėmėsis vietinėmis žiniomis apie gamtą ir siūlęs apsaugos modelį, artimą vietinėms sąlygoms.

¹⁸ Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą, išsyk imta diskutuoti apie tokių ekspertų samdymą iš Prancūzijos.

2.2. Ekomuziejaus apibrėžtis šiuolaikinėje muzeologijoje

Lokalaus ir regioninio atgaivinimo samprata per savipagalbą, *bottom-up* (iš apačios) sampratą, iškilo 1960-ais, kai tiek Europoje, tiek Šiaurės Amerikoje vyriausybės reakcija į regioninį nuosmukį ir depopuliaciją buvo mažų ūkių ir vietinio verslo pergrupavimas į regioninių paslaugų centrus arba visiškai naujų didelių pramonės įmonių sukūrimas. Šie veiksmai prieštaravo regioninio gyvenimo esmei, pažeisdama jo susiklosčiusią harmoniją. Į tai reagavo ir turizmo pramonė ėmusi kurti stambius atrakcionus, atrakcijų kaimus. Būtent tuo metu ir iškilo švelnus regioninės apsaugos ir atgaivinimo požiūris, kurį reprezentuoja *ekomuziejaus, regioninių gamtos parkų* ir kt. idėjos.

Būtent ekomuziejaus idėjos išvystymas labiausiai suartino tiek gamtos ir kultūros paveldo apsaugą, tiek sukūrė galimybę įtraukti vietinius žmones į šią apsaugą gyvuose kraštovaizdžiuose, užtikrinant darnų regionų vystymąsi.¹⁹ Kalbant apie kraštovaizdžių apsaugą, čia iškyla kraštovaizdžių muzeologizavimo koncepcija. Kraštovaizdžio muzeologizavimas atskleidžia tam tikrą santykio su aplinka dabartyje formą. Kraštovaizdžio muzeologizavimo idealiausias variantas, geriausiai išskleidžiantis muziejų po atviru dangumi kategoriją yra ekomuziejaus tipas.

Jau ne kartą šiame darbe buvo išskirti 1960- 1970 metai, kaip lūžis tiek paveldosaugos praktikoje ir teorijoje, tiek regionalizmo procese. Ir ekomuziejaus idėja yra kilusi Prancūzijoje ir susijusi su Prancūzijos decentralizavimu (1960 m.). 1971 m. ekomuziejaus terminą suformulavo Hugues de Varines, apibrėždamas jį kaip nuolat besivystantį konceptą.

Geriausiai jį apibūdinti santykyje su tradicinio muziejaus samprata.

6 lent. Tradicinio muziejaus ir ekomuziejaus skirtumai (1)

MUZIEJUS	EKOMUZIEJUS
Kolekcija	Paveldas
Pastatas	Vieta (teritorija)
Auditorija	Gyventojai

(Lentelė parengta pagal Rene Rivard)

¹⁹ Tai integralumo sąlygos įgyvendinimas muziejaus kontekste. 1972 m. Santjago Konferencijoje ir buvo apibrėžtas 'integruoto muziejaus' konceptas. Muziejus turi būti integruotas į visuomenę. "Muziejus yra institucija tarnaujanti visuomenei, neatskiriama jos dalis, atspindinti esmę, apimanti tuos elementus, kurie padeda jai formuoti bendruomenių, kurioms muziejus tarnauja, savimonę. To pagalba ši institucija gali stimuliuoti bendruomenės veikti numatant savo ateities istorinius veiksmus, taip, kad jie pasiektų savo aukščiausią tašką dabarties problemų pristatyme, t.y. jungiant praeity su dabartimi, identifikuojant save neišvengiamuose struktūriniuose pokyčiuose ir kviečiant kitus ieškoti sąsajų su savo nacionaliniu kontekstu." "Pagrindinė muziejaus funkcija yra parodyti lankytojams jų vietą pasaulyje ir supažindinti juos su problemomis, kaip individus ir kaip visuomenės narius. Kad pasiekti šį tikslą, muziejus turi pristatyti šias problemas, kaip ir nurodyti perspektyvas, kurias suteikia žmonių egzistavimo konstruktyvi prasmė."

P. Boylan praplėtė šį palyginimą.

7 lent. Tradicinio muziejaus ir ekomuziejaus skirtumai (2)

KRITERIJAI	MUZIEJUS	EKOMUZIEJUS
Informacijos apimtis	Pastatas	Vieta
Interpretacijos dėmesio centras	Kolekcija	Paveldas holistine prasme
Organizaciniai prioritetai	Disciplininė	Interdisciplininė
Etaloninė publika	Lankytojai	Bendruomenė
Politinė kontrolė	Muziejus ir jo dalys	Bendruomenė ir jos dalys

(Lentelė parengta pagal Boylan P.)

Naujoji idėja siekė paskatinti žmones pažvelgti į tam tikrus istorinius liudijimus kitaip nei buvo įprasta. Tikslas - pristatyti vietinę tradicinę kultūrą natūralioje aplinkoje, kur ji gimė ir vystėsi. Pirmieji bandymai buvo įvairūs, priklausomai nuo rajono, vienas jų - Marcueze ekomuziejus, įkurtas Gaskonijos žemės Regioniniame gamtos parke, tai buvo muziejaus po atviru dangumi hibridas (pastatai su visa įranga suvešti į vieną vietą).

Vienas ekomuziejaus skiriamųjų bruožų: jis turi atspindėti tam tikro regiono vystymąsi ir jo ryšį su gamtine aplinka. Pagrindinis siekis - interpretuoti ištisą regiono kraštovaizdį, socialinę istoriją ir archeologiją *in situ* ir įgalinti bendruomenę reprezentuoti save lankytojams. (Blockley 2000: 57) Akcentuotina sociokultūrinė aplinka Ekomuziejus savo veikloje turi apsiriboti tam tikra teritorija, nors tai ir neturi būti administracinė teritorija. Svarbu: panaši gamtinė aplinka, tradicinė gamyba, galinti jungti ir vienyti. Taigi muziejus turi būti įkurtas bendradarbiaujant su tos teritorijos gyventojais ir turi atspindėti jų norą saugoti savo paveldą, jį propaguoti. Kadangi bendruomenė geriau pažįsta savo paveldą, tai ir teikia informaciją apie jį, pristato jiems priimtina forma ir gali geriau spręsti savo dabarties problemas. Svarbu, kad akcentuojamas bendruomenės paveldas, kas ir yra regiono pagrindas, juk akivaizdu, kad regionai egzistuoja daugiau mūsų galvose, nei realybėje, nes yra grupė žmonių, besiiidentifikuojančių su tam tikra erdve, su kraštovaizdžiu, pastarasis ir apims kultūrinį paveldą.

Hugues de Varines ir George Henry Riviere'as pasiūlytas ekomuziejaus modelis sudarė galimybes sujungti nematerialaus ir materialaus paveldo erdves. Nematerialus paveldas tapo potencialiu ekomuziejaus struktūros elementu, o žinant kolektyvinės atminties svarbą nematerialiojoje erdvėje, nuspėjama šio komponento vieta naujajame muziejuje. Kolektyvinė atmintis supynė žmonių paveldą su gamtos paveldu ir suteikė prasmę kiekvienam elementui tam tikroje makro teritorijoje. (Das 2004) Kolektyvinė atmintis yra tam tikros bendruomenės istorija, folkloras, tradicijos, papročiai ir elgesio

modeliai. Ekomuziejaus koncepto esmė tai, jog materiali erdvė prasismelkia į nemateriją. Tai reiškia, kad istorija susilieja su folkloru ar liaudies kūrybine ekspresija idant suteiktų kiekvienam tam tikros teritorijos socialinės, kultūrinės ar gamtinės vertybės elementui holistinę prasmę.

Pagrindiniai subalansuotumo principiniai bruožai - rūpestinga gamtos ir kultūros paveldo išteklių apsauga, žema poveikio veikla, vietinių žmonių įtraukimas, aplinkosauginio švietimo raida atspindi ekomuziejaus fenomene. Ekomuziejus, jau būdamas pasauliniu fenomenu, turi potencialo tapti jėga, propaguojančia subalansuotumą. Tai ryšku turint omenyje jo privalumus. Tai teritorijos muziejus, tam tikros teritorijos apsauga *in situ*, bendruomenės vadovaujantis vaidmuo - visa tai naudojama kaip mechanizmas išsaugoti kultūros ir gamtos paveldo išteklius ir sukurti bei populiarinti vietinius ir regioninius identitetus. (P.Davis) Ir nors šie muziejai nėra nekritikuotini, tačiau vis dar laikomi viena geriausių paveldosaugos priemonių.

Ekomuziejus Europoje galima suskirstyti į keturius pagrindinius arealus: Skandinavija; vokiečiųkalbės šalys; prancūzųkalbės šalys ir Portugalija. (Maggi, Falletti 2000)

Ekomuziejų raidoje itin svarbios Skandinavijos šalys, įnešusios naujų akcentų muziejų raidoje. Visų pirma, tenka priminti, kad būtent čia buvo įkurta pirmoji kolekcija po atviru dangumi Norvegijoje netoli Oslo (1880 m.) 1891m. įkurtas muziejus po atviru dangumi Skansene Stokholme. 1970- aisiais gimęs judėjimas, siekė edukaciją ir interpretaciją išvesti iš tradicinių muziejų į aktyvų miestų, miestelių, kaimų, teritorijų apimančių kultūros paveldo vietas ir regioninės, sociokultūrinės svarbos istorijas, kraštovaizdį. Naujieji muziejai buvo apibrėžiami muziejais be sienų ar muziejais *in situ*, kur vietiniai gyventojai ir grupės yra kuratoriai, apibrėžiantys, rengiantys ir stiprinantys, paaiškinantys jų pačių teritorijos ir gyvenimo būdo unikalius bruožus. Tai būdas sujungti istoriškai ypatingas ekonomines veiklas ir regioninę kultūrą.

Paprastai šie muziejai yra valdomi vietinių nepelno siekiančių grupių remiant valstybei. Akcentas: edukacijos ir apsaugos programos, panaudojant paveldo išteklius pritraukiamas turizmas ir ekonominis vystymasis. Daugumoje vietų jie yra priemonė palaikyti vietinį ir tautinį identitetą didėjančio Europos homogeniškumo atmosferoje.

5 lent. Regionalizmo ir paveldosaugos raidos sąsajos

REGIONALIZMAS	Integraliosios regioninės paveldosaugos praktika	PAVELDOSAUGA
Senasis regionalizmas (1880-1980) Regionų pagrindas- kultūra	„Heimatschutz“ judėjimas	Moderni paminklosaugos doktrina XIXa. pab.- XXa. pradž.- 1964m.
Neo- regionalizmas (1970- ...) Regionų pagrindas- ekonomika (,top- down` paradigma)	Ekomuziejai	Paveldo industrija (1970- ...) Paveldo resursų vadyba
1981 m.- „botom- up development“ paradigma		~1980 m. – Paveldo sampratos išplėtimas; 1987 m.- į vartojimą įvedamas „subalansuotos raidos“ terminas

3. Integraliosios paveldosaugos sampratos įtvirtinimas vakarietiškoje oficialiojoje paveldosaugoje

Jeigu JAV nacionalinių parkų ir Vokietijos „Heimatschutz“ judėjimo atvejais išreiškiama kultūros ir gamtos sąsajų paieška nacionaliniu lygiu, tai 1972 m. *Konvencija* atveria kelią kultūros ir kraštovaizdžių homogenizavimui pasauliniu mastu. Tuo pačiu tai apibrėžia XXa. pabaigą, kaip antrąjį susirūpinimo gamtos ir kultūros paveldo apsauga laikotarpį.

Jau minėta 1970- 1980 m. laiko ribos svarba analizuojamai temai, kada tiek nacionaliniame, tiek tarptautiniame lygmenyje pastebimos naujos tendencijos. Viena vertus, kultūros paveldo samprata pakinta tiek objekto, tiek apimties, tiek reikšmės prasme: pradedami saugoti ne tik pavieniai paveldo objektai, bet ir jų aplinka, kultūrinis kraštovaizdis, istorinis miestas, o tuo pačiu šie objektai imami suvokti ne vien kaip tyrimo objektai, bet kaip kultūros išteklių, naudojami dabarties ir ateities poreikiams. Kita vertus, aiški tendencija paveldosaugos ir paveldotvarkos konceptus keisti nauju „kultūros išteklių vadybos“ terminu, kas suponuoja visapusę apsaugą gamtos ir žmogaus suformuoto kraštovaizdžio- regioninio lygmens, „žaliųjų“ judėjimo įtakotos politinės raidos ir itin aktualaus žemės panaudos planavimo proceso kontekste. (Willems 2000: 160)

1962 m. priimta UNESCO *Kraštovaizdžio ir vietovių grožio bei charakterio apsaugos rekomendacija* pirmą kartą panaudojusi „žmogaus aplinkos“ sąvoką, nedariusi skirtumo tarp gamtinės ir kultūrinės aplinkos, numatanti saugojimą tiek kraštovaizdžio, tiek miestovaizdžio, tiek paminklų apsaugos ir konkrečias priemones tam įgyvendinti. (Čepaitienė 2004)

Mintis sujungti kultūros vertybių apsaugą su gamtos kilo JAV, taigi integralumo, kaip vertės kultūrinių kraštovaizdžių apsaugoje, ištakos glūdi būtent šios šalies paveldo ir gamtos apsaugos sistemoje. 1965 m. Baltųjų rūmų Konferencija (White House Conference) Vašingtone pakvietė bendradarbiauti tarptautiniu mastu, kad būtų galima apsaugoti “pasaulio nuostabias vaizdingas gamtos sritis ir istorinius turtus viso pasaulio piliečių dabarčiai ir ateičiai”

1968 m. Tarptautinė gamtos ir jos išteklių apsaugos sąjunga (IUCN) panašius siūlymus pateikė savo narėms. Šie siūlymai buvo pristatyti 1972 m. Jungtinių Tautų konferencijoje dėl Žmonių aplinkos Stokholme. Galiausiai buvo priimtas vienas išsistinis tekstas, pritarus visoms šalims. *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija* buvo priimta UNESCO Generalinės Asamblėjos 1972 m. lapkričio 16 d. Paveldą traktuojanti tiek kaip kultūros ir gamtos, konvencija primena mums būdus, kuriais žmonės sąveikauja su gamta, ir pagrindinį poreikį tarp jų išsaugoti harmoniją.

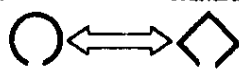

Tačiau nepaisant tarptautinių organizacijų pastangų vieningai apibrėžti integraliosios paveldosaugos pagrindus, atskirose valstybėse jos skiriasi. Europoje glaudesnio bendradarbiavimo ir konsensuso paieškų ėmėsi Europos Taryba, priimdama konvenciją dėl kraštovaizdžių apsaugos.

Pagal *Europos kraštovaizdžio konvenciją* (2000), kraštovaizdžių apsauga suponuoja visus “veiksmus apsaugoti ir palaikyti svarbius ar charakteringus kraštovaizdžių ir kraštovaizdžių planavimo bruožus, kas yra įtakinga, į ateitį orientuota veikla, kraštovaizdžių atkūrimo ir sukūrimo užtikrinimui.” (Europos kraštovaizdžio...2000) Ši apibrėžtis yra daug platesnė nei apsauga nedidelių ir gerai apibrėžtų kraštovaizdžių, kurią randame daugelyje ankstesnių teisinių aktų. Tuo pačiu, ši konvencija akcentuoja ir tarptautinį bendradarbiavimą ir integraciją plačių teritorijų apsaugos ir palaikymo procese.

Na, o 2001m. priimta UNESCO *Universalioji deklaracija dėl kultūrinės įvairovės* pabrėžė, kad ji yra svarbi žmonijai tiek pat kaip ir biologinė įvairovė.

KULTŪROS IR GAMTOS APSAUGOS PRIORITETŲ KAITA XX AMŽIUIJE

(pagal paskutinių dešimtmečių JTO, UNESCO, ET, PPC
konvencijas, deklaracijas, rekomendacijas, rezoliucijas)

SAMPRATOS KAITA IR NUOSTATOS	VEIKLOS KRYPTYS	INTERESŲ OBJEKTAS	VEIKLOS AKTUALIJA
iki 1972			
Gamta Kultūra Dvi skirtingos problemos	Izoliuota gamtos ir kultūros vertybių apsauga	Gamtos ir kultūros pavieniai paminklai	Elementinė selekcija, orientuota į pavienių unikalių paveldo elementų apsaugos nuostatas Užvakar?
1972 - 1992			
 Gamta – kultūros šaknys ir ištekliai; Gamtosauga; Kultūros vertybių apsauga	Gamtos apsaugos vertybių prioritetas	Pavienės gamtos ir kultūros paveldo vertybės, saugomos gamtinės teritorijos	Elementinė ir struktūrinė selekcija, orientuota į gamtosaugos teritorijas Vakar ?
1992 - 1996			
 Visuomenė (kultūra) gyvena gamtos prieglobstyje; Aplinkosauga	Gamtosaugos interesų prioritetas	Pavienės gamtos bei kultūros vertybės, sukultūrinto kraštovaizdžio išskirtinės vietovės bei vietos	Elementinė ir struktūrinė selekcija, orientuota į sukultūrinto kraštovaizdžio relikvinių teritorijų apsaugą Šiandien
nuo 1996			
 Gamta gyva visuomenės (kultūros) prieglobstyje; Aplinkosauga	Kultūros interesų prioritetas	Unikalūs bendri kultūros ir gamtos sociobiotopai (kultūriniai kraštovaizdžiai)	Sisteminė selekcija, orientuota į kultūrinio kraštovaizdžio apsaugą Rytoj ?!

(J. Bučas 2001)

3.1. Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija

UNESCO skatina žvelgti į paveldo išsaugojimą, jungiant abu aspektus, suvokiant ir plečiant žinias apie biologinės ir kultūrinės įvairovės sąsajas ir šia kryptimi ugdant visuomenę. 1972 m. UNESCO *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija* yra plačiausiai pripažintas ir išskirtinis, vienintelis tarptautinis dokumentas, kuriame kalbama apie bendrą kultūros ir gamtos saugojimą. P. Kavaliauskas pastebėjo, kad šioje konvencijoje išryškėjo gamtos ir kultūros paveldo paralelė tiek

žvelgiant į ontologinius kriterijus, tiek vertinant aksiologiniu aspektu. Remiantis šiuo autorium, gamtos ir kultūros paveldas pagal Konvenciją atspindi:

1) žemės evoliuciją	- istorinius periodus,
2) ypač aktyvius gamtinius procesus	- ypatingus kultūros pasiekimus,
3) nykstančias rūšis ir objektus	- išnykusių civilizacijų objektus,
4) būdingus gamtos objektus ir procesus ²⁰	- tradicinį gyvenimo būdą,
5) gamtinių kompleksų grožį	- universalias kultūros idėjas.

O vertės predikatų analogiškumas pasireiškė taip:

1) natūralumas	-	autentiškumas,
2) unikalumas	-	savitumas,
3) būdingumas	-	originalumas,
4) vientisumas	-	integralumas.

Praktiniu aspektu sutampa įprastiniai gamtos ir kultūros paveldo apsaugos organizavimo būdai: išsaugojimas vietoje, perkėlimas į muziejų, fiksavimas dokumentuose, kai negalima išsaugoti medžiaginiame pavidale ir sunykusių vertybių atstatymas. (Kavaliauskas 1999: 66)

Šių analogijų tarp kultūros ir gamtos paveldo aktualizavimas vedė prie esminių *Pasaulio Paveldo Konvencijos* pataisymų, susijusių kultūrinio kraštovaizdžio kategorija.

Kraštovaizdžių populiarumas išaugo nuo 1990-ųjų, pirmiausia dėl jiems kylančių grėsmių suvokimo. Tai pasireiškė politikų reakcija. Kultūrinių kraštovaizdžių kaip vienos iš *Pasaulio Paveldo Konvencijos* įgyvendinimo sąlygų įtraukimas įtakojo tolesnę paveldosaugos raidą. Buvo suvokta, kad 1972 m. konvencija visgi aiškiai neapibrėžia kraštovaizdžių, kur gamtiniai ir kultūriniai kriterijai yra neatskiriami, todėl UNESCO Pasaulio paveldo Komitetas, 1992 m. peržiūrėjęs Pasaulio paveldo konvenciją, po ilgų diskusijų priėmė rekomendaciją išskirtinės universalios reikšmės kultūrinių kraštovaizdžių identifikavimui ir įvertinimui. Pasiūlyta sujungti jau egzistuojančius kultūros ir gamtos kriterijus, taikytinus visoms vertybėms. Taigi visoms nuominuotoms paveldo vertybėms pasiūlyta taikyti integralumo sąlygą. Ši rekomendacija įkūnijo integralųjį santykį tarp gamtos ir kultūros (“jungtinė gamtos ir žmogaus veikla”). Rekomendacija išskyrė tris „kultūrinių kraštovaizdžių“ kategorijas:

- Tiksliniai sumodeliuoti ir žmogaus sukurti kraštovaizdžiai;
- Organiškai susiklostę kraštovaizdžiai;
- Asociatyvieji kultūriniai kraštovaizdžiai.

²⁰ P.Kavaliauskas pateikia šį kriterijų kaip plačiai taikomą gamtosaugos praktikoje, bet neįvardintą Konvencijoje.

Pirmieji lengviausiai apibrėžiami – tai sodų ir parkų kraštovaizdžiai, sukurti estetiniais tikslais, dažnai (bet ne visada) asocijuojami su religiniais ar kitais monumentaliais statiniais ir ansambliais. (Pvz.: Versalio rūmai ir kt.)

Antrieji - organiškai susiklostę kraštovaizdžiai - gamtinių sąlygų, socialinių, ekonominių, administracinių ir kitų antropogeninių veiksnių sąveikos rezultatas. Šie kraštovaizdžiai suskirstyti į dvi subkategorijas (atmainas): *archaiški*, arba reliktiniai kraštovaizdžiai, kurių evoliucija pasibaigė, tačiau jie reikšmingi išlikusiais medžiaginėje formoje būdingais bruožais; ir *funkcionuojantys*, *gyvieji* ar *tęstiniai* kraštovaizdžiai, kurie, būdami glaudžiai susiję su tradicine gyvensena atlieka visuomenės gyvenime aktyvų socialinį vaidmenį ir progresyviai evoliucionuoja, eksponuodami permainingą istoriją.

Pirmieji konservuotini, antriesiems taikomi vadybos planai, siekiant užtikrinti raidą be vertės praradimo (tai daugiausia žemės ūkio kraštovaizdžiai).

Galiausiai, tretieji - asociatyvieji kraštovaizdžiai - vertinami daugiau dėl gamtos objektų religinių, meninių ar kultūrinių asociacijų, nei materialiujų kultūrinių įrodymų, kurie šiuo atveju nėra svarbiausi. 1993 m. pagal asociatyvius kriterijus į Pasaulio Paveldo Sąrašą buvo įtraukti Maorių šventieji kalnai kaip kultūriškai ir religiškai svarbūs šiems Naujosios Zelandijos čiabuviams, atspindintys dvasinius ryšius tarp bendruomenės ir jos gamtinės aplinkos. Pirmą kartą gamtinė Pasaulio Paveldo vieta tarptautiniu mastu buvo pripažinta dėl jos nematerialiujų verčių.

Taigi asociatyviųjų kultūrinių kraštovaizdžių kategorija iš esmės prisidėjo prie nematerialiujų verčių ir vietinių bendruomenių paveldo pripažinimo. Tuo pačiu, pripažįstant kultūrinius kraštovaizdžius, įvertinamos ir žemėnaudos sistemos, reprezentuojančios šimtmečiais dirbančių žemę žmonių veiklos tęstinumą, prisitaikant prie gamtinės aplinkos ir išsaugant biologinę įvairovę.

Pakinta ir vertybių interpretavimo, pristatymo ir apsaugos samprata, kadangi į procesą įtraukiamos vietinės bendruomenės, labiau informuoti žmonės ima didžiuotis savo paveldu, tai įtakoja ir tradicijų atgimimą. Kraštovaizdžiai tampa subalansuotos žemėnaudos ir bendruomenės valdymo, sėkmingos regioninės plėtros pavyzdžiais.

Tačiau, anot M. Rossler, šis reiškinys turi ir neigiamas pasekmes - tai turizmo ir su juo susijusios ekonominės plėtros išaugimas. O būtent kultūriniai kraštovaizdžiai yra ypatingai pažeidžiami socialinių, ekonominių ir aplinkos pokyčių. Tradicinės visuomenės struktūros, žinių sistemos ir vietinių praktikų palaikymas yra esminės sąlygos jų išlikimui. (Rossler 2005)

Po 1992 m. Pasaulio paveldo sąrašė yra keturios kategorijos: *kultūros vertybės*, *gamtos vertybės*, *mišrios kultūros ir gamtos vertybės* ir *kultūriniai kraštovaizdžiai*. (Rossler M. World Heritage Cultural Landscapes). Pasaulio paveldo komitetas pripažįsta kultūros ir gamtos ryšius apibrėžiančią kultūros kraštovaizdžio sąvoką. 1996 m. Parc naturel de la Vanoise Prancūzijoje kristalizavo išūki "pripažįstant sąveikų tarp kultūros ir gamtos Pasaulio pavelde vientisumą ir kompleksškumą". (Report...Amsterdam: 2)

Per visus *Pasaulio gamtos ir kultūros paveldo globos konvencijos* gyvavimo metus kultūros paveldo konceptas vystėsi nuo beveik vien tik koncentravimosi ties monumentalioji architektūra iki “kultūrinių kompleksų, kurie yra sudėtinės ir multidimensionalios, pristatančios tam tikrą gyvenimo būdą, tikėjimus, žinių sistemas ir įvairias praeities ir dabarties kultūrų reprezentacijas. Šią akcentų kaitą papildė “įvairialypių kultūros vertybių santykių su fizine ir nefizine aplinka” suvokimas. (Global Strategy...)

1995 m. UNESCO Pasaulio Paveldo Komitetui buvo pasiūlytas antropologinį požiūrį išreiškiantis dokumentas „Global Strategy“, besiremiantis dviem esminėmis temomis: žmonių koegzistavimas su žeme ir žmonija visuomenėje. Ši kryptis atkreipia dėmesį, kad daugelio šalių pavelde materialūs ir nematerialūs, gamtiniai, dvasiniai ir kultūriniai faktoriai yra kompleksiskai persipynę. 1994 m. adaptuotoji strategija *Pasaulio Paveldo Sąrašas* leido išvystyti eilę disonansų, tokių kaip per didelis Europos kontinento, istorinių miestų ir religinių pastatų, istorinių periodų, elitinio paveldo ir pan. reprezentavimas. (Ahmad 1996)

„Globaliosios Strategijos“ principai pakoregavo *Pasaulio Paveldo Konvencijos* nuostatas, teigiant jog Europa buvo daug daugiau reprezentuojama Pasaulio Paveldo Sąrašas, negu kitos pasaulio dalys; istoriniai miestai ir religiniai pastatai reprezentuojami daugiau, negu kitos vertybės; palyginus su kitomis religijomis ir tikėjimais, daugiausiai reprezentuota buvo krikščionybė; istoriniai periodai reprezentuoti dažniau nei priešistorė ir XX amžius; elitinė (“aukštoji”) architektūra daugiau reprezentuojama nei vietinė; visos gyvosios kultūros, bendrai tariant, ir ypač – ,tradicinės- su savo gilumu, turtais, kompleksiskumu, ir jų įvairiais santykiais su jų aplinka, *Sąrašas* sutinkamos retai. Net tradicinės gyvenvietės į *Sąrašą* įtraukiamos tik dėl jų ,architektūrinės‘ vertės, nekreipiant dėmesio į daugybę ekonominių, socialinių, simbolinių, ir filosofinių dimensijų arba jų daug apimančių sąveikų su gamtine aplinka su visu savo diversiškumu. Šis nuskurdinimas kultūrinių žmonių visuomenių ekspresijų taip pat susijęs su supaprastintu skirstymu tarp gamtinių ir kultūros vertybių, neatsižvelgiant į faktą, kad daugumoje žmonių visuomenių kraštovaizdis, žmonių sukurtas ar apgyvendintas, reprezentuoja ir išreiškia žmonių gyvenimus, kurie gyveno(a) ir iš esmės buvo tiek pat kultūriškai prasmingi. (Expert meeting 1994)

Naujas požiūris, integruojantis kultūros ir gamtos paveldo apsaugą buvo perimtas Amsterdamo Globaliosios Strategijos susitikimo 1998 m., pasiūliusio sujungti gamtos ir kultūros paveldo kriterijus idant būtų galima išvengti atskirties tarp jų, pripažinti asociatyvias vertes taikant *Konvenciją*, įtraukiant vertybes į *Pasaulio Paveldo Sąrašą*. 2003 metams integruoti kriterijai buvo įtvirtinti Pasaulio Paveldo Komiteto 27- ojoje sesijoje. Pripažįstama, jog mišraus paveldo vietovės yra išskirtinės gamtos ir kultūros vertybės, todėl į *Pasaulio Paveldo Sąrašą* yra įtraukiamos remiantis ir kultūros, ir gamtos paveldą apibrėžiančiais kriterijais. To pasekoje dar 4 nauji kultūriniai kraštovaizdžiai buvo įtraukti į sąrašą. Dvi vertybės- Tongariro Nacionalinis parkas ir Uluru Kata Tjuta Nacionalinis parkas Naujojoje

Zelandijoje seniau įrašytas dėl gamtinės vertės, dėl vietinių žmonių asociacijų dabar buvo identifikuotas kaip kultūrinis kraštovaizdis.²¹ Šiuo metu *Pasaulio paveldo sąrašė* yra 23 mišraus kultūros ir gamtos paveldo vietovės (tarp jų istorinė Maču Pikču šventovė Peru, Laplandija Švedijoje ir Suomijoje, kaip ir minėtas Uluru-Kata Tjuta nacionalinis parkas Australijoje).

Taigi Globalioji strategija buvo dinamiškesnis, kintantis atsakas į pakitusią aplinką. Atsižvelgta į tai, jog retai *Pasaulio Paveldo Sąrašė* pripažįstant naujas vietas, atsižvelgiama į jų "platų antropologinį kontekstą laike". (Report 1994:5) W.Vinsonas teigia, kad „platus ir integruojantis antropologinis paveldo konceptualizavimas, kilęs paskutiniaisiais dešimtmečiais, turi būti akcentuotas tokių savybių, kurios pasisako už integravimą artimų laukų, tokių kaip atlikimo menų, amatų, žodinių tradicijų, į kultūros paveldą. (Vinson 1998: 241)

Pasaulio Paveldo konvencija atspindi ir aukščiau aptartą tendenciją suartėjančių požiūrių „tvarios raidos“ faktorių ir mechanizmų, socialinių ir kultūrinių interesų tapimo plačios globalios subalansuotumo darbotvarkės dalimi.²² (*Pasaulio paveldo konvenciją* papildė *Kultūros ir gamtos paveldo apsaugos nacionaliniu lygiu rekomendacija* (1972 m.) Šis požiūris buvo pripažintas ir 2002 m. UNEP (Jungtinių Tautų organizacijos aplinkos programoje) Johannesburge, tuo pačiu pabrėžiant vadybos svarbą nacionaliniame ir lokaliame lygmenyje. Johannesburgo susitikime buvo pabrėžta ir saugomų teritorijų svarba, teigiant, jog ši kategorija gali daug ką duoti pasaulio darnaus vystymosi ieškojimams. Ypatinga reikšmė šiuo atžvilgiu teikiama saugomiems kraštovaizdžiams (IUCN kultūrinių kraštovaizdžių V kategorijai), jungiantiems gamtinį ir kultūrinį aspektus.

3.2. Saugomų kraštovaizdžių koncepcija

UNESCO *Pasaulio paveldo konvencija* įteisino tris tarptautines paveldo apsaugos organizacijas – ICOM (Tarptautinė muziejų taryba), ICOMOS (Tarptautinė paminklų ir vietovių apsaugos taryba) ir IUCN (Tarptautinė gamtos ir jos išteklių apsaugos sąjunga) būti oficialiais UNESCO ekspertais. Kultūrinių kraštovaizdžių nominacijų įvertinimui vadovauja ICOMOS, tačiau pirmiausia nominacijos diskutuojamos su IUCN, dėl gamtinės vertės nustatymo, tokiu būdu yra pagrindžiamas jungtinis sprendimas. Kultūros ir gamtos kriterijų atskyrimas tapo nenaudingas suvokiant pasaulio paveldą, todėl IUCN kaip gamtinės vertės eksperto misija turėjo būti koreguojama. Tai buvo pasiekta į gamtinės,

²¹ Šiuo metu *Pasaulio paveldo Sąrašė* yra 563 kultūros vertybės, 144- gamtos vertybės ir 23- mišrios kultūros ir gamtos vertybės. (730 pasaulio paveldo objektų).

²² UNESCO *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvenciją* ratifikavusios šalys įsipareigoja kiek įmanoma ir galima stengtis: "(a) priimti generalinę politiką, kuri siektų kultūros ir gamtos paveldui suteikti tinkamą vaidmenį bendruomenės gyvenime ir to paveldo globą integruoti į bendras planavimo programas", "(c) vystyti mokslinius ir techninius tyrimus ir tyrinėjimus ir paruošti veiksmingas priemones, kurios įgalintų valstybę neutralizuoti grėsmę, iškilusią kultūros ir gamtos paveldui", "(d) imtis tinkamų įstatyminių, mokslinių, techninių, administracinių ir finansinių priemonių, būtinų šio paveldo identifikavimui, globai, išsaugojimui (konservavimui), prezentavimui bei reabilitavimui" (5 str.).

natūralios aplinkos suvokimą įvedus žmogiškąjį faktorių ir įvertinus gyvųjų kraštovaizdžių reikšmę ir kultūrinę dimensiją gamtos apsaugoje. Nuo 1992 m. IUCN dirbo su ICOMOS kolegomis padėdami įgyvendinti su kultūriniais kraštovaizdžiais susijusias *Operatyvias Gaires*.

IUCN²³ - pagrindinė inspektorinė tarptautinė organizacija, aktyvi gamtinių kategorijų apsaugoje, nustačiusi tarptautinius standartus ir apibrėžtis saugomų teritorijų vadybai. Neseniai IUCN pripažino kultūrinio aspekto svarbą gamtinių teritorijų apsaugoje. Tai nulėmė dabartinę organizacijos balansavimą tarp tradicinio bloko, siekiančio aplinkosaugos prioriteto (aukščiau nusakytojo biocentrinio požiūrio prasme) ir tarp „subalansuotos panaudos“ požiūrio. Paskutiniaisiais dešimtmečiais pripažįstamas subalansuotų saugomų teritorijų privalumas, priklausantis nuo tinkamo kultūrinių, socialinių, ekonominių ir kitų (pvz. biologinių verčių) integravimo.

1994m. IUCN priėmė *Rekomendaciją dėl saugomų teritorijų apsaugos kategorijų*. Saugomos teritorijos skiriamos į 6 kategorijas:

I (a)- Griežti gamtiniai rezervatai ir (b)- laukinės gamtos plotai (teritorijos), steigiami ir tvarkomi mokslo poreikiams tenkinti ir laukinės gamtos apsaugai.

II- Nacionaliniai parkai, steigiami ir tvarkomi ekosistemų apsaugai ir rekreacijos plėtotei.

III- Gamtos paminklai, steigiami konkrečių gamtos elementų apsaugai ir tvarkymui.

IV- Buveinių ir rūšių vietovės arba gamtiniai draustiniai, kurių rūšių išsaugojimui reikalingas gamtos tvarkymas.

V- Saugomi kraštovaizdžiai/jūrovaizdžiai, steigiami ekosistemoms išsaugoti ir rekreacijai vystyti.

VI- Reguliuojamų išteklių saugomos vietovės, steigiamos subalansuotam gamtos išteklių naudojimui ir apsaugai. (IUCN 1994)

Šios temos rėmuose svarbiausia yra V-oji kategorija., tai yra saugomi plotai, valdomi (reguliuojami) daugiausia kraštovaizdžio/jūrovaizdžio saugojimui ir rekreacijai. Šios teritorijos apibrėžiamos kaip žemės, kartu su pakrante ir jūra, plotai, kuriuose žmogaus ir gamtos ilgalaikė sąveika sukūrė ypatingą charakterį su žymiomis estetinėmis, ekologinėmis ir/ar kultūrinėmis vertėmis ir dažnai su didele biologine įvairove. Šios ilgalaikės sąveikos vientisumo saugojimas yra lemiantis tokios teritorijos apsaugą, palaikymą ir evoliuciją. (IUCN 1994) Ši kategorija kaip ir dar dvi - bendruomenės saugomos teritorijos ir bioregioninio planavimo/ ekologiniai tinklai - yra modernios saugomų kraštovaizdžių apsaugos paradigmos pavyzdys.²⁴ IUCN kategorijų sistema kaip vadybos pagrindas sėkmingai buvo pritaikyta daugelyje šalių.

²³ IUCN įkurta 1948 m. UNESCO iniciatyva. Nuo 1974m. IUCN organizacija vykdo tarptautinę programą „Žmogus ir biosfera“.

²⁴ Bendruomenės saugomos teritorijos- bendruomenės saugomos gamtos ekosistemos, su svarbiomis bioįvairovės vertėmis, kas yra pagrindiniai bendruomenės ištekliai, taip pat svarbūs ir kultūriškai, kaip gyvenimo būdo dalis. Vietinės bendruomenės rūpinasi šiomis ekosistemomis per santykį su jomis; imasi aktyvių veiksmų palaikyti ar pagerinti bioįvairovę ir yra pagrindiniai veikėjai priimančios ir įgyvendinančios sprendimus. (Tai itin diskutuotina kategorija, kelianti daugybę klausimų). Bioregioninio planavimo/ekologiniai tinklai- plačiaskalio subalansuoto išteklių panaudojimo ir apsaugos planavimo, susiejančio saugomas teritorijas su kitomis žemės ir vandens teritorijomis ir regionine ekonomika integraliai apsaugai, išraiška.

Saugomų kraštovaizdžių samprata artima aukščiau aptartųjų *Pasaulio Paveldo Konvencijos* kultūrinių kraštovaizdžių sampratai. Tiek vieni, tiek kiti pabrėžia žmogaus ir vietos sąsajas, tačiau skirtumų taip pat esama. Saugomuose kraštovaizdžiuose “gamtinės aplinkos, bioįvairovės apsauga ir ekosistemų integralumas yra pirminiai interesai, tuo tarpu kai Kultūrinių kraštovaizdžių dėmesio centre yra žmonijos istorija, kultūrinių tradicijų tęstinumas, socialinės vertybės ir siekiai.” (Mitchell, Buggey 2001) Kultūriniai kraštovaizdžiai įtraukia ir suformuotų kraštovaizdžių tipą, kurio nerasime IUCN kategorijose, kaip ir esminės ‘išskirtinės universalios reikšmės’ sąlygos, pripažįstant Pasaulio Paveldo kultūrinius kraštovaizdžius. Visgi daugumoje tarptautinių iniciatyvų pabrėžiamas tamprus ryšys tarp abiejų kategorijų, viena jų, jau aptarėji, *Globalioji strategija*, pabrėžianti, kad materialūs ir nematerialūs, gamtos, religiniai ir kultūriniai faktoriai persipina daugelio šalių pavelde.

4 lent. Pasaulio Paveldo Konvencijos Kultūriniai kraštovaizdžiai ir V saugomų teritorijų kategorija: saugomi kraštovaizdžiai/ jūros peizažai.

Iniciatyva	Apimamo kraštovaizdžio pobūdis	Taikymo geografinė apimtis	Iniciatyvos apimamos teritorijos	Pagrindiniai tikslai
Pasaulio Paveldo Konvencijos Kultūriniai kraštovaizdžiai	Išskirtinė universali reikšmė	Globali	Kiekviena atitinkama teritorija	Paveldo verčių apsauga
V saugomų teritorijų kategorija: saugomi kraštovaizdžiai/ jūros peizažai	Verti apsaugos kraštovaizdžiai/ jūros peizažai	Nacionalinė ir sub-nacionalinė	Teritorijos stipriai nepaveiktos intensyvaus vystymosi	Veiklų integravimas ir gamtos ir kultūros verčių sustiprinimas

(Lentelė parengta pagal A. Philips 2003a)

Saugomų kraštovaizdžių kategorija apsaugą nukreipia į vietas, kur žmonės gyvena ir dirba, todėl ji yra bene plačiausia apsaugos kategorija, pasireiškianti skirtingomis formomis įvairiuose kultūriniuose, politiniuose ir ekonominiuose kontekstuose. Šis požiūris, anot E. Marretti, įpareigoja apimti ir dalyvavimo procesus ir integruotis su regioniniu planavimu ir vadyba. (Marretti 2005).

III. Integraliosios paveldosaugos koncepcija Lietuvoje

1. Integralios paveldosaugos užuomazgų Lietuvoje paieška

1. Integralios paveldosaugos užuomazgų Lietuvoje paieška

Kaip jau minėta, integraliosios paveldosaugos idėjų gimimą matome XIX- XX a. sandūros Austrijoje. Austrijos- Vengrijos imperija, nuo 1772 iki 1918 m. okupavusi pietinę Lenkijos dalį (pavadintą Galicija), šioje žemėje įvedė modernią administraciją, apėmusią ir valstybinę paminklų apsaugos sistemą. Taip novatoriškos paminklosaugos idėjos atkeliavo į Lenkiją, o tuo pačiu ir į Vilniaus kraštą, kuriame nuo 1922 m. diegta Lenkijos paminklosaugos sistema. (Markevičienė 1998) Paminklosaugos idėjos šiuo laikmečiu geriausiai atsispindi sąsajose su architektūros mokslu. 1919- 1929 m. architektūros specialistai buvo rengiami tik Vilniaus Universitete, likusioje Lietuvos dalyje iki 1940 m. architektai buvo apskritai nerengiami. Vilniaus krašte, kaip Lenkijos dalyje, ima atsirasti modernios paminklosaugos, besiformavusios ‘Vienos mokyklos’ terpėje, šalininkų. Vienas jų - Julijus Klosas, 1908 m. baigęs Vienos aukštąją mokyklą, 1909- 1919 m. dirbęs Varšuvoje (projektavo naujus pastatus ir rūpinosi senosios architektūros konservavimu, rekonstrukcija), nuo 1912 m. Paminklų apsaugos draugijos konservavimo skyriaus vadovas, formavęs paminklų apsaugos koncepcijas. Jo 1920-ųjų metų studija “O budownictwie drevnianem i murowanem w Polsce” (Apie senuosius medinius ir mūrinius pastatus Lenkijoje) pradedama tokiais žodžiais: “Statiniai ir gyvenamieji namai, pavieniui išdėstyti kraštovaizdyje arba susibūrę į didesnes gyvenvietes - tai tautos dvasinės kūrybos pobūdis, jos psichikos išraiška, tiesiogiai mus veikianti, arba išraiškingai bylojanti į pasąmonės gelmes.”(cituota pagal Bielinienė 1993:209) Šis vertinimas rėmėsi Austrijoje - Vengrijoje susiformavusiu kultūros paveldo teisinės apsaugos moksliniu ir metodiniu pagrindu, kurio viena esminių nuostatų, kaip pateikia J. Markevičienė, vietovės istorinis ir gamtinis charakteris, išreiškiantis tautos dvasią ir saugotinas kaip atsvara okupantų kuriamiems naujadarams. Tuometinei paveldo apsaugai jau buvo būdinga plati relikto samprata, apimanti įvairias objektų rūšis - nuo toponimikos, technikos, etnografijos relikto iki kultūrinio kraštovaizdžio (saugomo kaip “konservavimo zonos”) ir įvairius išsaugojimo motyvus, apimančius ir kraštovaizdžio grožio, gamtos ir architektūros darną, ir vietinių tradicijų ypatumus. (Markevičienė 1998: 7)

1928m. Lenkijoje priimtas įstatymo galią turintis prezidento įsakas *Apie relikto globą*, įpareigojantis saugoti ne vien pavienius nekilnojamus objektus (pastatus) su jų aplinka, bet ir miestų bei kaimų istorinę ir estetinę vertę turinčias dalis. (Markevičienė 1998: 7) 1936 m. priimtame aplinkkraštyje *Dėl senųjų miestų ir senamiesčių rajonų miestuose charakterio apsaugos* vaivados įpareigojami parengti relikto miestų ir jų dalių, vietovių, kurių kraštovaizdis vertas apsaugos, sąrašus ir vietines statybos taisykles. Tarp paskelbtųjų buvo tokios vietovės kaip Vilniaus senamiestis ir Naugarduko dalis aplink

Mindaugo kalną, pastaroji įdomi, nes reliktu paskelbta dėl sąsajų su A. Mickevičiumi, šiandien galime sakyti, jog buvo įvertinta asociatyvinė vietos reikšmė. Anot J. Markevičienės, tokios didelės vietovės charakterio sampratos įteisinimas paveldo apsaugos dokumentuose Europoje buvo naujovė, nes daugelio šalių, netgi turinčių senas paveldo apsaugos tradicijas, kultūrinio kraštovaizdžio apsauga pradėta įteisinti tik XX a. 6- 7 deš. (Markevičienė 1998: 7) Aptartas nuostatas papildė ir kiti Lenkijos teisiniai aktai: *Įstatymas dėl žemės reformos*, kalbantis apie istorinių, architektūros relikto ir ypatingų gamtos objektų vientisumą, *Įsakas dėl statybos teisės bei gyvenviečių atstatymo* ir *Gamtos apsaugos įstatymas*, pabrėžęs kraštovaizdžio savitumo sąlygą.

Tarpukario Lietuvos valstybėje integralios gamtos ir kultūros apsaugos sampratos užuomazgos, deja, tokių paveldosauginės minties šuolių nebūta nei teisinėje, administracinėje plotmėje, nei viešojoje erdvėje. Tiesa, pasigirsta pavienių entuziastų balsai, iškeliantys šią problemą į viešumą. K. Brundza straipsnyje “Archeologijos ir botanikos bendrieji ryšiai” rašo: “Žmogus ir gamta yra neatskiriami fenomenai, ne tik dabartyje, bet ir praeityje. Tad visų sričių gamtininkai: botanikai, zoologai ir klimatologai sprendami savo tyrinėjamų objektų praeities problemas nejučiomis susiduria su žmogaus priešistorinio gyvenimo amžiais. <...>Žmogaus ir gamtos gyvenime nieko palaido nėra. Čia matome grandinių grandinę: vieną palietus- visos žvanga. <...>čia paliestose srityse matome bendrąją Lietuvos kultūros ir gamtos tyrinėjimo kelią, kuris kitoks ir negali būti.” (Brundza 1936, 1937) Filosofas A. Maceina, kuriam buvo nesvetimos vokiečių filosofų idėjos apie kraštovaizdžio ir gamtos aplinkos įtaką prigimčiai, buvo vienas pirmųjų Lietuvoje, prabilusių apie kultūros ir gamtos aspektų bendrumą kraštovaizdžiuose.²⁵ Jis teigė, jog tautinės individualybės bruožus sukuria trys pagrindiniai veiksniai: etnologinė tautos struktūra, gyvenamoji tautos aplinka ir istorinis tautos likimas. Savo ruožtu, gyvenamosios aplinkos poveikis reiškiasi trimis pagrindiniais veiksniais: klimatu, žeme ir kraštovaizdžiu. Kraštovaizdžiui skiriamas didžiausias dėmesys, kadangi tai “nėra tiktai gamtinis, bet ir kultūrinis dalykas.” (cituota pagal Baltrūnas 2003: 46) A. Maceinos skelbtos “tėviškės” ir tautinio auklėjimo²⁶ teorijos prisidėjo prie kraštotyros vystymo Lietuvoje, visgi jo mintys apie kraštovaizdžius neatvėrė platesnio diskusijų kultūros ir gamtos bendrumo tematika lauko, juo labiau tai buvo sunkiai įmanoma lėtai besivystančios valstybinės paminkloaugos sistemos sąlygomis.

²⁵ Maceina VDU dėstė kultūrinę filosofiją, kurios programoje ‘Kultura kaip žmogaus kūryba’ temoje buvo paskaita ‘Kultūrinė kūryba kaip gamtos formavimas: žmogiškojo prado įvedimas į gamtą, dvasios išvadavimas iš gamtos, gamtos apvaldymas’, o tema “Gamta ir kultūra” plačiai aptarė kultūros ir gamtos sąveiką.

²⁶ A. Maceina auklėjimą skirstė į tautinį, patriotinį ir nacionalinį. Pirmasis išvysto tautinę individualybę, antrasis lemia tautos narių tarpusavio santykius, o trečiasis lemia tautos vietą žmonijos kultūroje. A.Maceina gimtosios vietos tyrimo, arba kraštotyros, svarbą mokinių tautiniam auklėjimui apibūdino taip: „Kraštotyra, atskleidama mokiniams gimtojo jų kampelio gyvenimą, savaime juos su juo suriša ir tuo būdu parengia tvirtą jų santykiavimo su gamta bei tėvyne atramą.”

Svarbiausia kliūtis, galima teigti, buvo teisinės paminklosaugos sistemos trūkumai. Pasigirsta kritika, A. Mošinskis siūlė priimti keletą įstatymų: bendrąjį statybos, apgyventų vietovių ir miestų tvarkymo, landšaftų ir gamtos grožio apsaugos ir senovės architektūros paminklų apsaugos. (Čepaitienė 2005: 73) Šie siūlymai atspindi aptartąją Lenkijos paminklosaugos teisinę bazę, tačiau jie nebuvo išgirsti. J. Bučo teigimu, tarpukario laikotarpyje Lietuvoje Valstybinės Archeologinės Komisijos (VAK) parengti įstatymai, reglamentuojantys vertybių apskaitą, buvo skirti archeologinio paveldo tyrimui, apskaitai ir apsaugai. (Bučas 2002: 4) Tai atspindi bendrą to meto paminklosaugos situaciją, kur, anot D. Mačiulio, didžiausias dėmesys skiriamas archeologijos paminklams, o muziejininkystėje- etnokultūriniam paveldui, kas lėmė kraštotyros judėjimo plėtimąsi. Tuo tarpu kultūros paminklų apsaugos sistema užstrigo ilgam. (Mačiulis 2003: 24) Ši nuostata matoma dar 1907 m., įsteigus Lietuvių Mokslo Draugiją (LMD), kur, remiantis J. Basanavičiaus mokslinės veiklos programa, buvo siekiama iširti lietuvių tautos tapatybės išraiškas, todėl didžiausias dėmesys buvo skiriamas Lietuvos etnografijai ir archeologijai. Ir nors LMD muziejaus veiklos srityse be Lietuvos istorijos, archeologijos ir meno, buvo įtraukta gamta, beje, kaip ir daugumoje viešųjų muziejų, tačiau ji suvokiama daugiau kaip kontekstas, fonas, o ne tolygus elementas.

Anot D. Mačiulio, autoritarinis A. Smetonos režimas orientavosi į tautiškumo pradų įtvirtinimą, o tautiška laikyta visa tai, kieno lietuviškumas nekėlė abejonių - pirmiausia tai etnokultūrinis palikimas. “Tautiniame mite apie prarastą aukso amžių piliakalniai, pilių griuvėsiai ir kiti “senovės paminklai” tapo tomis “praeities liekanomis”, kurios, kaip menančios didingą Lietuvos praeitį, raginta rinkti ir saugoti.” (Mačiulis 2003:29) O ir to laikmečio svarbiausias paveldosaugos reiškinys buvo senienu rinkimas, čia ir Dzūkijos “Senovės dienų” (4 deš.) tradicija, remta A. Smetonos, kuria buvo siekiama visapusiškai atspindėti savo regiono liaudies kultūrą. “Senovės dienų” metu Dzūkų muziejus Alytuje pasipildydavo gausybe eksponatų - tai buvo vienas iš būdų kaupti konkretų regioną atspindintį paveldą. “Senovės dienų” organizavimas, stengiantis parodyti žmonėms, kad senienos, trūnijančios, kaip niekam nereikalingos, turi vertę (ją savo apsilankymu tokiose dienose pripažįsta ir pats “Tautos vadas”)²⁷, greičiausiai, buvo atsakas į susidariusią situaciją, kurią galima būtų iliustruoti R. Čepaitienės apibrėžta Lietuvos visuomenės charakteristika, pabrėžiančia tradicinę laikyseną, kaip galimą inertišką jėgą, trukdančią paminklosaugos prielaidų susiformavimui Lietuvoje. (Čepaitienė 2003:30). Paminklosaugos valstybiniu lygmeniu poreikis, reikia manyti, apsiribojo senovės, kaip vertybės savaime propagavimu, kam pakako būtent minėtojo etnokultūrinio ir archeologinio paveldo akcentavimo, pirmu atveju, kaip sąsajos tarp žmonių ir senovės per artimiausią, kasdienį lygmenį palaikymo, o archeologinio paveldo atveju, sąsajos su gilesne lietuviškąją kunigaikščių didybės patirtimi, kaip nepertraukiamos tradicijos

²⁷ “Už visą atvirą dzūkų širdį tarė jautrų padėkos žodį Valstybės Prezidentas Antanas Smetona, dėkodamas už pirmąją Lietuvoje tokią senovės dieną, kur ypatingai gražiomis dainomis, padavimais ir pasakomis turtingi dzūkai, gal būt, geriau negu kur kitur, sugebėjo praskleisti mūsų gražiosios senovės uždangą, ir paragindamas patiems išlaikyti ir toliau atgaivinti gražiuosius senovės papročius ir jaunimui įskiepyti savo senovės meilę.” (Dėdelė 1935: 10)

formavimas. Taigi natūralu, kad integralios kultūros ir gamtos paveldo apsaugos suvokimo užuomazgas aptiksime tarpukario archeologijos ir etnologijos mokslų sampratoje. (Čepaitienė 2005: 107)

Etnologijos mokslo pradininkas Lietuvoje- Jonas Balys Lietuvoje norėjo matyti centrinę tautotyros (anot N. Keršytės, ši sąvoka atitinka kraštotyros sampratą, kurios objektai: etnologija, tautosaka ir etnografija, geografija buvo suplakami) instituciją, panašią į Šveizarijos Gesellschaft für Volkskunde (Tautotyros sąjunga) ar Vokietijos Reichsgemeinschaft für Deutsche Volksforschung (Vokiečių tautos tyrimo Reicho sąjunga). (Keršytė 2003) 1939 m.

2. Regioninis visuomeninis kraštotyros judėjimas

Ir nors Lietuvos visuomeninis kraštotyros judėjimas neprilygsta *Heimatschutz* judėjimui, visgi jis nusipelno atskiro aptarimo integraliosios paveldosaugos ir regionalizmo idėjų užuomazgų Lietuvoje, nes didžiausias vaidmuo tarpukario Lietuvos paminklosauginės minties raidoje atitenka kraštotyros sąjūdžiui, kurio indėlis sudominant visuomenę kultūros paveldu, anot G. Jankevičiūtės, yra svariausias. (Jankevičiūtė 2003: 78) Tai atliepia ir europines kraštotyros idėjas, kurių raida atsekama nuo XIX a. Aukščiau aptartas vienas pavyzdžių - *Heimatschutz* judėjimas, ženkliai prisidėjo prie moderniosios paminklosaugos nuostatų susiformavimo, integraliosios paveldosaugos užuomazgų išvystymo. Deja, Lietuvoje nebuvo įsteigta nei visuomeninė, nei atskira valstybinė institucija kraštotyros veiklai koordinuoti, nekalbant jau apie valstybinės paminklosaugos būklę, - tai rodo stichišką paveldo apsaugos organizavimą, ko pasekmes matome dar ir šiandieninėje paveldosaugos sistemoje. Centrinės institucijos nebuvimas, N. Keršytės nuomone, buvo pagrindinė priežastis, dėl ko Lietuvos kraštotyros judėjimo organizacija atsiliko nuo kraštotyros lygio Latvijoje, Lenkijoje, Rusijoje, Vokietijoje ir kitose šalyse. (Keršytė 2003: 132)

Kaimyninėje Latvijoje buvo sėkmingai perimtos *Heimatschutz* idėjos, siekiant apsaugoti ne vien gamtos paminklus, bet ir liaudies kultūros ir senosios architektūros objektus. Lokalinis ir regioninis kraštovaizdis buvo matomas kaip sąlygojantis ir reflektuojantis žmonių charakterį. (Schwartz 2004)

Kraštovaizdžio kategorija tarpukario Lietuvos kraštotyros judėjime nebuvo akcentuota. Pagrindinis kraštotyros regioninio visuomeninio judėjimo ir kraštotyros muziejų koncepcijos ideologas P. Bugailiškis pirminiais kraštotyros muziejų tikslais nurodė tyrinėjimą liaudies buities, kuri yra etnografijos mokslo objektas, o vietos gamtos ir politinės istorijos tyrinėjimus bei atspindėjimą jis laikė antraeiliais. (Keršytė 2003:143)

Lietuvoje krašto muziejų pobūdį nulėmė regioninio kraštotyros judėjimo siekiai: atspindėti gamtos, dvasinės ir materialinės kultūros istorinius ir esamus požymius, tiesa, pirmiausia etnokultūrinius. Regioninį visuomeninį kraštotyros judėjimą skatino savivaldybės, kurias 1919 m. išleistas *Savivaldos įstatymas* įpareigojo rūpintis kultūros įstaigomis ir organizacijomis bei mokyklos, todėl nors ir be tvirtos

organizacijos, Lietuvoje susiformavo lokalių kraštotyros draugijų, provincijų muziejų tinklas. Taigi kraštotyros (regioniniai) muziejai Lietuvoje pirmiausia susikūrė apskričių centruose, kartais jie netgi buvo vadinami apskričių kraštotyros muziejais.²⁸ Vėliau buvo steigiami ir vietiniai muziejai. Tiesa, muziejų veiklos eigoje, savivaldybės į muziejų veiklą nesikišo, traktuodamos pastaruosius kaip „Lietuvos kultūringumo, nepriklausomybės pribrendimo liudininkus“, kaip „reprezentacijos ir tautos pasididžiavimo“ įstaigas. (Lukoševičius 2003) Šiandieninis muziejų veiklos akcentas- poveikis visuomenei, nebuvo aktualizuojamas. Visgi tai, jog muziejai buvo kone vieninteliai kultūros vertybių mokslinių tyrimų, duomenų kaupimo centrai, patraukė nemažai intelektualų prisijungti prie jų veiklos.

1 žemėlapis Apskritis, kurių centruose 1939 m. veikė kraštotyros muziejai

O. Lukoševičiaus parengtas žemėlapis (Lukoševičius 2003)

2.1. Lietuvos paveldas kaip erdvinis fenomenas: regioninis lygmuo

Kraštotyros muziejaus samprata atitinka *Heimatmuseum* sampratą, akcentuojančią susietumą su konkrečia vieta ir jos garbinga praeitimi. Būtent šių muziejų kontekste mes susiduriame su paveldo kaip erdvinio fenomeno samprata. B. Grahamas išskiria tris aspektus, dėl kurių santykis tarp paveldo objektų, pastatų, asociacijų ar idėjų ir jų vietos yra toks svarbus:

- **lokacija (vietos nustatymas)**- *Kur? Kodėl būtent ten? Kieno?* paveldas;
- **pasiskirstymas**- vietos turi skirtingus paveldus; paveldas gali judėti;
- **lygmuo**- vietos egzistuoja erdvinių lygmenų hierarchijoje, jų paveldas yra lokaliniame, regioniniame, nacionaliniame, kontinentiniame ir tarptautiniame lygmenyje. (Graham 2000:4)

²⁸ Jau XIX a. išplitusios provincijos, kraštotyros muziejų sąvoka apima ir gamtą, istoriją, geografiją, žemės ūkį, pramonę, kultūrą ir kitas vietos savybes. Didžiausią įtaką Lietuvos provincijos muziejų formavimuisi turėjusių Rusijos vietinių muziejų struktūra apėmė šiuos skyrius: gamtos-istorijos, istorijos (su archeologijos, bažnytinių senienų, buities poskyriais), etnografijos, numizmatikos, meno, meno ir pramonės. Tuo metu vietiniai muziejai buvo vieninteliai centrai, kuriuose buvo sutelkta mokslinė-tiriamoji veikla, kuria siekta pažinti vietovę, būtent čia ir prasidėjo sistemingas archeologijos paminklų tyrinėjimas, etnografinės medžiagos rinkimas. (Lukoševičius 2003)

Taigi kiekvienas objektas visų pirma yra vietinis, visi daiktai atsirado tam tikroje vietoje ir buvo pagaminti konkrečių žmonių. Tik kitame lygmenyje jie gali tapti regioniniu, nacionaliniu, europietišku. Provincijos muziejai visų pirma- vietiniai, ir jų eksponatai susiję su savo šaknimis.

Šių muziejų veikimo lauku pirmiausia tapo parapija. Pasitelkus B. Grahamo išskirtąsias kategorijas, pravartu patyrinėti paveldo kaip erdvinio fenomeno raidą ir funkcionavimą Lietuvos visuomenėje tradicinio regionalizmo laikotarpiu.

Regioninių muziejų steigimas (Žemaičių muziejus, Dzūkų muziejus ir t. t.), regioninė periodika, folkloro festivaliai, regioninė literatūra ir amatininkystė tarpukario Europoje (ir ne tik) suklestėjo kaip niekada, šis laikmetis tapo aukso amžiumi regionalistų populiariajai kultūrai. Tipiškos regioninės architektūros ir menų, kaip regionio paveldo dalies išsaugojimas imtas suvokti kaip būtinybė (Lietuvoje išsiskiria P.Galaunės iniciatyva). Šiuo laikotarpiu regionų etnokultūrinė raiška yra itin aktyvi, ypatingai Žemaitijos ir Dzūkijos regionų, ką rodo ir tuometinės spaudos analizė.²⁹ Taigi ir tarpukario Lietuvą jau matysime regionalią valstybę, kur regioninis identitetas buvo konstruojamas, kaip ir pats regionas, pirmiausia etnografiniu principu, taip siekiant nepažeisti šalies homogeniškumo, netgi kurti jį. Šis teiginys gali prisidėti ir prie Lietuvos paminklosaugos sistemos stagnacijos priežausčių paieškos, bandant suprasti, kodėl didžiausias dėmesys buvo skiriamas etnografinio ir archeologinio paveldo apsaugai.³⁰

Aptariant tradicinio regionalizavimo procesą, pasirenkamas regioninis lygmuo. Kalbant apie regionus, turėsime omenyje istorinius/ etninius regionus, pagrįstus regioniniais judėjimais, taigi regionalizmu. Lietuvoje, kaip matysime toliau, regionalizmas savo grynąja forma menkai tepasireiškė ir dabar apsiriboja žemaičių (pritarant dzūkų) elito separatistiniais siekais. Regionalizavimo procesą bandysime apčiuopti istorinės perspektyvos šviesoje: remsimės jau išskirtaisiais laikotarpiais - XIX a. pab.- XX a. pirma pusė (tradicinis regionalizmas) ir XX a. pab.- XXI a. pr. (neo-regionalizmas) (skirstoma remiantis N. Veggelandu, P. Aronssonu). Tiek pirmu, tiek antru atveju ryškus regioninio identiteto konstravimas, turįs savus atramos taškus. Čia būtina pabrėžti čia išsakomą poziciją dėl regionų, kaip asimetriškų nacionalinei valstybei darinių konstravimo ir regioninio identiteto kaip modernybės apraiškos. Anot N. Veggelando, valstybės formavimąsi sekė regionų formavimasis. Provincinės valdžios galia tapo centrinės politinės galios pratęsimu idant galėtų kontroliuoti nacionalinės valstybės teritoriją. Valstybei reikėjo regionalumo, kad išplėstų ir išsaugotų savo egzistavimą.

²⁹ To pasekmė yra tai, kad mes turime būtent etnokultūrinius regionus: Žemaitiją, Dzūkiją, Aukštaitiją ir Suvalkiją, besiremiančius atitinkamu paveldu.

³⁰ Į akis krenta tai, jog sugretinus tradicinio regionalizmo laikotarpį su to meto paminklosaugos raida, išryškėja tai, jog tiek konstruojant regionus, tiek vykdant paminklosaugą, prioritetą yra etnokultūrinis ir archeologinis paveldas. Nūdienė situacija nedaug tepakito, tai patvirtina ir J. Glemžos konstatavimas, jog šiandien Lietuvoje regioniniu atžvilgiu paveldo specifika išsiskiria tik etnografijoje ir iš dalies archeologijoje. Anot J. Glemžos, oficialiai regioninės paveldosaugos Lietuvoje nėra, yra tik regionų aspektai paveldosaugoj, tuo pačiu ir specifinių dokumentų apie regioninę paveldosaugą nerasisime.

XVI a., anot E. Gudavičiaus, pastebima tokia situacija: “Valstiečiai su savo valsčiaus ar dvaro akiračiu nelabai suvokė bendrą šalies mastą, ir etninė jų samprata dar išliko genties požymių lygio.” (Gudavičius 1999:461) (O lietuvių etnosas, anot E. Gudavičiaus, suskilo į dvi gentis: rytų lietuvius ar tiesiog lietuvius (apie XIV a. atsirado aukštaičių sąvoka) ir lietuvius žemaičius). Įsitvirtinus krikščionybei, “tikroji [lietuvio valstiečio, lenko valstiečio] tėvynė per kelis šimtmečius - parapija.”(Biržiška 1953:184)

Taigi tik XIX a. viduryje, anot Z. Medišauskienės, lietuvių raštijos veikėjai tarp lietuviškai kalbančiųjų valstiečių pradeda skleisti etninės Lietuvos, kaip vienintelės tikros Lietuvos, įvaizdį. (Medišauskienė 1999: 223) Iš to sekęs valstybės kūrimo procesas bandė reorganizuoti identitetus ir realiai egzistuojančius ryšius, idant pabrėžtų valstybės ir piliečių, sulietų kartu į valstybę, reikšmę. Emigracija, industrializacija, geležinkelio konstravimas ir kiti modernios visuomenės formavimosi reiškiniai, privertė suabejoti senais teritoriniais identitetais kaimuose ir parapijose, tai ir yra pradinis minėtojo tradicinio regionalizmo taškas, pasireiškęs bandymu rasti ar sukurti naują identitetą aukštesniame lygyje nei senoji lokali bendruomenė, bet žemesniame nei valstybė. Iš čia ir “mažosios tėvynės” (“small fatherland”, “kleines Heimat”, “mała ojczyzna”) sąvoka, plačiai vartojama užsienio atitinkamuose tyrimuose (Ispanija, Vokietija ir pan.) (Simonides 1999:69) Ispanijoje- patria chica (mažoji tėvynė) remiasi istorinėmis- etninėmis- lingvistinėmis grupėmis, kurios viduramžių Ispanijoje buvo organizuotos į kunigaikštystes, o XX a. pradžioje to pagrindu atsiranda su valstybės administracija susiję dariniai, iš seniau atsinešantys emocinį turinį.

XIX a. pab.– XX a. pirmojoje pusėje kuriami ir tokie Lietuvos regionai, tik paveldas, kuriuo jie rėmėsi, šiek tiek skyrėsi: Žemaitija - istoriniu politiniu paveldu (istorinė Žemaitijos kunigaikštystė), Aukštaitija - politinių veiksmų įtakoje istoriškai susiklosčiusiu kultūros paveldu (Lietuvos lopšys- Lietuvos pietų rytai su Vilniaus aukštumomis centre), Dzūkija - bandymas apjungti istoriškai nevienalytį masyvą remiantis kalbinėmis, paprotinėmis vienybėmis, legendine Dainavos praeitimi, Suvalkija kaip Sūduvos palikimo sergėtoja.

Pirmojo regionalizmo laikotarpiu, kiek teko pastebėti, nerasime net užuominų apie kitų valstybių įtakas ir to pasekoje susiformavusio paveldo savitumą: vokiškoji įtaka Suvalkijos ir M. Lietuvos- Klaipėdos krašte, lenkiškoji - Dzūkijoje (aktyviai pasisakoma prieš Vilniaus krašto įvardijimo vartojimą, kadangi tai skaudu ir gali įtakoti lenkų pretenzijas, todėl įsitvirtina Vilniaus dzūkų ar Rytų Lietuvos pavadinimas) ir pan. Išimtis totoriai Dzūkijoje, jie dalyvauja “Senovės dienose” ir kituose folkloro renginiuose, demonstruodami savo karybos tradiciją, tačiau suvokiami kaip dzūkai totoriai, juo labiau, kad šios tautinės mažumos integracija į Lietuvos visuomenę buvo jau seniai įvykusi ir demonstravo LDK laikų - minėtų tautinių grupių koegzistavimo - paveldą. Šiandienis regionalizmas pripažįsta vokiškąjį paveldą, kiek sunkiau rusiškąjį ir lenkiškąjį, išvelgiant tame grėsmę valstybingumui (Rytų Lietuva).

Taigi matome, kad vietos (šiuo atveju- regioniniu lygmeniu) turi skirtingus paveldus, o tuo pačiu paveldas gali judėti tose vietose. Norint pastebėti tokį judėjimą, tikslinga nustatyti vietų - regionų ribas, nors, galima teigti, kad nėra tikslių apčiuopiamų kriterijų regionų riboms nustatyti, visgi tai tampa svarbu regionalizavimo procese. Tai yra susiję ir su regioninio paveldo identifikavimu. Pateiksiu pavyzdį iš Dzūkijos regiono. Pirmą kartą dzūkai paminimi 1859 m., čia jie apibrėžiami kaip lietuviai, gyvenantys Suvalkų gubernijos Kalvarijos apskrities ir Seinų apskrities šiaurinėje dalyje. J. Radziukynas 1904 m. Dzūkija laiko Užnemunės sritį, ribojamą iš rytų Nemuno, iš pietų Juodosios Ančios, iš šiaurės ir vakarų linijos Balbieriškis- Žuvinto ež.- Kalvarija- Punkskas- Krasnapolis. O Lietuviškoje Enciklopedijoje Dzūkija apima pietinę Lietuvos dalį abipus Nemuno: Seinų (Lazdijų), Alytaus, Gardino ir Lydos apskritis, kur yra ryškiausios dzūkų tarmės formos ir susidaręs būdingas etnologinis dzūko tipas. (Dzūkija 1955: 303) Įvaizdis, paveldas, kuriuo remiamasi (pirmiausia tai kalbinis ir etnografinis paveldas), išlieka tas pats, tačiau ribos akivaizdžiai kinta, nes jau šiandien, pagal Vyriausybės pritarus (2001) *Apskričių teritorinės reformos kryptis* ir regionų suskirstymą pagal etninės kultūros identiteto ir istorijos bendrumą, Dzūkija apima Alytaus, Druskininkų, Elektrėnų, Ignalinos, Lazdijų, Šalčininkų, Širvintų, Švenčionių, Trakų, Varėnos, Vilniaus rajonus ir Visagino miestą. Kiek mažiau varijuoja kitų regionų ribos, tačiau ginčytini paribiai visada išlieka, kaip kad ir Šiaulių miesto pavyzdys - "ant rubežiaus". Minėtoje enciklopedijoje, atspindinčioje tarpukario Lietuvos tradicijas, "žemaičiai yra šiaurės vakarų lietuviai, gyvenantys Klaipėdos, Kretingos, Tauragės, Telšių, Mažeikių, didžiojoje dalyje Raseinių bei vakarinėje pusėje Šiaulių apskrities ir kalbantieji atskira tarme, o istoriškai - senosios Žemaičių žemės, vėliau seniūnijos bei titulinės kunigaikštijos gyventojai ir paties krašto pavadinimas." (Žemaičiai 1966:194) "Aukštaičiai - istoriškai bei geografiškai - tai rytinė Lietuvos dalis už Nevėžio ir Nemuno." (Aukštaičiai 1953: 428) Suvalkų, kaip atskiros grupės apibrėžimo šiame leidinyje nerasime (ši tendencija matoma ir tarpukario Lietuvos spaudoje, kur marijampoliečiai ir kiti Suvalkijos miestai neregionalizuojami), bet tai atstoja 1938 m. J. Totoraičio studija "Sūduvos- Suvalkijos istorija".

Apskričių teritorinės reformos kryptyse (joms yra pritarusi ir Valstybinė pminklosaugos komisija) Žemaitija siejama su Akmenės, Joniškio, Jurbarko, Kelmės, Klaipėdos, Kretingos, Mažeikių, Pakruojo, Plungės, Radviliškio, Raseinių, Rietavo, Skuodo, Šiaulių, Šilalės, Šilutės, Tauragės, Telšių rajonais. Aukštaitija – su Anykščių, Biržų, Kupiškio, Molėtų, Panevėžio, Rokiškio, Ukmergės, Utenos, Zarasų rajonais. Suvalkija (Sūduva) – su Birštono, Jonavos, Kalvarijos, Kauno, Kaišiadorių, Kėdainių, Marijampolės, Prienų, Šakių, Vilkaviškio rajonais.

Šis pateiktasis regionų padalijimas tėra vienas iš variantų, kurių šiandienai yra keletas. Jų skaičius rodo pačių ribų neapibrėžtumą, tačiau, nepaisant to, pagrindas išlieka tas pats. To patvirtinimas - iš XIX amžiaus ateinantys regionų įvaizdžiai.

Neo -regionalizmo laikotarpiu regionų kūrimo pagrindas lieka nepakitęs, tik siekiama kuo tiksliau, kuo tvirčiau jį pagrįsti. Tarkim, Dzūkijos atveju, sukūriamas herbas ir vėliava su aiškia nuoroda į

jotvingių ir Trakų kunigaikštystės paveldą, aktyviai pasisakoma už Dainavos vardo įtvirtinamą vietą įprastojo Dzūkijos (akivaizdu - Dainavos vardas senesnis, apima ir senesnę paveldą, kuriuo besiremiant tvirčiau atrodo ir pozicijos, kad ir santykių su Žemaitija).

Tolygi situacija su Suvalkija, kuriai norima 'priklijuoti' Sūduvos vardą, mat Suvalkų gubernija - caristinis palikimas, nors ir įtakojęs regionų formavimąsi. Suvalkijos atstovai Sūduvos pavadinimą įvardys autentiškesniu, o „autentiško“ paveldo konstravimas yra vienas svarbiausių regionų elito, inteligentų, aktyviausiai dalyvaujančių regionų kūrimo procese, tikslų.

Aukštaitijos padėtį geriausiai atskleidžia ši citata: „Ir tik paskutiniu metu dešimtmečiu, nusižiūrėjus į žemaičių sąjūdį, imta mąstyti plačiau nei administracinių vienetų ribos. Paaiškėjo, kad Aukštaitija neturi nei nusistovėjusių sienų <...>, nei veiksmingų bendrų institucijų, nei bendro traukos centro. Nors, pavyzdžiui, kultūros paveldo požiūriu Panevėžio ir Utenos apskritys gali lygintis su visa Žemaitija, bet iki šiol tai dažniausiai suvokiama kaip atskirų savivaldybių, bet ne visos Aukštaitijos paveldas. Tai nedovanotinas trumparegiškumas, nes nepanaudojamas vienas stipriausių regiono integracijos instrumentų.“ (Astramskas 2003: 65)

XIXa. pab.-XXa. antroje pusėje dažnai pabrėžiamas Lietuvos regionų kraštovaizdis, o kadangi tai itin lėtai kintantis reiškinys, tolygi situacija pastebima ir šiandien. „Dainavos kraštas turtingas miškais, ežerais, pelkėmis ir didžiuliais smėlio plotais.“ (Žavus Dainavos kraštas 1936:6) „Žemaičiai [garsūs savo – aut. pastaba] jūra, ežerais ir miškais. <...>Suvalkiečiai- lygumomis ir miškais. <...>Aukštaičiai didžiuojasi savo gražiomis gamtos vietovėmis, ežerais ir mineraliniais šaltiniais.“ (Baidotas 1933: 3,8) Ne ką skiriasi ir dabar regionų identifikuojamas kraštovaizdis: „Dzūkija yra gražių pušynų, kalnelių ir smėlėtų žemių regionas. Yra posakis, kuris apibrėžia šio krašto neturtą: jei ne grybai ir ne uogos, dzūkų mergos būtų nuogos.“ „Aukštaitija - senovinių miškų ir gražių ežerų žemė“, Suvalkija - derlingos lygumos, pritaškuotos sodybų, apsuptų medžiais“ ir „Žemaitija - visa centrinė Žemaitija matoma nuo Šatrijos kalno.“ (Lithuanian roots 1996)

Kalbant apie tradicinį regionalizmą Lietuvoje, matome jo raidos neišbaigtumą ir dabar tegalime spėlioti, kaip toliau būtų besivystęs regioninis formavimasis, nes prasidėjus sovietiniam laikotarpiui akivaizdu, jog regionalizmo apraiškos yra nepageidautinos, nors 1940 m. į lietuvius kreipiamasi dar per regionus (kas dar sykį patvirtina regionalios tarpukario valstybės buvimą). Tai iliustruoja antraštės laikraščiuose: „Suvalkiečiai dar tebegyvena audringo džiaugsmo nuotaikomis“ (išlaisvinti iš Smetonos – jungo) (Lietuvos aidas [toliau- LA – į santrumpas], 1940 m. Nr. 301), „Dzūkų liaudies triumfas Alytuje“ (LA, 1940, Nr. 309), „Seimo rinkimų nuotaikos Žemaitijoje. Toks jau, mat, žemaičių būdas“ (LA, 1940, Nr. 330) ir pan.

Dėl sovietinės politikos (urbanizacijos, kolektyvizacijos ir pan.) skaudžiai nukentėjo Lietuvos regionai ir apskritys regioninė kultūra bei savimonė. Buvo užgniaužti regioninės, civilizacinės įvairovės bei sociokultūrinio multidimensionalumo pradai (apie jų svarbą kultūros kūrimo procese jau buvo

kalbėta). (Donskis 1995: 173) Visgi sovietinis laikotarpis Lietuvoje yra itin svarbus kalbant apie valstybinės paveldosaugos ir regionų teritorinio planavimo raidą. Lietuvos regioninės politikos pradmenys, anot P. Kavaliausko, siekia mūsų amžiaus 6- ojo deš. vidurį, kada tuometinėje Sovietų Sąjungoje prasidėjo vadinamasis 'atšilimo' laikotarpis, išsiskyręs ypatingu dėmesiu teritorinio valdymo principui bei bandymais jį įgyvendinti.³¹ (Kavaliauskas 2000: 41)

1962- 1964 m. parengtas tolygaus rajoninių centrų išdėstymo planas laikytinas Lietuvos regionų teritorinio planavimo pradžia. Pasiūlyti pirmieji regionalizavimo projektai, formavosi kompleksinis rajoninis planavimas ir jo teorija. Tai sutampa su neo- regionalizmo pobūdžiu: sovietmečiu regioninis planavimas buvo matomas kaip būdas kontroliuoti industrializacijos ir urbanizacijos procesus. Lietuvoje regionų planuotojai išvystė savo regioninio planavimo modelį, įtakotą progresyvių miesto planuotojų iš socialistinių šalių, ypač Čekoslovakijos. (Drėmaitė 2003:81)

3. “Kraštovaizdinės” paveldo sampratos įtvirtinimas Lietuvos paveldosaugos sistemoje

Čia turima omeny jau aptartoji paveldo samprata, kilusi iš gamtinio ir kraštovaizdžio apsaugos nuostatų, lygiagrečiai besiformavusi tiek Vokietijoje, tiek JAV. Ši samprata orientuojasi į teritorijų kaip vientisų, sisteminių darinių vertę, gamtinės ir kultūrinės žmogaus aplinkos neatsiejamumą, į kultūros paveldo apsaugą kaip kultūros ekologiją, pagal kurią kultūros paveldas yra tautos kultūros, savasties ištekliai, tapatumo pagrindas ir jos tęstinumo garantas, o istorinė kultūrinė (tradicinė) aplinka turi būti saugoma kaip žmogaus kasdieninė terpė. (Bražėnaitė- Dijokienė 2000) J. Markevičienė šią sampratą įvardija aplinkosaugine- gyvosios aplinkos apsauga. Šios apsaugos vaidmuo nuo seno tekdavo tradicijai, perduodamai iš kartos į kartą. Taigi ir šios sampratos ištakos matomos XIX- XX a., kada sparčiai nykstant tradicijoms prasidėjo sparti istorinės gyvenamosios aplinkos charakterio erozija. (Markevičienė 1999: 21)

R. Čepaitienė šią paveldo sampratą įvardija “kraštovaizdine” arba “ekotopine” (paveldas kaip kasdienio gyvenimo dalis).Lietuvoje, anot Čepaitienės, ekotopinės paveldo koncepcijos ištakos glūdi gamtos apsaugoje. Būtent šia samprata pagrįstas 1993 m. priimtas *Saugomų teritorijų įstatymas*, besiremiantis UNESCO *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencija*. Kuris nors ir parengęs prielaidas teritorijų planavimo principams paveldosaugoje, nesulaukė tinkamos paramos kituose Lietuvos paveldo apsaugos vykdymui svarbesniuose įstatymuose.(Čepaitienė 2003) Panašiai padėtį vertina ir daugiausiai prie taip vadinamos ekotopinės paveldo koncepcijos formavimo Lietuvoje prisidėjęs Jurgis Bučas, konstatuodamas, kad dabartinė Lietuvos teisinė bazė nėra peraugusi 1972 m. elgsenos su vertybėmis, tuo pačiu ir elementinės selekcijos slenkščio ir netenkina integruotos paveldosaugos

³¹ Lietuva tuo metu buvo pripažinta kaip regionas ir turėjo atskirą liaudies ūkio tarybą (savnarchozą). Čia matoma akivaizdi paralelė šiuolaikinei situacijai, kada Lietuva Europos Sąjungos sudėtyje įvardijama kaip I laipsnio regionas.

nuostatų. (Bučas 2001: 24) Anot autoriaus, „<...>nėra vietose saugotinių vertybių teritorinės ir aksiologinės sistemos teorinių bei teisinių pagrindų: nacionalinių nuostatų, sisteminės atrankos principų, kompleksinio vertinimo kriterijų, atitinkančių mažųjų tautų ir valstybių interesus integracijos į ES aplinkybėmis.“(Bučas 2001:24) Taigi nenuostabu, kad ir kalbamos teorijos pasekėjų ir atstovų, prisidedančių prie šios teorijos formavimo, Lietuvoje nėra tiek daug. O tarp esančių, nedaug terasime ją atstovaujančių akademiniam lygmenyje, tuo tarpu kai, pavyzdžiui, Ričardas Stulpinas užsiima daugiau praktiniu to įgyvendinimu, todėl jo teoriniai samprotavimai nėra plačiau išplėtoti. Nepaisant to, R. Stulpinas, siekdamas teoriškai apibrėžti sisteminės paveldosaugos sampratos gaires, kvestionavo elementinį požiūrį, gajų Lietuvos paveldosaugos praktikoje. Jis atkreipia dėmesį į keturias sferas, per kurias pasireiškia žmogaus sąlytis su aplinka: 1) piliakalniai; 2) kaimo kultūra; 3) dvarų kultūra; 4) miestų kultūra. Šių sferų akcentavimas paveldosaugos sistemoje leistų įtvirtinti sisteminės paveldosaugos principus. Taigi efektyvios paveldosaugos pagrindas - bendro kultūros karkaso, apimančio visas išvardintąsias sritis, parengimas. Šioje sistemoje svarbiausias akcentas tenka būtent gamtos ir visuomenės sąveikai, ko pasekoje, anot R. Stulpino, per kultūrą gamta tampa sukultūrinta gamta, o visuomenė-visuomene gamtoje. (Stulpinas 1993: 8)

Pagrindinis integraliosios paveldosaugos koncepcijos šalininkas Lietuvoje - J. Bučas, kuris, remdamasis pasaulinėmis tendencijomis, siūlo įgyvendinti Lietuvoje kultūros ir gamtos saugojimą suvienytomis pastangomis, tuo pačiu sujungiant aplinkosaugą ir aplinkotvarką pagal subalansuotos raidos koncepciją, atsižvelgiant į regioninės plėtros interesus. Ši autoriaus mintis puikiai tinka šios dalies apibendrinimui ir galimai tolesnei idėjos plėtočiai, anot R. Čepaitienės, išskiriant ateities paveldosaugos paradigmą - *globaliąją aplinkosaugą*, neatskiriamai pripažįstančią tiek kultūros, tiek gamtos paveldo vertes, kaip pagrindą tiek disciplinos, tiek visuomenės raidai. (Čepaitienė 2004) “Integruota paveldosauga- tai gamtosaugos ir kultūros vertybių apsaugos bendrų veiksmų veikla siekiant išsaugoti ir panaudoti kultūros ir gamtos paveldo vertybes kaip valstybės turtą ir kraštotvarkos išteklius. Šia veikla siekiama: 1) suvienyti gamtos ir kultūros vertybių apsaugos teisinės ir administracinės pastangas išsaugoti praeities vertybes; 2) įtraukti praeities vertybes į aktyvų visuomenės gyvenimą ir krašto tvarkymą planavimo, projektavimo bei kitomis praktinės veiklos priemonėmis.” (Bučas 2001:78)

Deja, tenka pastebėti, kad kol kas integraliosios paveldosaugos koncepcija realybėje neveikia, tai įrodo saugomose teritorijose išsivyravęs požiūris į kultūros paveldo apsaugą, kurį atspindi ir tai, jog Valstybinėje Saugomų Teritorijų Tarnyboje nėra nė vieno žmogaus, atsakingo už kultūros paveldo apsaugą, kaip tuo tarpu gamtos apsaugai teikiamas itin didelis dėmesys. Saugomose teritorijose dirbantys kultūros specialistai, įvardijami kultūrologais (itin diskutuotinas pareigybės įvardijimas), praktiškai nėra kuruojami. Kultūros ministerijos Saugomų teritorijų ir paveldo apsaugos skyrius kuruoja vien istorinius nacionalinius ir istorinius regioninius parkus, likusiesiems tvirtina tvarkymo planus.

Tokią situaciją galime įvertinti kaip nepakankamą kultūrinės vertės regioninio pagrindo gamtinėse teritorijose akcentavimą. Didžia dalimi tai tarpdisciplininio požiūrio nebuvimo pasekmė, tiek ekologai, tiek kultūros specialistai pasitenkina tik savųjų sričių išmanymu ir savųjų interesų gynimu.

3.1. Gamtos ir kultūros paveldo teritorijų apsauga Lietuvoje

5 lentelė Saugomų teritorijų sistemos raidos epochos

Laikotarpis	Pagrindiniai bruožai	Saugomų teritorijų raidos rezultatas
Senasis baltų	Gamta, jos fenomenai ir objektai yra dievinami. Vyrauja sakralinė teritorijų saugojimo tradicija	Šventų miškų ir garbinamų šventų medžių, akmenų ar kitų gamtinių objektų saugojimo tradicija
Feodalinis	Vartojimo interesai pakeitė šventumo motyvus aplinkos apsaugoje. Atsirado poreikis bajorų medžioklėms.	Suformuoti miškų tinklai, taip vadinamos “medžiojimo” teritorijos, praktiškai niekam daugiau nebenaudojamos.
Tarpukario Lietuva	Aplinkos apsaugos idėjos, besiremiančios gamtos ir kultūros atskirumu ir pavienių objektų išsaugojimo būtinumu. Prasideda diskusija dėl specialių saugomų teritorijų poreikio, pirmiausia griežtų rezervatų ir nacionalinių parkų.	Įkurti pirmieji griežti Žuvinto, Kiauneliškio ir Kamšos gamtos rezervatai.
Ankstyvasis sovietmetis (iki 1960)	Teritorinių aplinkos apsaugos organizavimo formų paieška ir saugomų teritorijų formavimo pradžia. Lietuva buvo ypač paveikta Sovietų Sąjungoje vyravusių tendencijų. Saugomų teritorijų raidoje vyravo medžiojimo interesai.	1945 m. paskelbti pirmieji 8 gamtos rezervatai. Jie paskelbti siekiant atkurti medžiojamų paukščių ir žvėrių išteklius. 1948 m. šie rezervatai buvo performuoti į medžiojimo rezervatus arba buvo panaikinti. 1954 m. suformuotas medžiojimo rezervatų tinklas.
Vėlyvasis sovietmetis	Suformuotas pagrindas dabartiniams Lietuvos saugomų teritorijų tinklui. Tai buvo vienas geriausių periodų saugomų teritorijų sistemos raidoje. Pirmasis Lietuvos (1959m.) <i>Gamtos apsaugos įstatymas</i> numatė pagrindines saugomų teritorijų kategorijas ir režimus.	1960m. įsteigti pirmieji gamtos ir kraštovaizdžio rezervatai. Išplėstas gamtos rezervatų tinklas; apibrėžtos Gamtinio karkaso idėja, integruotų saugomų teritorijų ir jų teritorinio vystymosi sampratos; įteisinta gamtos paminklo kategorija.
Dabartis	Užbaigimas to, kas buvo patvirtinta, įteisinta ankstesniais periodais. Priimtas <i>Saugomų teritorijų įstatymas</i> (1993, 2001) žymi naują etapą saugomų teritorijų raidoje. Suformuota saugomų teritorijų administracijos sistema.	1991 m. pabaigtas formuoti Lietuvos nacionalinių parkų tinklas, įteisinta regioninių parkų sistema ir išplėstas valstybinių rezervatų tinklas (1992), įsteigtas pirmas biosferos rezervatas, buvo prisijungta prie NATURA 2000 tinklo. Vertingiausias Lietuvos saugomos teritorijos pripažintos tarptautiniu mastu.

(Lentelė sudaryta pagal R. Baškytę 2003)

1918 m. po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo buvo pradėta steigti gamtiniai rezervatai. Seniausio Lietuvoje Žuvinto rezervato steigimo istorija prasidėjo ir labiausiai susijusi su žymiausio praėjusio šimtmečio gamtininko ornitologo, tuometinio Kauno Vytauto Didžiojo universiteto profesoriaus, Zoologijos katedros vedėjo Tado Ivanausko (1882 – 1970) veikla. Jo rūpesčiu, siekiant išsaugoti nykstančius vandens paukščius, Žemės ūkio ministerija nusavino Žuvinto ežerą iš privačių asmenų ir 1937 m. jį perdavė Kauno universiteto Matematikos - gamtos mokslų fakultetui. Tuo pačiu Žuvinto ežere nuo 1937 metų buvo įvestas rezervato režimas: ežere ir jo apylinkėse 1 km atstumu uždrausta medžioti paukščius ir žinduolius. Okupavus Lietuvą, 1940 m. spalio 1 d. Žuvintas prarado rezervato statusą. Tačiau jau 1946 vasario 5 d. Lietuvos SSR Liaudies Komisarų nutarimu Mokslų akademija įpareigojama „įsteigti rezervatą Žuvinto rajone, kuris apimtų Žuvinto ežerą ir vakarinės apylinkės pelkę su miškeliu“. (Žuvinto biosferos...)

Taigi Lietuvoje pradėta kurti saugomų teritorijų sistema, vėliau išplėsta ir dabar atitinkanti anksčiau apibrėžtus IUCN Saugomų teritorijų tipus.

4 lent. Santykis tarp Lietuvos saugomų sistemų ir IUCN kategorijų

Saugomų teritorijų tipai Lietuvoje	Atitinkamos IUCN kategorijos
Griežti gamtos rezervatai	I
Nacionaliniai parkai	II ar V
Gamtos rezervatai	IV
Regioniniai parkai	V

(Lentelė parengta pagal R. Baškytę 2003)

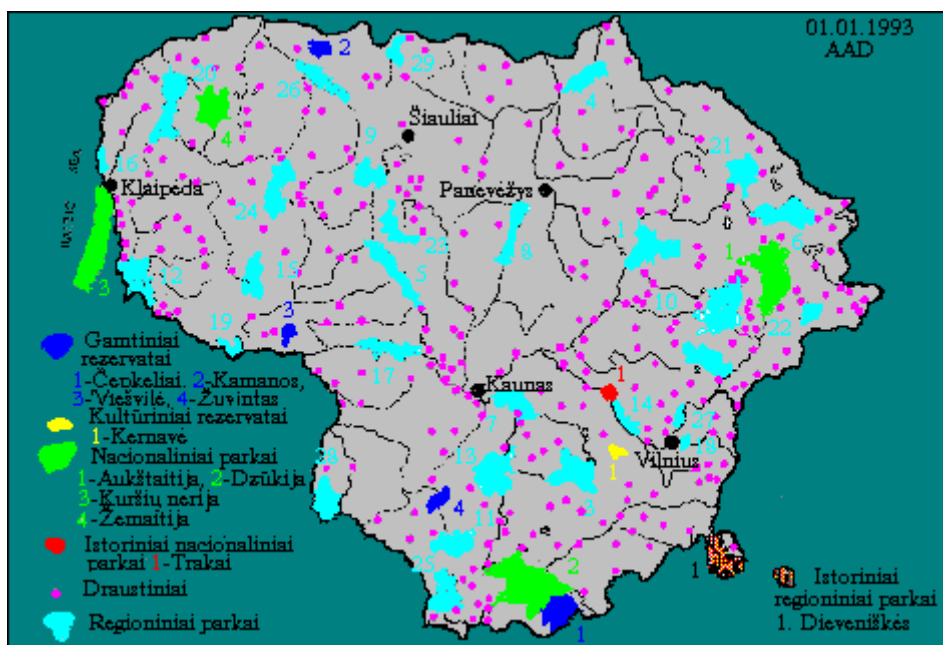
Pirmojo Lietuvos nacionalinio parko- Aukštaitijos istorija prasideda nuo 1960m. , kai tuometinė šalies vyriausybė Česlovo Kudabos rūpesčiu įsteigė Ignalinos kraštovaizdžio draustinį. 1960- 1975 m. buvo įsteigta beveik šimtas draustinių, tuo metu sudariusių 2 % Lietuvos teritorijos. Reminatis G. Daniulaičio, P. Kavaliausko, I. Normanto, V. Stausko parengtu projektu 1974 m. įkurtas pirmasis nacionalinis parkas Lietuvoje, apimantis Ignalinos kraštovaizdžio, Ažvinčių botaninį- zoologinį draustinį su gretimomis teritorijomis ir etnografiniais kaimais. (Tai buvo trečiasis nacionalinis parkas Sovietų Sąjungoje). (Aukštaitis 1996) Nuo 1990 m. šiam parkui suteiktas Aukštaitijos vardas.

1969 m. ieškant geriausiai mūsų sąlygas atitinkančios nacionalinio parko sampratos, buvo pasirinktas europietiškas jo variantas, kuriame konservacinė kraštovaizdžio apsauga derinama su ribotu rekreaciniu naudojimu ir griežtai reglamentuota ūkine veikla. (Kavaliauskas 1999:71) Priimtojoje sampratoje ypatingas dėmesys skiriamas etnokultūros ir istorijos apsaugai, tuo ši koncepcija skiriasi nuo jau aptartosios amerikietiškosios - grynai gamtosauginės sampratos. Bet tai, kad šalyje lygiagrečiai pradėti formuoti ir istoriniai nacionaliniai parkai, skirti kultūros paveldo apsaugai, primena JAV patirtį (beje tokio tipo parkai yra tik JAV), kada istorinių nacionalinių parkų sistemos formavimas reiškė

kultūros ir gamtos paveldo apsaugos atskirtį. Vertinant šiandieninę situaciją, nuogastavimai pasitvirtina: istoriniai nacionaliniai parkai priklauso ne VSTT, bet Kultūros ministerijai, taip organizaciniame paveldo apsaugos lygmenyje aiškiai pasiskirstant sferomis.

Lietuvoje yra įsteigti keturi nacionaliniai parkai: Aukštaitijos, Dzūkijos, Žemaitijos ir Kuršių Nerijos ir vienas istorinis nacionalinis parkas- Trakų³². “Nacionaliniai parkai - saugomos teritorijos, įsteigtos nacionalinės svarbos gamtiniam ir kultūriniam kraštovaizdžiui, reprezentuojančiam šalies etnokultūrinių sričių gamtos bei kultūros savitumus, saugoti ir tvarkyti. Istorinių Lietuvos valstybingumo centrų kultūriniam kompleksams ir jų gamtinei aplinkai išsaugoti steigiami istoriniai nacionaliniai parkai”. (Lietuvos Respublikos Saugomų...2001)

2 žemėlapis Saugomos teritorijos Lietuvoje (Saugomos teritorijos...2003)

1- Anykščiai 2- Asveja 3- Aukštadvaris 4- Biržai 5- Dubysa 6- Gražutė 7- Kauno marios
8- Krekenava 9- Kurtuvėnai 10- Labanoras 11- Meteliai 12- Nemuno delta 13- Nemuno kilpos
14- Neris 15- Pagramantė 16- Pajūris 17- Panemuniai 18- Pavilniai 19- Rambynas 20- Salantai
21- Šartai 22- Sirvėta 23- Tytuvėnai 24- Varniai 25- Veisiejai 26- Venta 27- Verkiai 28- Vištytis
29- Žagare

Vėlgi pasitelkus paveldo kaip erdvinio fenomeno konceptą, įdomu apžvelgti, kaip gi veikia ši etnokultūrinių sričių čia apibrėžtų kaip regionai kategorija?

Šiuo metu galima konstatuoti, kad saugomos kultūros paveldo teritorijos neatspindi visų etnokultūrinių sričių savitumo, nereprezentuoja kai kurių regionų (Mažosios Lietuvos, Suvalkijos) kultūrinio kraštovaizdžio. O ir turimi nacionaliniai parkai atspindi ne iš visus regionus, o tik jų dalis,

³² Greitu laiku bus įsteigtas ir antrasis istorinis nacionalinis parkas vietoje Varnių regioninio parko, kurio teritorija saugomų teritorijų steigimosi pradžioje buvo numatyta Žemaitijos nacionaliniam parkui.

galimas pavadinti paveldo regionais. Žinoma, regionai ne visuomet yra ir nebūtinai privalo būti vientisi paveldo atžvilgiu, vientisumas daugiau ar mažiau pasireiškia etnokultūriniu aspektu, o apskritai juose galima išskirti kelias paveldo sritis, paveldo regionus, nes paveldas nėra vienintelis regionų formavimosi atskaitos taškas, juo labiau, kad akcentavus jo procesualumą, taigi, kitimą laike, išsaugantį tvaresnius rėmus, nei besimodifikuojantį dėl kaimyninių įtakų ir kitų objektyvių veiksnių turinį. Tam tikras paveldas gali kondensuotis tarkim mažiau išorinių jėgų veikiamose zonose, pvz.: Dzūkijos nacionalinis parkas apima “labiausiai dzūkišką” ir dzūkų paveldą, geriausiai išsaugojusią Dzūkijos dalį, dėl jos uždarmo natūralių gamtinių ribų pagalba. Tačiau jis neapims ežeringosios Dzūkijos paveldo, ko pasekoje pats regionas imamas suvokti gana vienapusiškai.

Kiekvienas nacionalinis parkas turi savo veidą. Architektūros profesorius V. Stauskas išskiria tokias pagrindines parkų įvaizdžių dalis, turėsiančias būti veiksmingomis turizmo pasiūloje:

Žemaitijos NP: kalvų, laukų ir ežerų mozaika, stipri religinė dvasia kaime. Labai gyvos folkloro tradicijos;

Aukštaitijos NP: daugybės ežerų ir kalvų “dvasia”. Vandens turizmas, senųjų kaimų romantika;

Dzūkijos NP: galingų pušynų ir Nemuno slėnių “dvasia”. Grybų sostinė. Liaudies amatai, miškininkų tradicijos ir kaimai nedidelių upelių slėniuose. (Stauskas 2000:41)

Nacionaliniame plėtros plane, 2004- 2006 metams išskirti šalies regionai, turintys palankiausias sąlygas turizmo plėtrai: 1) Vilniaus- Trakų; 2) Rytų Aukštaitijos ežerų; 3) Pietryčių Lietuvos miškų ir ežerų; 4) Pajūrio; 5) Žemaitijos aukštumų; 6) Nemuno vidurupio turistinė zona. Panašias zonas išskiria ir J. Bučas. (Bučas, 2001: 218)

Kita Lietuvos saugomų teritorijų kategorija - regioniniai parkai – “saugomos teritorijos, įsteigtos gamtiniu, kultūriniu ir rekreaciniu požiūriais regioninės svarbos kraštovaizdžiui ir ekosistemoms saugoti, jų rekreaciniam bei ūkiniam naudojimui reglamentuoti. Istoriskai vertingiausiems regioniniams kultūriniais kompleksams bei jų gamtinei aplinkai išsaugoti steigiami istoriniai regioniniai parkai.” (Lietuvos Respublikos Saugomų...2001)

Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme numatyta: “Kultūros paveldo vietovių apsaugai *Saugomų teritorijų įstatymo* nustatyta tvarka steigiami istoriniai nacionaliniai parkai, istoriniai regioniniai parkai, kultūriniai rezervatai ir kultūriniai draustiniai. Senamiesčių, istorinių miestų ir miestelių dalių, etnokultūrinių kaimų ir kitų gyvenamųjų vietovių ar jų dalių apsaugai taikomas kultūrinių draustinių statusas.” (Lietuvos Respublikos Nekilnojamojo...) Taigi ir naujojoje įstatymo redakcijoje toliau įteisinama atskirtis tarp kultūros ir gamtos saugomų teritorijų.

Regioninių parkų atsiradimą Lietuvoje, anot P. Kavaliausko, nulėmė tai, jog ilgą laiką egzistavusi kraštovaizdžių draustinių, įsteigtų vaizdingiems kraštovaizdžio kompleksams išsaugoti, rekreacinis bei ūkinis režimas neatitiko ir negalėjo atitikti draustiniams keliamų reikalavimų. (Kavaliauskas1999: 71)

4 lent. Tarptautinės svarbos Lietuvos saugomos teritorijos

Pasaulio paveldo vietos UNESCO	Ramsar vietos	Baltijos jūros saugomų teritorijų sistema HELCOM
Vilniaus senamiestis (1994)	Čepkelių rezervatas (1993)	Kuršių Nerijos Nacionalinis parkas
Kuršių Nerijos Nacionalinis parkas (2000)	Kamanų rezervatas (1993)	Pajūrio regioninis parkas
Kernavės valstybinis rezervatas (2004)	Viešvilės rezervatas (1993)	Nemuno deltos regioninis parkas
Trakų istorinis nacionalinis parkas (pasiūlytas)	Žuvinto rezervatas (1993)	
	Nemuno deltos regioninis parkas (1993)	
	5 pasiūlytos	

(Lentelė sudaryta pagal R. Baškytę 2003)

Tenka pripažinti, kad Lietuvos nacionaliniuose ir regioniniuose parkuose daugiausia dėmesio skiriama gamtos vertybių saugojimui ir propagavimui. Apie parko kultūrinį kraštovaizdį, jame esantį kultūros paveldą bei jo vertybių apsaugą tėra parašytas vienas mokslinis leidinys - J. Bučo “Kuršių nerijos nacionalinis parkas”, atsiradęs vietovės įtraukimo į Pasaulio Paveldo Sąrašą proga.

Dviejų valstybių, Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos (tai irgi yra šio kraštovaizdžio išskirtinumas), teritorijoje esantis išskirtinis žmogaus ir gamtos kūrinys – Kuršių nerija – į UNESCO pasaulio paveldo sąrašą buvo įrašytas 2000 m. gruodžio mėnesį. Pagal PPK patvirtintas kultūrinių kraštovaizdžių kategorijas, Kuršių nerijos kraštovaizdis priskirtinas tikslingai suformuotiems kultūriniais kraštovaizdžiams su aktyvia asociatyvine raiška ir su ryškiai išsiskiriančiomis gyvosiomis bei “mirusiomis” vietovėmis ir vietomis. (Bučas 2001: 202)

3.2. Lietuvos integraliosios paveldosaugos analizė teisiniu aspektu

Dauguma su kultūros paveldu susijusių tarptautinių dokumentų pabrėžia svarbą kultūros vertybių integravimo į valstybių, regionų ir vietos bendruomenių socialinius ir ekonominius siekius. Europos Tarybos Helsinkio deklaracija “*Dėl kultūros paveldo išsaugojimo Europoje politinės svarbos*” (1996) teigia, jog “reikia suderinti paveldo apsaugos, teritorinio planavimo ir urbanistikos politiką.” Ten pat rašoma, jog “Kultūrinio turizmo plėtojimas gali prisidėti prie regionų atgimimo ir klestėjimo<...>.” (Europos Tarybos Helsinkio deklaracija...1996) Šiame dokumente ypač pabrėžiamas kultūrinio turizmo plėtojimas, kuris gali taip pat prisidėti prie regionų atgimimo ir klestėjimo³³. Kultūros paveldo vadyba yra

³³ Tai akcentuojama ir Lietuvos Respublikos teritorijos bendrajame plane, kuriame teigiama, kad kultūros paveldo išsaugojimo rėmimas turi būti derinamas ir su nacionaline bei kultūrinio turizmo, agroturizmo programomis.

vienas iš trijų svarbiausių principų Europos regioninės raidos politikoje, kuri yra įtraukta į Europos, nacionalinės, regioninės ir smulkios regioninės raidos projektus.

Lietuvos Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas taip apibrėžia kultūrinį kraštovaizdį: “Kultūrinis kraštovaizdis – žmogaus veiklos sukurtas ir jo sambūvį su aplinka atspindintis kraštovaizdis” (Lietuvos Respublikos Nekilnojamojo...2004:11). 20 straipsnis: “Rengiamuose Lietuvos Respublikos, jos regionų ar vietovių teritorinio planavimo dokumentuose turi būti numatytos nekilnojamųjų kultūros vertybių saugojimo ir integravimo į visuomenės gyvenimą priemonės.” Iš to seka, kad mūsų klausimui aptarti svarbūs bus ir *LR Saugomų teritorijų įstatymas* ir *LR Teritorijų planavimo įstatymas*.

Viena iš svarbiausių Saugomų teritorijų paskirčių: gamtinių ir kultūros paveldo kompleksų bei objektų apsauga. Saugomų teritorijų sistemą sudaro: išsaugančios (konservacinės) teritorijos (rezervatai, draustiniai, saugomi kraštovaizdžio objektai); apsaugančios (prezervacinės) teritorijos; Gamtos išteklius atkuriančios (rekuperacinės) teritorijos ir kompleksinės paskirties (integracinės) saugomos teritorijos (valstybiniai parkai, biosferos monitoringo teritorijos).

Iš visų išvardintų regioninei paveldosaugai aktualiausi būtų valstybiniai parkai, dar besiskirstantys į nacionalinius ir regioninius parkus. Jų viena iš paskirčių: propaguoti ir remti Lietuvos regionų tradicinę gyvenimą. “Nacionaliniai parkai- steigiami nacionalinės svarbos kraštovaizdžio kompleksams bei antropoekosistemoms, reprezentuojančioms Lietuvos Respublikos etnokultūrinių sričių gamtinius bei kultūrinius savitumus, saugoti, tvarkyti ir jų naudojimui reguliuoti.” Regioniniai parkai- steigiami gamtiniu, kultūriniu ir rekreaciniu požiūriais regioninės svarbos kraštovaizdžio kompleksams ir ekosistemoms saugoti, jų rekreaciniam bei ūkiniam naudojimui reguliuoti. Juose vykdomos veiklos tikslas –kultūrinio kraštovaizdžio apsauga krašto gamtos, kultūros ir istorijos pažinimo tikslais.”³⁴

Taigi regioninių parkų sistema turi reprezentuoti gamtos ir žmogaus veiklos tvaraus santykio raidą, o pagrindinė priemonė jos tęstinumui garantuoti yra tradicinės gyvenimos ir veiklos propagavimas bei skatinimas. Sąvoka “tradicinė gyvenima“ apima ne tik verslus, buitį, bet ir architektūrinių bei aplinkos tvarkymo tradicijų tęstinumą. Savitą kultūrinį kraštovaizdį formuoja tradicinė žemėvalda, senasis gyvenviečių bei sodybų išsidėstymas, tik tai vietai būdinga senųjų pastatų išvaizda. (Kamičaitytė 2000)

Saugomų teritorijų įstatyme teigiama, kad “saugomų teritorijų steigimas derinamas su teritorinio planavimo dokumentų rengimą koordinuojančia institucija, valstybės žemėtvarkos tarnyba, taip pat su savivaldybėmis.” (LR Saugomų teritorijų...1993)

Anot R. Baškytės (dabartinės VSTT direktorės), integralioji apsauga Lietuvoje prasideda nuo parengimo bendrųjų (integruotų) planų nacionaliniame (bendras šalies planas), regioniniame (bendri apskričių planai) ar lokaliniam (bendri miestų, administracinių rajonų planai) lygmenyje. (Baškytė 2003:

³⁴ Tenka pastebėti, kad regiono sąvoka čia nereiškia etnokultūrinio regiono, kuris įvardijamas etnokultūrine sritimi, nes pagal LR regioninės plėtros įstatymą regionas yra apskritis. Šiandien esančių 10 apskričių sudaro administracinę Lietuvos sistemą. O stojant į Europos Sąjungą, Lietuva suvokiama kaip vienas regionas.

32) Bendrieji planai yra pagrindiniai dokumentai šalies ar regioniniam vystymuisi ir apsaugai. Planavimo procese susiduriama su problema, kad kraštotvarkos, darnaus vystymosi diegimo specialistai daugeliu atvejų atėję iš gamtos ar technikos mokslų, į kultūrą žiūri kaip į paraštės reiškinį ir neskiria jai deramo dėmesio. Tuo tarpu humanitarinių mokslų atstovai dažnai nepasirengę dalyvauti tokių procesų planavime arba tik neseniai įsitraukė į šį procesą.

Šiuo požiūriu svarbus yra: *Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymas* (1995 m., pataisymai 1997, 2000 m.) Čia “teritorijų planavimas - kraštotvarkos reguliavimo procesas ir procedūra teritorijos ir žemės naudojimo tikslinei paskirčiai, prioritetams, aplinkosaugos, paminklosaugos ir kitoms sąlygoms nustatyti<...>.” Vienas tikslų: “saugoti, racionaliai naudoti ir atkurti gamtos išteklius, gamtos ir kultūros paveldo vertybes, tarp jų ir rekreacijos išteklius.<...> Nustatant konkrečių teritorijų planavimo tikslus, būtina atsižvelgti į jų ypatumus (geografinę padėtį, geologines sąlygas, sukultūrinimo laipsnį, užstatymo tankį ir kt.), urbanistikos, architektūros, techninius, gamtosaugos, paminklosaugos ir kitus reikalavimus, žemės ir kito nekilnojamojo turto savininkų teises, valstybės saugumo ir gynybos poreikius.”(*Lietuvos Respublikos Teritorijų...1995*) Svarbu atkreipti dėmesį į kraštotvarkos sąvokos apibrėžimą. Šiame įstatyme ji suprantama kaip priemonių žmonių veiklai teritorijoje organizuoti, socialinei, ekonominei, ekologiškai politikai bei kultūriniam kraštovaizdžiui formuoti visuma.

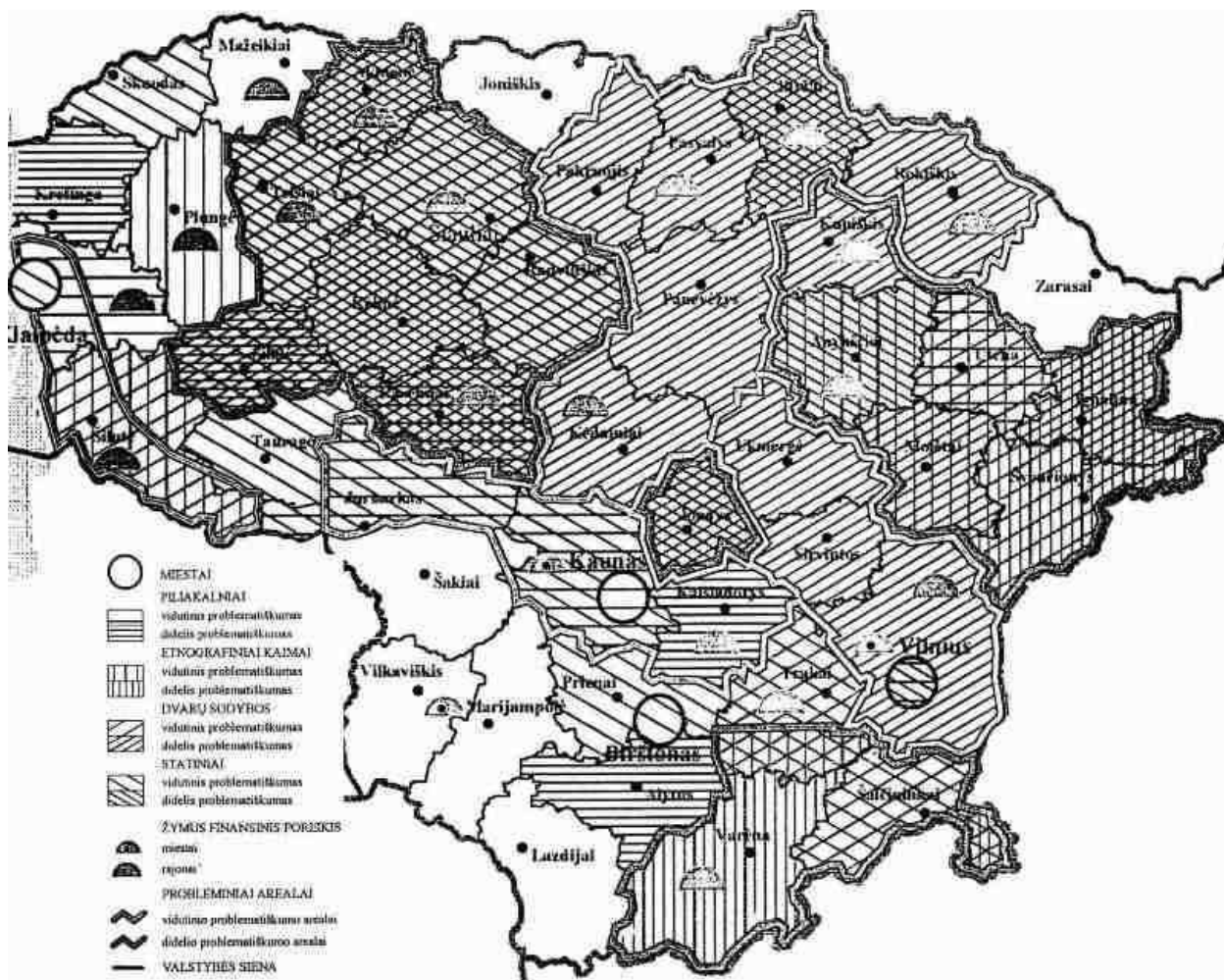
Šio įstatymo pagrindu turime *Lietuvos Respublikos teritorijos bendrąjį planą*, rengtą nuo 1993 metų, patvirtintą Lietuvos Respublikos Seimo nutrimu 2002 m. spalio 29d., galiosiantį iki 2020 m. Jame atsispindi ir Lietuvos regioninės paveldosaugos principai. 22 straipsnis: “Kultūrinės paminklotvarkos politiką rekomenduojama erdviškai diferencijuoti ir pagal išlikusių istoriškai susiklosčiusio agrarinio kraštovaizdžio struktūrų bei etnokultūrinių regionų ir subregionų ribas.” (*Lietuvos Respublikos Teritorijos...2002*)

Svarstymo etape Lietuvos bendrajame plane buvo siūloma regioninės politikos būtinųjų struktūrinių fondų sistemoje įtraukti ir Kultūros paveldo bei etnokultūrinio identiteto apsaugos fondą (Regioninėje ES politikoje neturintį atitiktens). Numatytos fondo tikslinės paskirtys: 1) kultūros paveldo arealų tvarkymo režimas, 2) etnokultūrinių arealų palaikymo režimas, 3) kraštovaizdžio regioninio identiteto palaikymo režimas, 4) gyventojų vietovių tinklo regioninio savitumo palaikymo režimas. (Kavaliauskas 2000: 45)

Patvirtintame bendrajame plane išskirti reikšmingiausiai nekilnojamųjų kultūros vertybių sancaupos arealai, remiantis archeologinio, architektūrinio- urbanistinio ir etnografinių kaimų paveldo išsidėstymu, neatspindi viso regioninio kultūros ir gamtos paveldo, kadangi apsiribojama materialiuoju paveldu, tačiau toks ir yra aptariamojo plano tikslas. Kadangi kalbame apie paminklų apsaugą, svarbu nustatyti paminklosaugos probleminius arealus, tai atlikta remiantis 1996- 1998m. duomenimis apie kultūros paminklų apskaitą bei fizinę būklę. (3 žemėl.) Tuo pačiu sudarytas Kultūros paveldo strateginis rajonavimas (4 žemėl.).

KULTŪROS PAVELDO PROBLEMINIAI AREALAI

LIETUVOS RESPUBLIKOS APLINKOS MINISTERIJA

2 žemėl. Lietuvos kultūros paveldo probleminiai arealai. (Rengėjas: UAB "Urbanis Iika", Schema paruošė: TP duomenų kadastro ir registro skyrius, Aplinkos ministerija.

KULTŪROS PAVELDO STRATEGINIS RAJONAVIMAS

LIETUVOS RESPUBLIKOS, APLINKOS MINISTERIJA

----- Strateginio rajono riba / su prioritetinėmis vertybių sankauptomis, jų vertė ir išsaugojimo perspektyva; (AS) Prioriteto charakteristikos:

A - archeologijos vertybių prioritetas. a - dalinis archeologijos vertybių prioritetas. U - urbanistikos objektu prioritetas, u - dalinis urbanistikos objektu prioritetas. S - statinių prioritetas. s - dalinis statinių prioritetas. D - dvarų prioritetas. d - dalinis dvarų prioritetas. E - etnografinių kaimų, sodybų prioritetas. e - dalinis etnografinių kaimų, sodybų prioritetas

3 žemėl. Kultūros paveldo strateginis rajonavimas. Rengėjas J. Glmža

1994 m. J. Minkevičius ir R. Stulpinas atliko teritorijos rajonavimo analizę pagal įvairius kriterijus (archeologinį, antropologinį, istorinį, administracinį, etnografinį, kultūrinį, architektūrinį ir pan.). Jie nustatė, kad etnokultūrinėms zonoms būdingos apytikrės ir negriežtos ribos, pasižyminčios atskirų požymių persipynimu gretimose zonose. Ir visgi iki XX a. antrosios pusės matomi ryškūs skirtumai (pagal savitus bruožus) tarp Lietuvos etnokultūrinių regionų. Kaip yra šiandien tegali parodyti regionų gyventojų apklausos, jų pačių apsisprendimas ir tapatinimasis su tam tikra teritorija. Tiek tarpukario, tiek

dabartinėje Lietuvoje išvelgiamas paveldosaugos idėjų kilimas, betarpiškai susijęs su identiteto išsaugojimo problemomis.

Visgi pabrėžtinai etninio paveldo pirmumas apibrėžiant regionus, tai įtakoja ir regioninės paveldo apsaugos kryptį Lietuvoje, pasidalinančią į dvi stovyklas; viena vertus, jau aptartoji saugomų teritorijų apsauga su ryškiu gamtos paveldo apsaugos pirmumo akcentavimu ir kita vertus, kultūros paveldo regioniniu principu apsauga. Antrosios stovyklos koncepcijos nešėjai - Seimui atsakinga Etninės kultūros globos taryba. 5 Tarybos nariai Taryboje atstovauja etnografiniams regionams. Regioniniai tarybos padaliniai turėtų padėti užtikrinti etnografinuose Lietuvos regionuose regionų etninės kultūros plėtrą, etninės kultūros objektų ir subjektų globą, etninės kultūros paveldo apsaugą, įtraukti į etninės kultūros veiklą visas suinteresuotas institucijas, visuomenines organizacijas ir vietas bendruomenę.

Atkreiptinas dėmesys ir į *Lietuvos tūkstantmečio programą*, į ją buvo įtraukta ir penkių Lietuvos regionų kultūros centrų sukūrimas. Tam numatyta restauruoti ir jų veiklai pritaikyti reikšmingus europinius architektūros ansamblius. Žemaitijos regiono kultūros centras planuojamas Plungės Oginskių versališkame rūmų ansamblyje, Aukštaitijos- Rokiškio dvaro pastatuose. Sūduvos regiono kultūros centras turėtų įsikurti Paežerių rūmuose (Vilkaviškis), o Dzūkijos regiono kultūros centras bus įkurtas baigiamame restauruoti Liškiavos dominikonų vienuolyno ansamblyje. Mažosios Lietuvos regiono kultūros centras kuriasi Šilutės Scheu'jaus dvaro rekonstruojamame ansamblyje. Anot, R. Budrio, šie istorinių regionų kultūros centrai įgyvendins įvairiapusiškas kultūros paveldo puoselėjimo ir aktualinimo programas, pristatančias regiono kultūros tradicijos savitumą ir vertę. Restauruojamuose rūmų ir vienuolyno ansambliuose bus atkurti istoriniai interjerai, kuriuose įsikurs pastovios muziejinės ekspozicijos ir kilnojamųjų parodų salės, bus rengiami įvairūs renginiai, įkurti kultūrinio turizmo informacijos biurai. (Valužienė 2002:6) Pastarieji kultūros centrai - ateities klausimas.

Valstybiniu lygmeniu, Kultūros vertybių apsaugos departamentas turi savo padalinius Lietuvos apskrityse, o jau minėtieji valstybiniai parkai užsiima regioninio integralaus paveldo apsauga (tik apimanti kiek per siauras teritorines regioninio paveldo sancaupų ribas). Visgi iškyla klausimas, ar administracinės ribos yra būtinos vykdyti regioninio paveldo apsaugą, kas pagal užsienio praktiką yra daug efektyviau? Patraukliai atrodo Lietuvos regionų kultūros centrų kūrimas, kurių veiklos rezultatai bus matomi dar negreit. Visas integralaus regionų paveldo išsaugojimo, švietimo krūvis tenka nacionaliniams ir regioniniams parkams. O vilčių suteikia ir Lietuvos Respublikos bendrojo teritorijos plano paveldosauginė dalis, kur atkreipiamas dėmesys ir į kraštovaizdžių apsaugą- kas yra pagrindas regioninės paveldosaugos. Tačiau oficialiai (tiek instituciškai paveldosaugos regioniniu požiūriu) - regioninės paveldosaugos Lietuvoje nėra, o ir jos ateitis vis dar lieka neaiški. Šiuo požiūriu Lietuva stipriai atsilieka nuo didžiųjų Europos, Šiaurės Amerikos valstybių, seniai pasirinkusių siekį išlaikyti ir net skatinti regionines charakteristikas- kaip paveldosaugos kelią, vietoj XIX a. įsigalėjusios didėjančios integracijos ir taip vadinamojo paveldo ("nacionalinio kultūrinio paveldo" prasme) valdymo "iš viršaus".

IŠVADOS

1. Integralioji paveldosauga-tai gamtosaugos ir kultūros vertybių apsaugos bendrų veiksmų veikla, siekiant išsaugoti ir panaudoti kultūros ir gamtos paveldą. Identifikuojant vietas tiek su kultūrinėmis, tiek su gamtinėmis vertėmis ir suteikiant joms tolygų dėmesį, turime eiti link labiau integruotos paveldo teritorijų sampratos, tokios kaip kultūriniai kraštovaizdžiai. Kultūrinio kraštovaizdžio apsaugos įtvirtinimas - integralumo poreikio patenkinimas. Politinis ir mokslinis kraštovaizdžių apsaugos svarbos pripažinimas reikalauja naujų planavimo priemonių, kurios būtų susijusios su platesniais teritoriniais dariniais, krašto teritorijomis, neapsiribojant vien tik specifinėmis vietomis. Kultūros ir gamtos paveldas kultūrinės aplinkos prasme (paminklai, architektūriniai kompleksai, archeologinės vietos, kultūriniai kraštovaizdžiai ir vietos) nagrinėjami jų teritoriniame kontekste ar aplinkoje. Todėl praktinė šio paveldo apsauga įtraukia ne tik paveldosaugininkus bet ir jų kolegas regioninio/ teritorinio vystymosi, miestų planavimo ir aplinkosaugos sistemoje.

2. Du integraliosios paveldosaugos kilmės šaltiniai: 1) iš kultūros paveldo objekto sampratos plėtros kylanti samprata, siedintina su *Heimatschutz* judėjimu Vokietijoje, Austrijoje ir XIX- XX a. sandūros moderniosios paminklosaugos doktrina, išplėtojusia paveldo sampratą; 2) iš gamtosaugos konteksto ateinanti samprata, siedintina su JAV gamtosaugos judėjimu, išvysčiusiu nacionalinių parkų sistemą, besiremiančia nepalietos gamtos apsaugos idėja.

3. Abi šios kryptys vystėsi lygiagrečiai. Jų skirtumai atsiskleidžia kalbant apie žmonių vaidmenį išsaugojimo procese. Vokietikalbėje aplinkoje kultūros ir gamtos pusiausvyra išvelgiama įtraukiant žmones, o JAV specialistai šios pusiausvyros užtikrinimą mato be žmonių įtakos. Ši skirtis išryškėjo ir judėjimų santykyje su regionalizmu, kaip nauju teritorijų planavimo modeliu. Vokietijoje/ Austrijoje *Heimatschutz* tikslas - tiek kultūros-gamtos paveldo apsauga, tiek regioninio identiteto apsauga. JAV - apsauga be žmogaus įsikišimo, nesietina su regionalizmo problematika. Todėl regioninio planavimo teoretikai išvysto daug stipresnį kultūrinį ir ekologinį pagrindą nei to meto gamtosaugininkų požiūris.

4. Tik po 50-ies metų šių idėjų svarba buvo pripažinta teisiškai. 1972 m. UNESCO Generalinėje Asamblėjoje buvo priimta *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija*, paveldą traktuojanti tiek kaip kultūros, tiek gamtos dalį. *Konvencija* mums primena žmonių sąveikavimo su gamta būdus ir pagrindinį poreikį - išsaugoti jų harmoningus ryšius. Tai vienintelis plačiausiai pripažintas ir išskirtinis tarptautinis dokumentas, kuriame kalbama apie bendrą kultūros ir gamtos saugojimą.

5. 1992 m. visgi buvo suvokta, kad *Konvencija* aiškiai neapibrėžia kraštovaizdžių, kur gamtiniai ir kultūriniai kriterijai yra neatskiriami, todėl UNESCO Pasaulio paveldo Komitetas priėmė išskirtinės universalios reikšmės kultūrinių kraštovaizdžių identifikavimui ir įvertinimui skirtą rekomendaciją, o 2003 m. buvo įtvirtinti *Globaliojoje strategijoje* pateikti integruoti kriterijai, pripažįstant, jog mišraus paveldo vietovės yra išskirtinės gamtos ir kultūros vertybės, todėl į *Pasaulio paveldo sąrašą* yra

įtraukiamos remiantis ir kultūros, ir gamtos paveldą apibrėžiančiais kriterijais. Visgi skirtumas tarp Šiaurės Amerikos ir Europos išlieka: pirmuoju atveju saugomuose kraštovaizdžiuose gamtinės aplinkos, bioįvairovės apsauga ir ekosistemų integralumas yra pirminiai interesai, tuo tarpu kai antruoju Kultūrinių kraštovaizdžių dėmesio centre yra žmonijos istorija, kultūrinių tradicijų tęstinumas, socialinės vertybės ir siekiai.

6. Regionalizmo ir paveldosaugos raidos perspektyvos lygiagrečios, tai vienalaikiai, paraleliniai reiškiniai. Paveldosaugos minties raidos esminiai lūžiai: XIXa. pab.- XXa. pradž. (Moderniosios paminklosaugos raida iki 1964m.) ir ~1980m. naujos tendencijos ryšium su paveldo sąvokos kaita sutampa su senojo arba tradicinio regionalizmo (1880- 1980) ir naujojo regionalizmo arba neo-regionalizmo (~1970- ...) vystymosi etapais.

7. Galima teigti, kad regionalumo perspektyva neatsiejama nuo sėkmingos integraliosios paveldosaugos įtvirtinimo praktikoje. Regionalumas - kompleksiškiausia integralumo plotmė, atsiskleidžianti per regioninės integralios paveldo apsaugos pavyzdžius: ekomuziejus, paveldo teritorijas, paveldo regionus. Šių darinių ištakos siedintinos su neo- regionalizmo idėjomis.

8. Per Austrijos okupuotos Lenkijos dalį Galiciją, integraliosios paveldosaugos idėjos XX a. pr. pasiekė ir dabartinės Lietuvos teritoriją - Vilniaus kraštą, tačiau nepaliko didesnio pėdsako šalies paveldosaugos teorijos ir praktikos raidoje. Lenkijoje rūpintasi kraštovaizdžio istoriškumo, grožio išsaugojimu, ši idėja atsispindi paminklosaugos įstatymuose, deja, praktikoje ją įgyvendinti sekėsi sunkiau, tik XX a. 6- 7 deš. vėl atsiranda galimybės šią temą iškelti naujai. Iki tol Lietuvos paminklosaugos interesai apsiribojo senovės, kaip vertybės savaiame propagavimu, kam pakako etnokultūrinio ir archeologinio paveldo akcentavimo, pirmu atveju, kaip sąsajos tarp žmonių ir senovės per artimiausią, kasdienį lygmenį palaikymo, o archeologinio paveldo atveju - sąsajos su gilesne lietuviškąją kunigaikščių didybės patirtimi, kaip nepertraukiamos tradicijos formavimu. Integralios kultūros ir gamtos paveldo apsaugos suvokimo užuomazgas aptiksime tik tarpukario kraštotyros regioniniame judėjime bei to meto archeologijos ir etnologijos mokslų sampratoje.

9. Pagrindinis integraliosios paveldosaugos koncepcijos šalininkas Lietuvoje – prof. J. Bučas, kuris, remdamasis pasaulinėmis tendencijomis, siūlo įgyvendinti Lietuvoje kultūros ir gamtos saugojimą suvienytomis pastangomis, tuo pačiu sujungiant aplinkosaugą ir aplinkotvarką pagal subalansuotos raidos koncepciją, atsižvelgiant į regioninės plėtros interesus. Deja, tenka konstatuoti, kad kol kas integraliosios paveldosaugos koncepcija realybėje nėra veiksminga, ką įrodo saugomų teritorijų toliau prioritetiškai vystoma gamtosauginė veikla, rūpestį kultūros paveldu paliekant Kultūros ministerijai ir su ja susijusiomis įstaigomis, kurių darbe integraliosios paveldosaugos konceptas nėra naudojamas.

SANTRAUKA

Šiandien ypatingai sunkiai rasime žmogaus nepaliestą, nepakeistą gamtos paveldą, nepaisant to, į gamtos elementus žiūrима kitaip nei į kultūros paveldą (visa tai, ką žmonija pati sukūrė). Identifikuojant vietas tiek su kultūrinėmis, tiek su gamtinėmis vertėmis, suteikiant joms teikti tolygų dėmesį, turime eiti link labiau integruotos saugomų teritorijų sampratos, tokios kaip kultūriniai kraštovaizdžiai. Integralumo poreikis šiuolaikinėje kintančioje visuomenėje yra akivaizdus.

Šiame darbe teigiama, jog šio poreikio patenkinimas galimas per kultūrinio kraštovaizdžio apsaugos įtvirtinimą. Politinis ir mokslinis kraštovaizdžių lygmens apsaugos svarbos pripažinimas reikalauja naujų planavimo priemonių, kurios būtų susijusios su platesniais teritoriniais dariniais, krašto teritorijomis, neapsiribojant vien tik specifinėmis vietomis. Kultūros ir gamtos paveldas kultūrinės aplinkos prasme (paminklai, architektūriniai kompleksai, archeologinės vietos, kultūriniai kraštovaizdžiai ir vietos) nagrinėjami jų teritoriniame kontekste ar aplinkoje. Todėl praktinė šio paveldo apsauga įtraukia ne tik paveldosaugininkus bet ir jų kolegas regioninio/ teritorinio vystymosi, miestų planavimo ir aplinkosaugos sistemoje.

Šios idėjos pradėjo formuotis XX a. pradžioje, moderniosios paminklosaugos formavimosi lopšyje, kur, *Heimatschutz* judėjimo dėka, iškilo žmogaus sukurtų ir gamtinių vietų reikšmė, kas suvokiama kaip esminiai regioninio identiteto elementai. Jau tuomet buvo teigiama, jog kraštovaizdžiai ypatingai įtakoja regioninės priklausomybės vystymąsi, tai yra dalis emocinio santykio su vieta ar regionu. Tačiau tik po 50-ies metų ši svarba buvo pripažinta teisiškai ir praktiškai. Tenka pastebėti, kad per Austrijos okupuotos Lenkijos dalį Galiciją, šios idėjos pasiekė ir dabartinės Lietuvos teritoriją- Vilniaus kraštą, tačiau nepaliko didesnio pėdsako šalies paveldosaugos teorijos ir praktikos raidoje. Lenkijoje rūpintasi kraštovaizdžio istoriškumo, grožio išsaugojimu, ši idėja atsispindi paminklosaugos įstatymuose, deja, praktikoje įgyvendinti sekėsi sunkiau, tik XX a. 6- 7 deš. vėl atsiranda galimybės šią temą iškelti naujai.

1960- 1980 m – tarpsnis, kada pakinta tiek kultūrinio kraštovaizdžio, tiek regionalizmo, tiek paveldo sampratos. Tai lūžinis laikotarpis, apimantis tiek integralios, tiek regioninės paveldosaugos modernių koncepcijų ištakas. Šie pokyčiai atsispindėjo tarptautiniame paveldosaugos problemų sprendimo lygmenyje. 1972 m. UNESCO Generalinėje Asamblėjoje buvo priimta Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija, paveldą traktuojanti tiek kaip kultūros, tiek gamtos. *Konvencija* primena mums būdus, kuriais žmonės sąveikauja su gamta, ir pagrindinį poreikį išsaugoti jų harmoningus ryšius. Tai vienintelis plačiausiai pripažintas ir išskirtinis tarptautinis dokumentas, kuriame kalbama apie bendrą kultūros ir gamtos saugojimą. 1992 m. visgi buvo suvokta, kad konvencija aiškiai neapibrėžia kraštovaizdžių, kur gamtiniai ir kultūriniai kriterijai yra neatskiriami, todėl UNESCO Pasaulio paveldo Komitetas priėmė išskirtinės universalios reikšmės kultūrinių kraštovaizdžių identifikavimui ir įvertinimui skirtą rekomendaciją, o 2003 m. buvo įtvirtinti *Globaliojoje strategijoje* pateikti integruoti

kriterijai, pripažįstant, jog mišraus paveldo vietovės yra išskirtinės gamtos ir kultūros vertybės, todėl į *Pasaulio paveldo sąrašą* yra įtraukiamos remiantis ir kultūros, ir gamtos paveldą apibrėžiančiais kriterijais.

Kita tarptautinė organizacija, susijusi su integraliosios paveldosaugos formavimu – IUCN yra pagrindinė inspektorinė organizacija, aktyvi gamtinių kategorijų apsaugoje, neseniai pripažinusi kultūrinio aspekto svarbą gamtinių teritorijų apsaugoje. 1994 m. IUCN priėmė *Rekomendaciją dėl saugomų teritorijų apsaugos kategorijų*. Ilgą laiką saugomų teritorijų apsaugos modelis rėmėsi gamtos apsaugojimu nuo žmonių veiklos. Ir šiandien yra reikalingos tokios griežtos apsaugos teritorijos, tačiau požiūris į saugomas teritorijas turi būti daug platesnis. Tokį platesnį požiūrį tarptautinėje oficialiojoje paveldosaugos sistemoje atspindi UNESCO Kultūrinių kraštovaizdžių ir IUCN V-a Saugomų teritorijų kategorijos, akcentuojančios integraliąją paveldosaugą, neatsiejamą nuo visuomenės socialinio ir ekonominio vystymosi. Tikslas yra darnus vystymasis, pasiekiamas vietinių bendruomenių įtraukimo į paveldosaugos procesą pagalba. Subalansuota gamtos ir kultūros paveldo apsauga yra miestų ir miestelių, kaimo vietovių gyvenimo kokybės pagerinimo sąlyga, prisidedanti prie socialinio ir ekonominio regiono vientisumo. Gamtos ir kultūros išteklių saugojimas regione įtakoja įvairių sektorių, kurie yra tiesiogiai ar netiesiogiai įtakojami vystymosi tendencijų, bendradarbiavimą.

Paveldo sampratos išplėtojimas yra neatsiejamas nuo regioninio identiteto svarbos suvokimo, leidžiančio neapsiriboti vien nacionalinės reikšmės elitiniais paminklais, vertybėmis, o pažvelgiama ir į lokalinę aplinką, kur esantis kultūros ir gamtos paveldas vietinių gyventojų akyse yra ne ką menkesnis už pripažintąjį valstybiniu ar pasauliniu mastu, o jis ir yra svarbus dėl to, jog tampa pagrindu vietinių žmonių identitetui. Tai atspindi ekomuziejaus idėjose, nūdienėje paveldosaugoje atspindinčiose tiek regioninius, tiek integralumo aspektus.

ILIUSTRACIJŲ ŠALTINIAI

1. *Lietuvos piliakalnių atlasas*. 2005. Vilnius: Briedis, 2: 481.
2. *Lietuvos piliakalnių atlasas*. 2005. Vilnius: Briedis, 2: 481.
3. L. Šedvilo nuotrauka 2006m.
1. Chlumsky M. Das Heidelbeger Schloss in der Photographie vor 1900, Heidelberg 1990:59, Nuotrauka pateikta iš: Falser M. 2006. Der Alterswert und die Konstruktion staatsnationaler Identität in der Habsburg- Monarchie um 1900, Georg Dehio, europäische Gedachtnisorte und der DDR- Palast der Republik in Berlin. *Zum 100. Todesjahr von Alois Riegl 2005* [žiūrėta 2006-04-02] Prieiga internete: <http://www.kunsttexte.de/download/denk/falser2.pdf>
4. Jax K. nuotrauka 2001 m. (Jax K., Rozzi R. 2004. Ecological theory and values in the determination of conservation goals: examples from temperate regions of Germany, United States of America, and Chile. *Revista Chilena de Historia Natural* 77: 356.)
5. Ralph H. Anderson fotografija, [žiūrėta 2004-03-01] Prieiga per internetą: <http://www.cr.nps.gov/>

ŽEMĖLAPIAI

2. Lukoševičius O. 2003. Regioniniai muziejai: paskirtis ir reikšmė. *Lietuvos muziejai*. 4: 6.
3. *Saugomos teritorijos Lietuvoje* [žiūrėta 2004-01-11] Prieiga per internetą: <http://www.vstt.lt/saugomos/teritorijos.html>
4. *Kultūros paveldo probleminiai arealai* [žiūrėta 2005-03-10] Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=882&p_d=9032&p_k=1
5. *Kultūros paveldo strateginis planavimas* [žiūrėta 2005-03-10] Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=882&p_d=9032&p_k=1

ŠALTINIAI (teisiniai dokumentai)

6. *Europos kraštovaizdžio konvencija*, [žiūrėta 2005-10-20] Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/getfmt?C1=w&C2=189933>
7. *Expert Meeting on the „Global Strategy“ and thematic studies for a representative World Heritage List*. UNESCO, 1994.
8. Europos Tarybos Helsinkio deklaracija “*Dėl kultūros paveldo išsaugojimo Europoje politinės svarbos*”.1996. [žiūrėta 2005-09-15] Prieiga per internetą: <http://culture.coe.fr/infocentre/txt/eng/econfer4.htm>

9. *Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas*. 2004 09 28 [žiūrėta 2005-09-15] Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/istatymai/nkpai.htm
10. *Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymas*, Lietuvos Respublikos Seimas. Vilnius, 1993 11 09, Nr. I-301. [žiūrėta 2005-09-15] Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/istatymai/saugomu_teritoriju.htm
11. *Lietuvos Respublikos teritorijos bendrasis planas*. 2002. *Statyba ir architektūra* 10.
12. *Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymas*. Vilnius, 1995 12 [žiūrėta 2005-09-15] Prieiga per internetą: www.litlex.lt/scripts/sarasas2.dll?Tekstas=1&Id=16712 - 13k -
13. *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija*. [žiūrėta 2005-03-10] Prieiga per internetą: http://www.heritage.lt/t_aktai/konvencijos/paveldo_globos.htm
14. *Report on the World Heritage Global Strategy Natural and Cultural Heritage Expert Meeting*, Amsterdam, the Netherlands, 25 -29 March 1998 [žiūrėta 2004-11-10] Prieiga per internetą: <http://whc.unesco.org/archive/repcom00.htm>
15. IUCN 1994. *Guidelines for Protected Area Management Categories*. IUCN World Commission on Protected Areas with the assistance of the World Conservation Monitoring Centre. [žiūrėta 2004-11-10] Prieiga per internetą: http://www.unep-wcmc.org/index.html?http://www.unep-wcmc.org/protected_areas/categories/index.html~main
16. *World Heritage Convention Operation Guidelines*, UNESCO/ ICCOMOS Expert Group 1995.
17. WHC *Global Strategy World Heritage Cultural Landscapes web pages*[žiūrėta 2004-11-10] Prieiga per internetą: <http://whc.unesco.org/toc/mainf7.htm>

LITERATŪRA

1. Ahmad Y., Bandyopadhyay S., Yeomans D. T. The Changing scope of heritage since the Venice Charter 1964. [žiūrėta 2004-04-12] Prieiga per internetą: <http://www.scri.salford.ac.uk/bf2002/pdf/Ahmad.pdf>
2. Alanen A. R., Melnick R. Z. 2000. *Preserving Cultural Landscapes in America*. Baltimore: John Hopkins Press.
3. Anderson J., O'Dowd L. 1999. Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meaning, Changing Significance, *Regional Studies* 33: 593- 604.
4. Andrijauskas A. 2003. *Kultūrologijos istorija ir teorija*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

5. Antrop M. 2005. *Landscape as an integrative concept: effects and experiences of the European Landscape Convention*, RELU Workshop Landscape as an Integrating Framework for rural Policy and Planning, Sheffield, [žiūrėta 2006-03-02] Prieiga per internetą: <http://geoweb.ugent.be>
6. Armstrong H. *Investigating queenslands cultural landscapes: whose heritage?*, [žiūrėta 2005-07-12] Prieiga per internetą: <http://www.bee.qut.edu.au/people/armstroh/clermont/lectures/Lismore.htm>
7. Arntzen S. Cultural Landscape and approaches to nature- Ecophilosophical Perspectives, [žiūrėta 2004-03-12] Prieiga per internetą: http://www.ehi.ee/km/place/pdfs/KP2_03arntzen.pdf
8. Astramskas A. 2003. Panevėžys: miesto galios ir negalios, *Kultūros barai* 5:61- 66.
9. Astrauskas R. 2003. *Lietuvos etnografiniai regionai pagal etnomuzikologijos duomenis*. [žiūrėta 2004-05-20] Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter/www_viewer.ViewDoc?p_int_tekst_id=21330&p_int_tv_id=2231.
18. Aukštaitis J. 1996. *Lietuvos nacionaliniai parkai*. Vilnius: Margi raštai.
19. Aulig G., Bohm B. 2001. Historische Kulturlandschaft und Landliche Entwicklung. [žiūrėta 2004-05-20] Prieiga per internetą: http://www.stmlf.bayern.de/le/ab-leitung-e/informationen/materialien/20010101_materialien_39.pdf
20. Baidokas. Mūsų kurortai ir vasarvietės, *Lietuvos aidas*. 1933 04 29.
21. Bailly S.A. 1998. The Region: a basic concept for understanding areas and global systems, *Cybergeo* 42: 10-15.
22. Baltrūnas 2003. *Gamta kaip kultūros šaltinis*. Vilnius: Andrena.
23. Barrett, B. and Mitchell, N. 2003. Stewardship in Heritage Areas. *George Wright Forum* 20(2): 5–7.
24. Baškytė R. 2003. *System of protected areas of Lithuania*. Vilnius : "Žaliosios girios".
25. Basalykas A. (1986). Kraštovaizdis – geosisteminės organizacijos sudėtingėjimo etapai, *Geografijos metraštis* 22–23, 32–39.
26. Beresford, M. and Phillips, A. 2000. Protected Landscapes: A Conservation Model for the 21st Century. *The George Wright Forum* 17(1): 15–26.
27. Bielinienė J. 1993 Ką apie prof. J. Klosą pasakoja jo knygos, *Vilniaus architektūros mokykla XVIII- XX a.* Vilnius: Vilniaus dailės akademija. 194- 218.
28. Biržiška M. 1953. *Lietuvių tautos kelias* 1. Los Angeles: Lietuvių dienos.
29. Blockley M. 2000. The social context of archaeological reconstructions in England, Germany and Scandinavia, *Archaeologia Polona* 38: 43- 68.

30. Brencz A. 1996. *Wielkopolska jako region etnograficzny*. Poznan: Wydawnictwo naukowe UAM.
31. Brown J., Beresford M., Mitchell N. Protected landscape: a conservation approach that links nature, culture and community
32. Brown, J. and Mitchell, B. 2000a. The stewardship approach and its relevance for protected landscapes. *The George Wright Forum* 17(1): 70–79.
33. Brown, J., Mitchell, N. and Sarmiento, F.O. (Eds). 2000. Landscape stewardship: new directions in conservation of nature and culture. *The George Wright Forum* 17(1): 12–14.
34. Brundza K. 1936. Archeologijos ir botanikos bendrieji ryšiai. *Gimtasai kraštas* 2-4 (10-12): 529-533.
35. Brundza K. 1937. Archeologijos ir botanikos bendrieji ryšiai. *Gimtasai kraštas* 1 (13): 57-66.
36. Bučas J. 1999. Kraštovarkos ir paveldosaugos prioritetai teritorijų planavime. *Paveldosaugos interesai kraštovarkoje*. Kaunas: Technologija.
37. Bučas J. 2000. Paveldosaugos koncepcijų kaita ir prioritetai. *Lietuvos kraštovaizdžio vertė ir savastis*. Kaunas: Technologija, 4-9
38. Bučas J. 2001. *Kraštovarkos pagrindai*. Kaunas: Technologija.
39. Bučas J. 2001. Paveldosaugos teisinės bazės pertvarkos problema. *Lietuvos kultūros paveldas: problemas ir jų sprendimo galimybės*. Kaunas: Technologija, 22-27.
40. Bučas J., Mlinkauskienė A. 2002. Lietuvos paveldotyros aktualijos Europos kontekste, *Kultūros paminklai* 9: 3-9.
41. Bučas J. 2005. Lietuvos kraštovaizdžio vizijos koncepcija. *Lietuvos kraštovaizdžio vizija*. Kaunas: Technologija, 11- 21.
42. Crawhall N. Giving new voice to endangered cultures, [žiūrėta 2004-05-20] Priega per internetą: www.screenquota.org/epage/upload/Working%20paper%201%20English_1.doc
43. Cronon W. 1995. *Uncommon Ground: Toward Reinventing Nature*. NY, London: W.W. Norton.
44. Čepaitienė R. 2003. Kultūros paveldo sampratos Lietuvoje XX amžiuje. Humanitarinių mokslų daktaro disertacija. Vilniaus Universitetas. Vilnius [rankraštis].
45. Čepaitienė R. 2004. Paveldosaugos teorijų paskaitų konspektas. Vilniaus universitetas. Vilnius [rankraštis].
46. Čepaitienė R. 2005. *Laikas ir akmenys*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
47. Damrosz J. 1999. Wyznaczniki lokalno- regionalne i etniczne w badaniach zroźnicowania kultury nowoczesnych spoleczenstw, Bukawska- Florenska I. (red.). *Kultury regionalne i*

- pogranicza kulturowe a swiadomosc etniczna*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
48. Das A. K. 2004. Intangible Heritage: Dynamics of Conservation in Museum of Living History ICTOP, *Annual Conference Papers*, [žiūrėta 2005-10-20] Prieiga per internetą: <http://www.city.ac.uk/ictop/das-204.html>
 49. Dėdelė A. Senovės atbalsiai Dzūkijoje, *Lietuvos aidas*. 1935 06 11.
 50. Donath M. 2003. Mensch, Heimat und Denkmal. *kunsttexte.de* 1: 1-4, [žiūrėta 2004-05-20] Prieiga per internetą: <http://www.kunsttexte.de/download/denk/symdonatt.PDF>
 51. Drėmaitė M. 2003. Avision of a New Industrial Society. Regional Economic Councils and Regional Planning in Lithuania in 1957- 1965, *Yndyskuntasuunnittelu. Industry and Modernism* 3: 80- 83.
 52. English A.J., Lee E. 2004. Managing the Intangible, *George Wright Forum* 21(2): 23-33.
 53. Eugster J. G. 2003. Evolution of the Heritage Area Movement, *George Wright Forum* 20(2): 50-59.
 54. Falser M. 2006. Der Alterswert und die Konstruktion staatsnationaler Identitat in der Habsburg- Monarchie um 1900, Georg Dehio, europaische Gedachtnisorte und der DDR- Palast der Republik in Berlin. *Zum 100. Todesjahr von Alois Riegl 2005* [žiūrėta 2006-04-02] Prieiga internete: <http://www.kunsttexte.de/download/denk/falser2.pdf>
 55. Fowler, P. 2003. World Heritage Cultural Landscapes 1992–2002. UNESCO
 56. Fry G. 2004. Culture and nature versus culture or nature, *From landscape research to landscape planning: aspects of integration, education and application, Workshop papers, Wageningen*, 75- 81.
 57. Frykman J. 2002. Place for Something Else. Analysing a Cultural Imaginary, *Ethnologia Europaea* 32:2: 47- 68.
 58. Gilmour J., Hotchin K., Purdie R. <...> Natural and Cultural Heritage, (1996), [žiūrėta 2004-11-30] Prieiga per internetą: <http://www.deh.gov.au/soc/soc96/pubs/chap09.pdf>
 59. Glendinning M. 2001. Beyond the cult of the monument, [žiūrėta 2004-09-10] Prieiga per internetą: http://www.ihbc.org.uk/context_archive/70/beyond_dir/Beyond_s.htm
 60. Graham B. 2001. Heritage, identity and the cultural foundation of regions. [žiūrėta 2005-05-02] Prieiga per internetą: <http://www.regional-studies-assoc.ac.uk/events/pisa03/gateway8.pdf>
 61. Graham B., Ashworth G.J., Tunbridge J. E. (eds.) 2004. *A Geography of Heritage: Power, Culture and Economy*. London: Arnold.
 62. Graužinis A. 2002. *Regionų teritorinio planavimo teorinis modelis*. Kaunas: KTU.

63. Gummlich J. 1997. C. Zum Verhältnis von Denkmal- und Naturschutz. [žiūrėta 2004-11-05] Priega per internetą: http://www.gummlich-wagner.de/Dsch_NatSch.pdf
64. Gunzelman T. 2002. Kulturlandschaft als Heimat. Landschafts- und Denkmalpflege im Zeitalter der Globalisierung, paskaita skirta 100 metų Bavarijos žemių sąjungos krašto apsaugai jubiliejui 2002.10.11 Kronach, 1-13.
65. Hall M. 2001. A conversation with David Lowenthal: A review by Marcus Hall. *Environmental History*.
66. Harmon, D. (Ed.) 2004. Intangible Values of Protected Areas – thematic issue of the *George Wright Forum* 21(2): 9–22.
67. Hassler U., Joachim M., Kohler N, Zentner F. Ir kt. Sustainable Development of Urban historical areas through an active Integration within Towns, http://www.lema.ulg.ac.be/research/suit/Reports/Public/SUIT3.3b_Report.pdf
68. *Heritage Areas* . 2004. [žiūrėta 2005-11-20] Priega per internetą: <http://www.ruralheritage.org/hertarea.html>.
69. Hudson K. 1996. Ecomuseums become more realistic, *Nordisk Museologi*, 2: 11-20.
70. Human Geography. 1999. Agnew J., Livingston D. (ed.). Oxford, p. 296-315.
71. Ingold T. (1993) The temporality of landscape. *World Archaeology* 25:2: 152-174.
72. Jankauskaitė M. 2002. Kraštovaizdžio struktūros koncepcijos ir jų raida, *Geografijos metraštis*, 35: 7-19.
73. Jankevičiūtė G. 2003. Kultūros paveldo likimas tarpukario Lietuvoje. *Lietuvos istorijos metraštis*. 1: 77- 98.
74. Jax K., Rozzi R. 2004. Ecological theory and values in the determination of conservation goals: examples from temperate regions of Germany, United States of America, and Chile. *Revista Chilena de Historia Natural* 77: 349-366.
75. Johler R. 2002. Local Europe. The Production of Cultural Heritage and the Europeanisation of Places, *Ethnologia Europaea* 32:7- 18.
76. Johler R. 2002a. Europe, Identity Politics and the Production of Cultural Heritage, *Lietuvos etnologija* 2(11): 9- 22.
77. Jokilehto J. Recent International Trends in Safeguarding Cultural Heritage, [žiūrėta 2005-11-20] Priega per internetą: http://www.kf.vu.lt/site_files_doc/LIS_Bologna.pdf
78. Jokilehto J. 1999. Management of Sustainable Change in Historic Urban Areas, *Silvio Mendes Zanchetie (ed.) Conservation and Urban Sustainable Development. A Theoretical Framework*.
79. Kalnius P. 1997. Etninio ir etnografinio savitumų prieštaravimas dabartinėje Lietuvoje. *Liaudies kultūra* 4: 9-15.

80. Kalnius P. 2002. "Kitokie" tarp "savų": Lietuvos etnografinių grupių stereotipai, *Lietuvos etnologija* 2(11): 23- 51. Gudavičius E. 1999. *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų* 1. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga leidykla.
81. Kavaliauskas P. 1999. Kultūros paveldo apsauga integruotoje kraštotvarkoje. *Geografija*. 31 (1): 65- 75.
82. Kavaliauskas P. 2000. Regioninės politikos problemos Lietuvoje. *Geografija*. 36 (1): 39- 48.
83. Keršytė N. 2003. *Lietuvos muziejai iki 1940 metų*. Vilnius: Lietuvos nacionalinio muziejaus leidykla.
84. Knecht M., Niedermuller P. 2002. The Politics of Cultural Heritage. An Urban Approach, *Ethnologia Europaea* 32:2: 89- 104.
85. *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva* . 2000. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
86. Kultūros paveldas. 2003. [žiūrėta 2006-04-14] Prieiga per internetą: <http://www.norvegija.lt/Norway+and+Lithuania/partners/heritage/>
87. LeBlanc F. 1993. Regional Natural Parks of France and Heritage Regions of Canada: Two Practical Approaches for Developing Sustainable Tourism Attractions, *Cultural Tourism International Scientific Symposium, ICOMOS 10th General Assembly*, Colombo, Sri Lanka, 104-119.
88. Lingaitis L. P. 2000. Ar išsaugosime siauruką?, *Mokslas ir gyvenimas* 8: 54- 55.
89. Lithuanian roots. 1996. [žiūrėta 2004-05-20] Prieiga per internetą: <http://www.Lithuanianroots.lt>.
90. Lowenthal D. (1997) European Landscape transformations: the rural residue, pp. 180- 188, *Groht P., Bressi T. W. (eds.) Understanding Ordinary Landscapes*. Yale, New Haven: Yale University Press. Cituojama pagal: Antrop M. Why landscapes of the past are important for the future, Science Direct
91. Lowenthal D. 2002. The Past as a Theme Park, Yong T., Riley R (ed.) *Theme Park Landscapes: Antecedents and Variations* Washington C. C. : Dunbarton Oaks Research Library and Collection.
92. Lowenthal D. 2005. Natural and cultural heritage, *International Journal of Heritage studies* 11(1):81-92.
93. Lukoševičius O. 2003. Regioniniai muziejai: paskirtis ir reikšmė. *Lietuvos muziejai*. 4: 5-8.
94. Mačiulis D. 2003. Kultūros paveldo apsauga nepriklausomoje Lietuvoje (1918- 1940), *Lituanistica* 4(56): 18- 39.
95. Mačiulis D. 2003. Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927- 1940 metais. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.

96. Maggi M. Falletti V. 2000. Ecomuseums in Europe. What they are and what they can be. Working papers, [žiūrėta 2004-01-15] Priega per internetą: <http://213.254.4.222/cataloghi/pdfires/535.pdf>
97. Maretti E. 2005. From pre-assumption to a 'just world conserving nature: the role of Category VI in Protecting landscapes, Brown J., Mitchell N., Beresford M. (eds.) *The Protected Landscape Approach. Linking Nature, Culture and Community*. IUCN- The World Conservation Union.
98. Markevičienė J. 1998. Rytų Lietuvos paminklai, *Rytų Lietuva*. 2: 5-11.
99. Markevičienė J. 1999. Istorinių vietovių kultūros paveldo apsauga tvarios raidos kontekste. *Paveldosaugos interesai kraštotvarkoje*. Kaunas: Technologija.
100. Matiukas G., Lassoie J. P., Decker D. J. 2002. Improving Protected Area Management in Lithuania: A View from Overseas, *The George Wright Forum*, 19(3): 12–22.
101. Medišauskienė Z. 1999. Lietuvos samprata XIX a. viduryje, *Praeities baruose*: 217–225. Vilnius: Žara.
102. Mickevičius V., Girų Liudas. 1907. Į tautos tardymo mylėtojus, *Šaltinis* 33: 528.
103. Minter B. A., Manning R. E. 2003 The Deconstruction and Reconstruction of Conservation, *The George Wright Forum*, 20(4): 64–77.
104. Mitchell B. 2003. International Models of Protected Landscapes, *The George Wright Forum*, 20(2): 33–49.
105. Mitchell N., Buggy S. 2000. Protected Landscapes and Cultural Landscapes: Taking Advantage of Diverse Approaches, *The George Wright Forum*, 17(1): 35–46.
106. Mumford L. 1938. *The Culture of Cities*, NY.
107. Munjeri D. *The notion of integrity and authenticity- the emerging patterns in Africa*, [žiūrėta 2005-10-20] Priega per internetą: <http://whc.unesco.org/events/gt-zimbabwe/munjeri-a.htm>
108. National Park Service Heritage Area internetinis tinklalapis, [žiūrėta 2004-05-21] Priega per internetą: www.cr.nps.gov/heritageareas/
109. Nunez X. M. 2001. The Region as Essence of the Fatherland: Regionalist Variants of Spanish Nationalism (1840- 1936), *European History Quarterly* 31: 4: 483- 518.
110. O'Donnell P. M. 2004. Learning from World Heritage: Lessons from 'International Preservation & Stewardship of Cultural & Ecological Landscapes of Global Significance', the 7th US/ICOMOS International Symposium, *The George Wright Forum* 21(3): 41-61.
111. Olsson K. 1999. The Use of Built Heritage for Regional Development- heritage management and the value of preservation, Gustafsson, C. (ed.) *Restrade- book of proceedings*. Hamstad: Hallands länsmuseer.

112. Olsson K. 2002. Planning for the Preservation of the Cultural Built Heritage, Snickars, F., Olerup, B. and Persson, L.O. (eds.) *Reshaping Regional Planning. A Northern Perspective*. Aldershot: Ashgate.
113. Olwig K. R. Introduction: The Nature of Cultural Heritage, and the Culture of Natural Heritage- Northern Perspectives on a Contested Patrimony, *International Journal of Heritage studies* 11(1):3-7.
114. Overdick T. 1999. Landschaft und Museum. Theoretische Überlegungen zur Musealisierung von Landschaft. *Mueologie Online* 1 Jahrgang: 1-40, [žiūrėta 2004-05-20] Priega per internetą: <http://www.hco.hagen.de/museen/m-online>
115. Petzet M. 1995. „In the full richness of their authenticity“- The test of Authenticity and the New Cult of Monuments, [žiūrėta 2004-09-10] Priega per internetą: http://www.unescobkk.org/culture/archives/85_99.rtf
116. Phillips, A. 2003a. Turning Ideas on Their Head: The New Paradigm of Protected Areas. *The George Wright Forum* 20(2): 8–32.
117. Phillips, A. 2003b. Cultural Landscapes: IUCN's changing vision of protected areas. UNESCO.
118. Phillips, A. 2005. Landscape as a meeting ground: Category V Protected Landscapes/ Seascapes and World Heritage Cultural Landscapes, Brown J., Mitchell N., Beresford M. (eds.) *The Protected Landscape Approach. Linking Nature, Culture and Community*. IUCN- The World Conservation Union.
119. Plachter H., Rossler M. 1995. Cultural Landscapes: Reconnecting culture and nature. *Cultural Landscapes of universal Value. Components of a Global Strategy*. Jena, Stuttgart, New York: Gustav Fischer Verlag. Cituota iš Mitchell N., Buggey S. Protected Landscapes and Cultural Landscapes: Taking Advantage of Diverse Approaches, [žiūrėta 2006-02-23] Priega per internetą: <http://www.georgewright.org/171mitchell.pdf>
120. Radziukynas J. 1904. Dzukai, *Dirva- Žinyas* 2: 78- 92.
121. Ringleb M. 1991. *Umweltnutzung und regionale Entwicklung*. Kassel.
122. Rosander G. 1988. The “nacionalisation” of Dalecarlia. How a special province became a national symbol for Sweden, Honko L. (ed.) *Tradition and Cultural Identity*, Turku.
123. Rosenbaum, Mermel (1995) Why Now is the Time to Rethink Regionalism. *Colloqui, Cornell Journal of Planning and Urban Issues*, Spring 1995. Vol X. pp. 31-37.
124. Rössler, M. 2000. World Heritage Cultural Landscapes. *The George Wright Forum*, 17(1): 27–34.

125. Rössler, M. 2005. World Heritage Cultural Landscapes: a global perspective, Brown J., Mitchell N., Beresford M. (eds.) *The Protected Landscape Approach. Linking Nature, Culture and Community*. IUCN- The World Conservation Union.
126. Runte A. 1997. *National parks. The American experience*. University of Nebraska Press, Lincoln, Nebraska, USA. 335.
127. Sack R. 1986. *Human Territoriality: Its Theory and History*. Cambridge: Cambridge University Press.
128. Schama, S. 1995. *Landscape and Memory*. Harper Collins, London, UK.
129. Schwartz K. Z. S. 2004. "Masters in our Native Place": The politics of Latvian national parks on the road from Communism to "Europe", [žiūrėta 2006-04-13] Priega per internetą: <http://www.einaudi.cornell.edu/files/calendar/3668/Schwartz.pdf>
130. Stauskas V. 2000. Kultūrinis kraštovaizdis ir turizmas: sąveikos harmonizavimo keliai ir problemos, *Lietuvos kraštovaizdžio vertė ir savastis: konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija.
131. Stecker Ivo. 1994. Soft and hard regionalism. *Sociology and Ethnology Bulletin*, 1,3: 47-52.
132. Steel B. Competing natural resource paradigms in the west. [žiūrėta 2006-04-13] Priega per internetą: http://oregonstate.edu/dept/pol_sci/fac/steel/cl/ps507/read1.htm
133. Storm E. 2003. Regionalism in History, 1890- 1945: The Cultural Approach, *European History Quarterly*. 33:2: 251- 264.
134. Stulpinas R. 1993. *Buvusių dvarų ir palivarkų sodybos bei jų fragmentai*. I. Vilnius, Savastis.p. 8
135. Šaknys Ž. B. 2003. Lietuvos Respublikos administracinio teritorinio suskirstymo perspektyvos: etnografiniai kultūriniai regionai. [žiūrėta 2004-06-23] Priega per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter/www_viewer.ViewDoc?p_int_tekst_id=21329&p_int_tv_id=22231.
136. The Heritage Area Phenomenon. 2003. [žiūrėta 2005-11-23] Priega per internetą: <http://www.braypapers.com/heritage.html>
137. The Order of the Landscape. Reason and Religion in Newtonian America, 1979, *The Interpretation of Ordinary Landscape*, ed. Meinung, 153- 163.
138. Turnbridge J.E., Ashworth G.J. 1996. *Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester: John Wiley and Sons.
139. Understanding heritage resources, [žiūrėta 2005-05-15] Priega per internetą: <http://www.kivu.com/CND/heritageresources.html>

140. Urbanc, M. Printsman A., Palang H., Skowronek E., Woloszyn W., Gyurd E. K., 2004. Comprehension of rapidly transforming landscapes of Central and Eastern Europe in the 20 th century, *Acta geographica Slovenica*, 44- 2: 101- 131.
141. Valužienė L. 2002. Lietuvos muziejai šiandien ir rytoj, *Muziejininkystės biuletenis* 1: 5-7.
142. Veggeland N. “Region”, “Regionalism”, “Regionality”: key concepts in regional Europe. [žiūrėta 2004-11-24] Priega per internetą: <http://www.geo.ruc.dk/nst/NST26/innehall26.html>
143. Veggeland N. 2000. Neo- Regionalism: Planning for Devolution, Democracy and Development. [žiūrėta 2004-11-24] Priega per internetą: <http://www.hil.no/biblioteket/forskning/forsk52/52.htm>
144. Waugh J. 1997. Heritage Areas: Paradigm for Sustainable Development. [žiūrėta 2004-11-24] Priega per internetą: <http://members.aol.com/JWaugh7596/hot4.html>
145. Wallis A. 2002. The New Regionalism. Inventing Governance Structures for the Early Twenty- First Century. [žiūrėta 2004-11-25] Priega per internetą: http://www.munimall2.net/eos/2002/wallis_regionalism.pdf.
146. Willems W. J. H. 2000. The Management of the Archaeological Heritage in the Netherlands, *Archaeologia Polona* 38:153- 168.
147. World Heritage: Canada, [žiūrėta 2004-11-24] Priega per internetą: <http://www.pc.gc.ca/progs/spm-whs/itm5-/page3.E.asp>
148. Žavus Dainavos kraštas, *Lietuvos aidas* 1936 07 04.
149. Žuvinto biosferos rezervatas (internetinis puslapis). [žiūrėta 2006-04-24] Priega per internetą: http://www.zuvintas.lt/m1_1.php